

PERSONATGES DE L'ESCENA ALACANTINA

de

Jaume Lloret i Esquerdo

Edita: Patronat Municipal de Cultura
Excm. Ajuntament d'Alacant

Coordinador Publicació: Ángel Casado Garretas

1^a. edició: setembre 2002

Dipòsit Legal: A-683-2002

El verí del teatre no mata,
fa viure més intensament.

PRESENTACIÓ

Els alacantins i les alacantines que hem viscut el teatre com a simples espectadors sempre hem tingut la impressió que a la nostra ciutat hi havia molta afició teatral, sentiment que venia refrendat per la gran participació que han tingut les catorze edicions de *Alicante a escena*. Per als conciutadans nostres que el “verí del teatre” els empuixava a pujar dalt dels escenaris, aquesta sensació es convertia en coneixement de causa: sabien per experiència pròpia que la intensitat en què es vivia el teatre a Alacant era molt superior que la d’altres ciutats amb una població semblant a la nostra. Però el que ningú no podia sospitar eren les dimensions reals que la dèria teatral ha assolit a Alacant al llarg dels segles XIX i XX. Ara, aquest llibre les desvetla per a les generacions presents i futures. Els quasi 300 personatges que hi figuren, junt als milers que no hi poden aparèixer, confirmen l’amplitud aconseguida pel teatre amateur o professional alacantí.

En aquestes pàgines trobareu les grans figures que Alacant ha donat a l’escena internacional, els magnífics artistes que triomfaren pels escenaris espanyols i molts d’altres de semblant qualitat artística que, pel seu amor a la terreta, mai l’abandonaren i es quedaren fent teatre entre els seus paisans. Però també s’inclou una mostra representativa d’uns altres personatges, generalment més modestos o no tan coneguts (actors i autors secundaris, artistes de varietats, escenògrafs, crítics, apuntadors, gestors i treballadors de l’espectacle), sense els quals el teatre no seria possible.

Per tot això, el Patronat de Cultura d’Alacant té el plaer de posar a disposició del món del teatre amateur local i del gran públic el llibre *Personatges de l’escena alacantina*, de Jaume Lloret i Esquerdo, que pretén divulgar la part més important del nostre patrimoni teatral, com són molts dels conciutadans nostres que han fet de la passió per eixe art, que denominem teatre, una manera de viure.

Pedro Romero Ponce

President del Patronat Municipal de Cultura d’Alacant i regidor de l’Excel·lentíssim Ajuntament d’Alacant

PRÒLEG

Aquells que estigueren interessats, a mitjan segle passat, en l'estudi del fenomen teatral en la ciutat d'Alacant havien de recórrer a l'escassa bibliografia que es disposava llavors. D'ella cap recordar els llibres d'història d'Alacant en general (Bendicho, Jover o Viravens) o els més específics de Juan Pérez Aznar, Antonio Galdó López i Manuel Rico García i Adalmiro Montero Pérez. Quelcom va començar a canviar positivament amb l'aparició, en 1965, editat per l'Ajuntament d'Alacant, de l'importantíssim llibre de Vicente Ramos *El Teatre Principal en la història d'Alacant (1847-1947)*, una copiosa font de dades ineludiblement consultables, i, del mateix autor, amb els seus llibres d'història sobre Alacant i la seua província, de literatura alacantina anterior a la Guerra Civil espanyola, de literatura així mateix alacantina de la postguerra i les biografies d'autors relacionats amb el teatre.

Als anys vuitanta del segle XX també es podia acudir al llibre de Ricardo Blasco sobre el teatre en la guerra civil espanyola en les tres províncies valencianes, que aporta notícies teatrals interessants d'aquella època en el nostre àmbit local.

Afortunadament, a partir de 1990, es produïx una eclosió dels estudis sobre teatre en la nostra ciutat, gràcies a la labor del professor JA Rios Carratalá en la Universitat d'Alacant, com són les Memòries de Llicenciatura d'Eva García Ferrón, Mª Beatriz Aracil Baró, Cristina Ros Berenguer, Alicia Bascuñana Bas, que reflectixen, respectivament, la cartellera teatral d'Alacant en les temporades 1975-80, 1986-91, 1980-81/1985-86 i 1955-60, la de Sonia Sánchez Pardo (*Història del Premi "Carlos Arniches"*) i la tesi doctoral de Eva García Ferrón (*El teatre a Alacant entre 1966-1993*), que són les que he pogut consultar.

També en la dècada dels noranta es publicaren dos llibres interessants: el de Francisco Reus Boyd-Swan, que arreplega la cartellera teatral a Alacant durant els primers deu anys del segle XX, i al volum que Juan Antonio Roche Cárcel dedica al teatre a Alacant entre 1976-1994.

Cal afegir els treballs i els articles que escriu, i que seguix escrivint, sobre el fet teatral a Alacant, Francisco Moreno Sáez ("Carlos Ferrater") publicats en diverses revistes literàries o premsa, en especial els apareguts en la revista Canelobre.

No puc deixar en l'oblit un estudi, en francès, i en mecanoescrit, que el seu autor va tindre la gentilesa de deixar-me llegir. Em referisc a "L'activité theatrale a Alacant de 1945 a 1968", Memoire pour l'obtention de la Maitrise, Faculté des Lettres de Paris, Institut d'Etudes Hispaniques, Octubre 1969, de Manuel García, professor, hui jubilat, del Liceu Francés de la nostra ciutat. En ella s'estudien tots els grups teatrals dels anys mencionats i se biografia als autors que llavors escrivien literatura dramàtica i s'analitza alguna obra de cada u d'ells, referint-se, inclús, a grups i autors de diversos pobles de la província. Verdaderament lamentable que romanga inèdita.

He de proclamar amb satisfacció que des dels últims anys del segle que acabem de deixar s'ha incrementat el panorama bibliogràfic teatral alacantí amb la producció d'un tenaç investigador que, en pocs anys, ha donat mostra de la seua capacitat de treball, la seua sòlida formació científica i literària, el seu amor per l'espectacle teatral, i que no desisteix davant de qualsevol dada que se li resista, ni problema que se li presente, per a aconseguir el que es proposa. Escric de Jaume Lloret i Esquerdo, un bon amic que ha comés l'equivocació, inconcebible en ell, de proposar-me que escriga unes línies a propòsit del llibre que el lector té ara entre les seues mans.

És un llibre que adopta la forma d'un diccionari, en el que per orde alfabètic, per descomptat, es mostra la biografia d'aquelles persones que al llarg del temps, fins a

1975, han estat vinculades amb el teatre en la ciutat d'Alacant. Abraça, per tant, un ampli espectre: autors, actors, actrius, compositors, cantants, escenògrafs, tramoistes, còmics, canzonetistes..., amb l'única condició de la seua naturalesa o residència en la ciutat d'Alacant o que tingueren alguna relació amb ella.

Quan un s'enfronta a un repertori o catàleg, es pot estar o no d'acord amb l'autor del mateix en quant es referix al criteri de la selecció de les persones, al mètode seguit per a la seua exclusió o inclusió (són tots els que estan?, estan tots els que són?), la major o menor extensió que se li dedica a cada personatge (un escriptor d'escala nacional mereix menys espai que un autor que no ha estrenat ni publicat obra alguna, encara que tinga escrites una o dos?). I així podria estar un formulant-se pregunta darrere de pregunta en relació amb els variats aspectes del teatre emmarcats en un llibre com el de Jaume Lloret. Cada lector traurà una conclusió. Pense que Jaume Lloret i Esquerdo ha eixit airós de la difícil prova, que s'ha sotmés, d'arreglar, seleccionar i embastar dada darrere de dada, i la seua verificació corresponent, amb l'objectiu d'oferir al lector interessat un fruit valuós.

Espere que este llibre es convertisca en un de consulta obligat. Com ja ho són els dos anteriors publicats per Jaume Lloret i Esquerdo (*El teatre a Alacant. 1833-1936* i *Cent anys de teatre valencià a Alacant, 1854-1962*) i com ho serà, en això confie, el que l'Institut Alicantino de Cultura "Juan Gil-Albert", anuncia, de la seua autoria, com a pròxima aparició: *Teatre foguerer*. Si a estos volums afegim les seues col·laboracions en els llibres col·lectius en els que ha participat (*El titella a Alacant, Documenta titelles, Pur teatre*) i els seus nombrosos articles o treballs sobre teatre firmats per ell en revistes literàries o en premsa periòdica, és indubtable que ens trobem amb un investigador, de primera magnitud, de la història del teatre local.

Gaspar Peral Baeza
Alacant, juliol, 2002

INTRODUCCIÓ

Quan em proposaren fer un llibre sobre personatges de l'escena alacantina, enseguida me n'adoní de com era, de compromentut, l'encàrrec. Una de les raons és que, com tot en la vida, els llibres tenen també les seues limitaciones, i, per tant, havia de plantejar-me previament la qüestió dels límits del seu contingut. I ho vaig fer a partir d'un seguit de preguntes: ¿Posàvem solament els personatges que ixen a escena, és a dir, les actrius i els actors, deixant al marge unes altres persones i oficis que intervenen en el fet teatral però que no treballen davant del públic? ¿Només havien de figurar els artistes que havien conseguit professionalitzar-se, marginant els aficionats (molts d'ells de semblant qualitat artística) que no pogueren o no volgueren professionalitzar-se? ¿Entraven sols les primeres figures dels grups escènics locals, com si solament ells foren els protagonistes del teatre alacantí, i bandejàvem uns altres actrius i actors possiblement de menor repercussió social però que descollaren per la seua constància en la pràctica dramàtica? Quins gèneres teatrals incloïem: sols els estrictament dramàtics, i deixàvem de banda els lírics i musicals, així com tots els espectacles de varietats? ¿Solament incorporàvem els personatges nascuts a Alacant o també els que han residit aquí o han tingut una relació, especialment teatral, molt estreta amb la nostra ciutat? Quina època abraçàvem? De la manera com responguérem aquestes preguntes es deduirien una sèrie d'eleccions. En tot cas, hem optat per elegir les respostes més amples i generoses, condicionades lògicament per un límit insalvable: el que marcava l'edició mateixa.

En primer lloc, cal fer una declaració de principis: utilitzem el concepte de teatre en el seu sentit més ample, és a dir, com un espectacle que té múltiples projeccions socials. D'això ja es desprén una primera consideració: havien d'estar presents tots els protagonistes que intervenen en el procés de producció teatral, això és, els autors, actors, directors, escenògrafs i unes altres treballadors i professionals que fan possible aquest espectacle; tot i que, lògicament, el sector dels actors i dels autors són els més representats pel seu major pes numèric i la seua major repercussió social. Per la mateixa raó de principis, hem pres en consideració tots els gèneres escènics i no solament els estrictament declamats. Dit d'una altra manera, aquí han tingut cabuda, naturalment, els gèneres dramàtics, però també els lírics i aquells que s'englobaven en el calaix de sastre que formaven els espectacles de varietats.

Tampoc no podíem limitar-nos a posar les figures artístiques que pels seus èxits havien pogut professionalitzar-se, sinó que calia incloure una bona mostra del teatre aficionat alacantí, a qui vol retre homenatge este llibre perquè hem de tindre present que s'edita en el marc de la XV edició d'*Alicante a escena*, que és la mostra del teatre amateur alacantí. A més, la frontera que separa els professionals dels aficionats sempre ha estat molt difícil de definir, perquè a la llarga els amateurs posseïen tant d'ofici com els professionals, i podien representar indistintament als petits teatres socials de les barriades o als escenaris comercials. Tampoc podem oblidar que l'amateurisme és la pedrera del professionalisme, i, per tant, tots els artistes professionals necessàriament han sigut abans aficionats. De fet, bona part de les actrius i actors locals combinaren les seues professions reals amb l'afició artística, i es mantingueren en un estatus que en molts casos podem qualificar de semiprofessionals.

Decidits aquests dos punts de partida, també era evident que no podíem posar totes les persones que han estat relacionades, d'una o altra manera, amb el teatre perquè el llistat de personatges podia pujar a alguns mil·lers, a més que fer una relació exhaustiva hauria sigut una tasca fora del nostre abast si no pràcticament impossible de realitzar. Per tant, havíem de fer una selecció prèvia on figurarien lògicament els

personatges de més relleu, però incloent també una representació de totes les societats, grups, companyies, gèneres, tendències i sectors professionals. El resultat és que hem inclòs els més importants autors dramàtics, directors artístics, primers actors, primers cantants, mestres concertadors i compositors, alhora que hem incorporat una mostra representativa d'altres autors, actors, cantants, artistes de varietats i treballadors de l'espectacle.

Com el mateix títol del llibre indica, el límit espacial se circumscriu a la ciutat d'Alacant. Però en això tampoc no hem volgut ser excessivament reduccionistes, i, així, no solament hem inclòs els personatges nascuts a Alacant, sinó també tots aquells que han viscut aquí o que han tingut una estreta relació, especialment teatral, amb la nostra ciutat.

Pel que fa als límits cronològics, l'estudi abraça la major part dels dos darrers segles. Podem fixar el 1839 com l'any de partida del treball, perquè és quan es creà la primera societat cultural alacantina, *El Liceo Artístico y Literario*, que disposà d'una secció dramàtica on participaren per primera vegada actors i actrius locals. Mentre que l'altre límit, que he situat en l'any 1975, és convencional i ve marcat més per raons de tipus historicopolític que estrictament teatrals. No entren aquí, per tant, els personatges més joves que abans d'eixa data no tenien encara feta bona part de la seua biografia artística o aquesta estava massa incompleta, perquè, com tots els historiadors saben, no es pot fer història sense una distància mínima que ens permeta tindre la major perspectiva i objectivitat possible.

Comptat i debatut, el llibre compren quasi 300 biografies resumides de personatges de l'escena alacantina, on s'exposen les seues dades biogràfiques personals més imprescindibles, un resum de la seua vida artística o cultural i la seua producció literària o escènica més interessant. L'extensió de les biografies depèn de la importància del personatge o de la informació al nostre abast, fins al punt que per a una bona part dels relacionats més que de biografies hauríem de parlar de breus ressenyes biogràfiques. La majoria dels personatges disposen d'una o més imatges que serveixen per il·lustrar les biografies i fer més agradable la seua lectura, alhora que són testimonis gràfics d'un estimable valor documental. Així mateix, hi ha altres quasi 200 referències a altres tants personatges que, per manca de dades biogràfiques suficients (i, per què no dir-ho, d'espai) no poden disposar d'una ressenya separada.

Tot i que fer una divisió dels personatges per sectors professionals no sempre és fàcil perquè, per exemple un actor pot ser també autor, o pot tant interpretar comèdia com cantar sarsuela, hem extret, a partir de l'activitat principal dels personatges biografiats, les següents dades per sectors: actrius i actors còmics o dramàtics (70), autors (66), cantants (52), compositors i mestres concertadors (28), directors artístics (20), artistes de varietats (20), escenògrafs (10), ballarines i ballarines (6), gestors (6), tramoistes (6), crítics teatrals (4) i altres treballadors (2).

Lògicament, el resultat final en llibres d'aquesta mena (jo diria que en qualsevol llibre) és discutible, però no puc més que declararme satisfet perquè crec que no he deixat fora cap figura de les considerades imprescindibles, alhora que he complert l'objectiu que estigueren representats tots els sectors professionals que tenen relació amb el teatre, encara que fos de manera simbòlica. És a dir, tot i que no es pot afirmar de cap manera que "estan tots els que són", sí que podem dir que "són tots els que estan".

Evidentment, a l'hora de confeccionar el treball m'he trobat amb bastants dificultats, com són la manca de dades biogràfiques sobre bon nombre dels personatges que hi figuren (especialment les actrius i els actors més amateurs) i la dificultat de contactar amb els seus familiars (en cas d'haver ja finit); mentre que pel que fa als

personatges vius el contacte ha sigut més fructuós, encara que també en alguns casos ha resultat impossible. Tot això també ha sigut un factor afegit (i com, d'important!) que ha condicionat la selecció dels personatges, la seua biografia o el material gràfic utilitzat.

Quant a les fonts utilitzades per a la confecció d'aquest estudi han estat bàsicament l'Arxiu de la Família Portes (dipositat en la Biblioteca Gabriel Miró) i bona part de la premsa alacantina del segle XIX i XX, que ja vaig consultar en gran mesura durant la confecció de la meua tesi doctoral, *El teatro a la ciutat d'Alacant, 1692-1962*. Amb tot, he de declarar-me deudor dels llibres *El Teatro Principal en la historia de Alicante (1847-1947)*, de Vicente Ramos; *Ensayo biográfico bibliográfico de escritores de Alicante y su provincia*, de Manuel Rico García i *Historia de la música en la provincia de Alicante*, de Juan de Dios Aguilar Gómez. Així mateix, també m'ha sigut de gran utilitat el llibre de Francesc Reus Boyd-Swan, *El teatro en Alicante: 1901-1910. Cartelera y estudio*, i la tesi doctoral *El teatro en Alicante entre 1966 y 1993*, d'Eva García Ferrón.

També he tingut que fer les més diverses consultes, com són, per exemple, les visites que hem realitzat al cementeri municipal per investigar els anys de defunció i naixement de molts personatges dels que no disposaven eixes dades biogràfiques. Cal dir que gràcies a la col·laboració dels funcionaris municipals d'aquest servei municipal les recerques en molts casos han resultat positives.

Un altre recurs metodològic emprat ha estat la realització de mig centenar d'entrevistes (personals o telefòniques) amb personatges que hi figuren en el llibre o amb els seus familiars. Aquests contactes han sigut importantíssims no solament per a la confecció de les respectives biografies, sinó també per a la recollida de força material gràfic.

En efecte, la procedència de les quasi 400 fotografies i il·lustracions que figuren en aquesta publicació, la immensa majoria inèdites, m'han estat facilitades pels mateixos personatges o els seus familiars, o bé procedeixen bàsicament de l'Arxiu de la Família Portes, del llibre de Vicente Ramos (ja citat), o de la premsa alacantina del segle XIX i XX que he pogut reproduir dels fons de la Biblioteca Gabriel Miró, la Biblioteca Pública de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència i la Biblioteca de l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil Albert.

Tot i que el llibre està ordenat alfabèticament per cognoms o noms artístics, per facilitar la seua localització he afegit al final un índex onomàstic dels personatges que hi tenen biografia i també dels altres personatges de l'escena alacantina dels que solament fem referències personals però no disposen d'una ressenya biogràfica separada. Per diferenciar-los en l'índex, els primers hi figuren amb lletra negreta, mentre que els segons hi figuren amb redona.

En tots els meus llibres tinc per costum posar un apartat d'agraïments, però mai no han sigut aquests més justos i necessaris. En primer lloc, he de donar les gràcies més sinceres a les següents persones que he entrevistat i m'han facilitat documentació gràfica d'ells o dels seus familiars: Jesusa Aguirre Benito, Eduardo Álvarez, Mercedes Álvarez, Mª Dolores Amat, Paco Baeza, Manuel Botella, Nita del Carmen, Luis de Castro, Enrique Cerdán Tato, Pepe Espadero, Carmen Estrella, José Ferrándiz Casares, José Garberí, Evarist García, María García, Lucía García Font, Rafael Gregori Sirvent, Vicente Jaén, Ángel López Camacho, Pedro López Escudero, Paquita Manzanaro, José Mingot, Jaime Olmos Martínez, Pepe de Moreno, Antonio Ortells, José Pacheco, Juan Pastor, Pepe Pinto, Maruchi Plana, Dora Ramos, Juan Rodenas, Reme Rodri, Marià Sánchez Soler, José Serraima, Antonia Seva, Arturo Tresáncoras, Rafaela Varó Asensi i Pedro Viñes.

El deute de gratitud és encara més gran, si és que això és possible, amb Alí Andreu Cremades, Maruja Hernández, Paco Moreno, Carmina Pacheco, Antonio Papí, Gaspar Peral i Pablo Portes, que, a més de donar-me informació i material gràfic (si esqueia) de la seua biografia artística i/o dels seus familiars, també me n'han facilitat, (i de quina manera!) de molts altres personatges de l'escena alacantina. Sense la seua ajuda aquest llibre no haguera estat possible. També he de donar les gràcies a Àlex Bonafonte Company pel seu suport informàtic, a Miracles, Mª Dolores i José Ramon per la seua assistència en la traducció al castellà, a Pilar i Miguel pel magnífic disseny i maquetació del llibre, i, de manera especial, a Ángel Casado per la seua cega confiança en mi. Finalment, també he d'agrair a Gaspar Peral l'esplèndid pròleg i els seus sempre documentadíssims i acertats afegits i suggeriments, així com al Patronat Municipal de Cultura i al seu president, Pedro Romero Ponce, aquesta excel·lent edició.

Aquest llibre és un testimoni de l'extraordinària dimensió i l'alt nivell artístic assolits pel teatre alacantí. El caràcter no comercial del teatre aficionat i la seua funció divulgativa el convertiren molt sovint en una alternativa del teatre professional per a bona part del públic alacantí.

La tradició del teatre amateur té el seu origen en el segon terç del segle XIX, quan, a recer de les noves llibertats, les famílies de l'alta burgesia alacantina oferien les seues cases particulars per a fer representacions teatrals, alhora que crearen els primers centres recreatius. La ràpida extensió de l'afició dramàtica provocà que al darrer quart d'aqueixa centúria el teatre es convertira en un veritable hobby col·lectiu per a les classes mitjanes, que foren la base social de desenes de societats dramàtiques, algunes de les quals gaudiren d'una salut envejable, com ara Calderón de la Barca, Echegaray i Zorrilla. D'aquests centres sorgiren molts actors locals que foren contractats pels teatres oficials (Principal, Espanyol, Teatre Circ, etc.) o per famoses companyies espanyoles.

Al primer terç del segle XX s'accelerà el procés de democratització teatral, la qual cosa provocà una major diversificació de locals: Alacant arribà a disposar d'una dotzena de sales comercials i més de 8.500 localitats (és a dir, una localitat per cada 8 habitants). A aquests teatres públics s'afegiren ateneus, centres obrers, institucions culturals, clubs esportius i centres educatius que organitzaven funcions teatrals, com ara l'Orfeó, l'Ateneu o la Casa del Poble, per citar solament els més duradors. En aquesta època una bona part dels actors alacantins passaren a l'estatus professional en grups locals, els quals ocuparen més d'un terç de la programació dels escenaris comercials de la ciutat: Novetats, Teatre Nou, Teatre d'Estiu, Sport, Granados, Saló Espanya, Ideal, Monumental, etc. A més, les companyies locals també actuaven, en els típics "bolos", pels pobles alacantins i per les províncies pròximes, encara que difícilment podien superar aquest àmbit geogràfic. Abundaren els conjunts lírics i còmics (els dos gèneres més acceptats pel públic popular), als quals s'afegiren en la postguerra els artistes de varietats. També als anys cinquanta i seixanta es crearen grups de teatre de cambra i de teatre independent que intentaren obrir-se a les noves tendències escèniques internacionals.

Així mateix, del nucli aficionat alacantí sorgiren autors que generalment escrigueren peces de caràcter comicocostumista o d'actualitat local, fins que als anys cinquanta i seixanta del segle XX començaren a manifestar-se escriptors amb més ambicions literàries.

En fi, per als qui encara seguim creient en el poder dels llibres, aquesta publicació és una garantia que l'immens esforç col·lectiu realitzat pel teatre local mai no serà totalment oblidat, alhora que pot servir per explicar un present prometedor i alimentar un futur encara més brillant.

Jaume Lloret i Esquerdo

PERSONATGES DE L'ESCENA ALACANTINA

Aguirre Sánchez, Lorenzo Victoriano (1884-1942). Escenògraf i autor. És un personatge més conegut per la seua faceta de foguerer, pintor, cartellista, il·lustrador i caricaturista que per la seua producció dramàtica. Nasqué a Pamplona al sí d'una família de comerciants bascos, que es traslladà a Alacant quan el nostre protagonista sols tenia tres anys d'edat. Aquí es formà com a pintor. Passà temporades a Madrid i Paris, on aconseguí un gran coneixement de l'escenografia moderna treballant en l'equip de decoradors del Teatre de l'Òpera. El seu contacte amb el teatre no fou solament en qualitat d'escenògraf, sinó que també s'atreu a posar la lletra a tres peces líriques del seu nebot, el compositor alacantí Josep Terol Corbí: el sàinet *Alfonso, el enterao* (1918), la sarsuela *La última canción* (1919) i l'opereta *La Estrella de Oriente* (1920). També escrigué la revista *Fogueres de Sant Joan*, una obra inèdita de temàtica foguerera on, a manera de mosaic, desfilen diversos personatges de la mitologia grega junt a d'altres típicament alacantins. Als anys vint Lorenzo Aguirre ja havia assolit un gran renom per les seues pintures, que podem inscriure dins del denominat "Art Nouveau" fins el punt que va obtenir diversos premis nacionals i internacionals. Oposità al cos de policia i en la Guerra Civil fou nomenat Cap Superior de la policia de Madrid. Al finalitzar la contesa va passar a territori francès, però durant la segona guerra mundial tornà a Espanya, essent immediatament detingut i executat, com tants d'altres demòcrates. És el prototipus d'artista modernista, polifacètic i gran coneixedor de la cultura clàssica.

Alarcón, Mariano. Comediògraf. Nasqué a La Línea de la Concepción, però residí durant gran part de la seua vida a Alacant. El 1907 publicà diverses obres dramàtiques, les primeres de les quals de temàtica bíblica: *El éxodo*, *En el desierto*, *La tierra de promisión*, *Rescatada*, *Rayo de sol* i *La fuerza de la corriente*. Altres obres seues són: *El narrador de parábolas* (1910), *El castillo* (1918), *La sangre de leopardo* (1918) i la tragèdia campesina *Hijos de Adán* (1918).

Albi Fita, Josep (1922). Director teatral. Nascut a València, es llicencià en Dret i en filosofia i Lletres, i féu el doctorat en Història d'Art. La seua família s'establí a Alacant perquè el seu pare fou secretari de la Diputació Provincial. Professionalment ha sigut catedràtic d'Institut i exercí durant molt de temps a l'Institut Jorge Juan. També ha sigut crític d'art del diari *Información*. Tanmateix, la seua vocació més ferma es dirigí a la creació literària, i, més en concret, a la poesia. Fundà, junt a Joan Fuster, *Verbo* (1953), una de les revistes literàries més prestigioses de la postguerra. Però, encara que és més conegut en la seua vessant de poeta, aquí l'incloem pel seu treball de director teatral. Fou un dels fundadors del Teatro de Cámara de l'IEA (Instituto de Estudios Alicantinos). Amb aquest grup col·laborà en diversos muntatges i en 1954 fou el responsable de la posada en escena al Principal d'una versió molt personalitzada de les obres *Medea*, de Séneca, i *Raquel encadenada*, d'Unamuno. Intel·lectual de gran vàlua, actualment resideix a Xàbia, d'on procedeix la seua família.

Alemaný Carsí, Joan (1893-¿). Autor. Secretari del Banc d'Espanya, fou un consumat poeta. Com a autor dramàtic, escrigué les comèdies *Maribel* (1927) i *Flores de azahar* (1927).

Alemaný Limiñana, Joan Baptista (1858-1918). Autor. Obtingué diversos guardons en certàmens poètics i jocs florals. Amb la comèdia *Las consecuencias*, s'emportà el premi que la societat Echegaray, de la qual era membre, convocà per potenciar la creació dramàtica. Precisament aquest autor és un dels més prolífics de la Restauració, amb obres com ara *El gabán* (1886), *A la caza de aventuras* (1889), *En busca de mi mujer* (1896), *La Estrella errante* (1897), *Morir por no sufrir, ¡Esa soy yo!* i *Tiple cómica*.

Alted, Pepe. Baix cantant. Fou un dels artistes que fundà l'Orfeó. Després de formar part de la companyia del Teatre Nou, el 1908 marxà a Portugal i Amèrica, on adquirí gran notorietat. Al tornar a Espanya entrà en els conjunts comicolírics de Pablo López i Sagi Barba, amb els quals vingué al Lucentum-Park, al Saló Espanya i al Principal alacantí diverses vegades. Formà un grup amb el primer actor Elías Herrero i el mestre Ramón de Julián per a actuar a l'Ideal en la temporada 1923-1924. Precisament Pepe Alted interpretà el personatge principal de la revista d'actualitat *El Tío Cuc* (1923), de l'alacantí Eduard Garcia Marcili. Pepe Alted tornà a participar en l'Orfeó l'any 1933, i en el conjunt d'Àngel Mas i Manolo Álvarez en 1934. A finals d'aqueix any s'uní al conjunt de Manuel Codeso. Una vegada retirat dels escenaris oficials tornà a fixar la seua residència a Alacant i, a més de participar en diversos grups locals, també exercí com a professor. Segons informà la premsa, el seu interès era formar un conjunt alacantí, titulat Pro-Arte, amb la finalitat de representar obres d'autors nous.

Álvarez Antón, Eduard (1915-2002). Actor i tenor còmic. La seua afició teatral li ve del cercle familiar. El seu pare fou el gran actor Manolo Álvarez Galiano, la seua mare fou l'actriu Assumpció Antón, i els seus germans, Manolo i Mercedes, també foren cantants aficionats. Compatibilitzà el treball de dependent de comerç amb la seua afició artística. Formà part de l'Orfeó d'Alacant i del grup Nostre Teatre, dirigit per Rafael Mas. Un dels últims conjunts en què participà fou el grup de sarsuela Pablo Sorozabal que durant els anys vuitanta cantava a la Casa del Pueblo. També ha estat foguerer de la foguera del carrer Sant Vicent, on participà en diversos festivals festers. La seua comicitat interpretativa, tant en les obres líriques com en les valencianes, era molt celebrada pel públic. Entre els seus èxits com a actor, cal citar *Quelo Xufeta*, mentre que com a tenor podem esmentar *Katiuska*, *Los Claveles* i *El manojo de rosas*.

Álvarez Antón, Manolo (1913-1985). Primer tenor. Fill del gran actor Manolo Álvarez Galiano i de l'actriu Assumpció Antón. Començà fent d'apuntador en la companyia del seu pare, però als anys trenta arribà a debutar en aquest conjunt al Saló Espanya. Fou secretari d'Alfons Guixot un dels empresaris que monopolitzaven els locals teatrals i cinematogràfics de la ciutat. En la postguerra reforçava ocasionalment al grup líric Ruperto Chapí, i a les "huestes" de Valcárcel. Els darrers anys de la seua vida participà en el grup de sarsuela Pablo Sorozabal. Tenia una veu molt fina i cantava com ningú l'*Himne d'Alacant*. També destacava molt en el personatge del Perico de *La Dolorosa*. El seu germà, Eduard, també fou actor aficionat.

Álvarez Galiano, Manolo (1884-1953). Primer actor. Un dels actors alacantins més complets de la primera meitat del segle XX. També conegut pel sobrenom de "Petaca", per la seua irremissible afició a fumar. Compatibilitzà el treball de dependent de comerç amb la seua afició lírica i dramàtica. Els seus principis artístics foren en la societat Ramón de Campoamor de Benalua. Després actuà a l'Sport i al Novetats en una companyia de sarsuela dirigida per Pepín Nadal i on figurava Artur Lledó. La popularitat del duet format per Manolo Álvarez i Artur Lledó era tan gran que en una funció al seu benefici que anava a fer-se pel maig de 1915 a la Plaça de Bous, i que per la pluja s'hagué de canviar al Novetats, un local de força menys cabuda, s'hagueren de rifar les entrades per tal d'evitar tumults: tal era la formidable expectació que s'havia creat. Cantà amb tots els grans artistes lírics alacantins del moment, especialment amb Gaspar Rodrigo i Ernestina Fons. Contractat pel mestre Penella debutà com a tenor al teatre Eslava de Madrid (1918), amb l'obra *Frivolina*, junt a la cantant Blanquita Pozas. Però quan la companyia es disposava a fer una gira per Amèrica decidí tornar-se'n a Alacant. En la seua ciutat natal formà el 1920 el trio alacantí anomenat *Los Hernan-Alvarenas*, dedicat a les varietés. Seguidament s'enrolà en la companyia de Valeriano León, amb la qual recorregué les principals ciutats espanyoles.

Entre 1924 i 1928 dirigí diversos conjunts lírics, en col·laboració amb Lolita Millà i els mestres Horacio Ronda o José Maria Moreno. En aquestes agrupacions cantava, entre d'altres, l'alacantina Lolita Borrás. Després s'unificà amb la comparsa de Teresa Barrachina i l'any 1928 creà una companyia de comèdies pròpia, integrada totalment per alacantins. Finalment, el 1931 passà a formar part del conjunt d'Àngel Mas, a l'absentar-se d'aquest Paco Hernández, on assolí gran fama. Treballà en aquest grup al Saló Espanya, amb un repertori exclusiu de teatre valencià, de manera quasi ininterrompuda fins un poc abans del començament de la guerra civil espanyola. Després de la guerra seguí formant grups lírics o còmics i actuant per diversos locals de la ciutat i de la comarca. També féu teatre radiofònic en Radio Alicante. Entre les seues interpretacions més recordades cal esmentar els personatges de Ciutti del *Don Juan Tenorio*, el Parejo de *El cabo primero*, Sulpicio de *El husar de la guardia*, Virgilio de *El bateo* i el Pulguita de *El contrabando*. Al final de la seua vida tingué una sordera progressiva que li féu perdre l'humor, però a pesar dels consells de la seua muller no es retirà i morí l'11 de febrer de 1953, en plena activitat. Manolo Álvarez fou un actor d'una gràcia personal inimitable: la seua sola presència física a l'escenari ja feia riure obertament al públic, al qual conquistava amb naturalitat i sense ningun esforç.

Amat Martínez, Josep (1893-¿). Escenògraf. Nebot del també pintor i escenògraf Manuel Martínez Mollá. Fou alumne del seu oncle i del pintor Casanova. Treballà amb el gran escenògraf alacantí Bernardo Carratalá. Sembla que també realitzà decorats per al teatre obrer de la Casa del Pueblo. A partir de l'any 1929 fou constructor de fogueres.

Amengual Tarí, Manuel (1925-1998). Director teatral. Personatge fonamental del panorama teatral alacantí dels anys cinquanta, seixanta i part dels setanta. Encara xiquet, debutà al Principal el 20 de juny de 1930, en una funció a benefici de les fogueres, en la qual interpretà un monòleg de Ferrándiz Torremocha. Quan solament tenia 8 anys recità al Principal un *Cuento inmoral*, de Benavente. Abans de la guerra també recità en la ràdio textos d'Eleuterio Messeguer. La seua dedicació al teatre fou absolutament vocacional. Malgrat que a Alacant encara no hi havia universitat, Manolo Amengual dirigí el Teatro Español Universitario (TEU), des de 1961 fins a 1966, i el Teatro Universitario, que continuà el treball de l'anterior grup, des de 1966 fins a 1973. Sense dirigir, ja que realitzà aquesta tasca Vicente Martínez Carrillo, mantingué la presidència del grup fins a 1975, any que se'n desvinculà totalment. El TEU mancava d'escenari estable, raó per la qual actuaven al teatre del Cine-club del Frente de Juventudes (després col·legi San Fernando), al Saló del Cine-club de la Caixa d'Estalvis Provincial, situat en la Torre Provincial, i d'altres locals secundaris, mentre que només molt excepcionalment pujaren a les taules del Principal. Organitzaren diversos certàmens i cicles teatrals locals i provincials, que realitzaren una formidable tasca de formació de públic, alhora que també participaren en d'altres nacionals, tot guanyant un premi l'any 1965. Del prop de mig centenar de muntatges que féu el TEU, sens dubte l'autor més representat fou Alfonso Sastre. Algunes de les obres que dirigí Manolo Amengual foren: *Un tal Judas* (1961), de Claude-André Puget i Pierre Bost; *Panorama desde el puente* (1962), d'Artur Miller; *Inquisición* (1963), de Diego Fabbri; *Media hora antes* (1963), de Luis Delgado Benavente; *El Pan de todos* (1964), d'Alfonso Sastre; *Escuadra hacia la muerte* (1965), d'Alfonso Sastre; *La hoguera feliz* (1966), del pare Martín Descalzo; *Las chapas* (1969), de J. D. Sutton; *El avaro* (1969), de Molière; *El maestro* (1969), d'Eugène Ionesco; *El cuarto ángel de la ira* (1969), de Jorge Juan Eiroa, i *Fando y Lis*, de Fernando Arrabal. L'última obra no s'arribà a estrenar totalment. Pel que fa a *El cuarto ángel de la ira*, era una peça que es presentà al premi Delfin de teatre breu de l'any 1968, que aleshores convocava aquest conegut restaurant alacantí. En el TEU també feren teatre per Radio Falange, amb obres com *El motín del Caine* o *El abogado del diablo*, així com teatre forum amb *Cargamento de sueños* (1969),

d'Alfonso Sastre. Manolo Amengual fou un gran divulgador del teatre contemporani en conferències universitàries i xerrades dirigides a un públic més general. El TEU sempre s'interessà per un teatre avantguardista, de gran compromís social, raó per la qual tingué problemes amb la censura: fou el cas de *Panorama desde el puente*, que no rebé l'autorització dels censors del règim franquista fins a unes hores abans de la representació. El TEU ha estat un dels grups dramàtics alacantins més interessants de tot el segle XX, perquè fomentà un teatre obert a les noves tendències escèniques europees, ambició que mancava de tradició a la nostra ciutat.

Amérigo Rouviere, Federico (1840-1912). Escenògraf. Nasqué en Matanzas (Cuba). Començà a encarregar-se de l'escenografia del Principal en la temporada de 1873. A principis de l'any següent construí un gran teló de boca per a aquest coliseu alacantí. Fou mestre de Bernardo Carratalá, que serà un dels escenògrafs alacantins més importants del segle XX.

Antón, Lluís. (1895-1931). Baríton. A principis de segle participà en moltes funcions a benefici, com la realitzada pel Montepio Musical (27-10-1909) o l'Associació de la Premsa (25-1-1910). Seguidament triomfà per terres americanes durant onze anys, i reaparegué al teatre d'Estiu en setembre de 1920, cantant *Maruxa*, d'Amadeu Vives. A continuació entrà a formar part de l'agrupació de Leopoldo Gil. Després realitzà una llarga temporada a l'Apolo de València i diverses gires per la península i les illes Canàries, on obtingué un rotund èxit amb *La canción del olvido*, de Josep Serrano. Precisament morí a Santa Cruz de Tenerife el 2 de juny de 1931.

Antón Rivero, Assumpció (1887-1978). Actriu de caràcter. Començà la seua afició artística a principis del segle XX en la Societat Ramon de Campoamor. El 1908 entrà en un grup líric organitzat pel músic local Francisco Sánchez Ponsó. A principis de 1915 participà en el Quadre Líric Obrer d'Alacant, dirigit pel mestre Joan Àlvarez Visent. Com a professional, formà part de l'agrupació lírica conduïda pel valencià Daniel Alberich, on figurava també la tiple alacantina Ernestina Fons. Aquesta colla, amb un repertori combinat d'opereta i sarsuela, fou client del teatre Sport alacantí l'any 1916 i realitzà diverses gires per les comarques valencianes. Muller del gran actor Manolo Álvarez Galiano, fou la seua companya inseparable en la major part de les companyies dirigides o codirigides pel seu marit durant els anys vint, trenta i part dels quaranta, sobretot les líriques i les especialitzades en el teatre popular valencià. Un dels seus èxits més rotunds fou l'opereta vienesa *El conde de Luxemburgo*. Dos dels seus fills, Manolo i Eduard, seguiren l'afició artística de la família.

Arenas, Miguel. Actor còmic. Començà la seua formació a principis del segle XX en la Societat Ramon de Campoamor. Formà part de la companyia d'Artur Lledó, que actuà durant varies temporades al Saló Granados de Benalua. El 1919 s'incorporà a la companyia de Prado i Chicote que actuava al Teatro Cómico de Madrid, on també figurava l'actriu alacantina Josefina Hernández. L'any 1920 organitzà el trio alacantí de varietés denominat *Los Hernan-Alvarenas*, que composaven Josefina Hernández, Manolo Álvarez i Miguel Arenas mateix.

Arniches Barrera, Carlos (1866-1943). Nasqué a Alacant l'11 d'octubre de 1866, dins d'una família modesta, ja que el seu pare era un empleat de la Fàbrica de Tabacs. Cursà els primers estudis a la seua ciutat natal, així com el segon ensenyament, que realitzà juntament amb el polifacètic Rafael Altamira i el dramaturg Joaquin Dicenta. Ben prompte es traslladà amb la família a Barcelona, on col·laborà en la premsa catalana de l'època. Quan tenia 19 anys s'establí a Madrid, i és aquí on desenvolupà la seua carrera literària, escrivint en

castellà i captant amb gran fortuna tipus, ambients i costums del més pur “castissime madrileny”. De fet, Arniches ha estat considerat un dels màxims exponents del “género chico español”. Ell sols escrigué 60 obres i, si hi afegim les fetes en col·laboració, en sumen 165, la major part de les quals han estat representades a Alacant: *Casa editorial* (1888), *La leyenda del monje* (1891), *El fuego de Sant Telmo* (1891), *Los aparecidos* (1892), *Las campanadas* (1892), *Tabardillo* (1896), *El cabo primero* (1896), *El santo de la Isidra* (1898), *La cara de Dios* (1899), *El tío Alcalá* (1901), *Los niños llorones* (1902), *Los granujas* (1903), *San Juan de Luz* (1903), *El terrible Pérez* (1903), *Colorín...colorao* (1904), *Los pícaros celos* (1904), *El pobre Valbuena* (1904), *El perro chico* (1905), *Las estrellas* (1904), *Los guapos* (1906), *El pollo Tejada* (1908), *La carne flaca* (1908), *La alegría del batallón* (1910), *Alma de Dios* (1910), *El método Gorritz* (1910), *Iluso Cañizares* (1910), *La sobrina del cura* (1914), *La señorita de Trevélez* (1916), *Serafín el Pinturero* (1919), *Los caciques* (1920), *Es mi hombre* (1922), *El último mono o el chico de la tienda* (1926), *¡La condesa está triste!* (1930), *El casto don José* (1933), *El tío miseria* (1940), etc. A algunes d'aquestes peces els posà música l'alacantí Tomás López Torregrosa. La seua producció és una fotografia dels costums i usos lingüístics populars de la seua època, però, alhora, Arniches és també un renovador del llenguatge i un inventor de tipus que influïren, a la seua vegada, en els madrilenys del carrer. La seua creació literària més reeixida foren les tragèdies grotesques. En aquest sentit el teatre d'Arniches enllaça també amb l'“esperpento” de Valle-Inclán i amb l'avanguardisme europeu. Arniches no s'oblidà del tot de la seua terra i intentà fabricar alguna obra dramàtica de costums alacantins però sense eixir d'una ambientació localista convencional, com ara *Doloretas* (1901), *El Tío Quico* (1925) i la sarsuela de costums valencianes *La Divisa* (1902). Tampoc la seua terra fou desagradida amb Arniches, perquè l'autor gaudí de l'estima dels alacantins: bona prova són els diversos homenatges que li reteren en vida, el nomenament de fill predilecte d'Alacant o la proposta que es féu l'any 1921 de canviar el nom del Teatre Principal pel de Teatre Arniches, encara que la proposició no prosperà. Tanmateix, actualment té dedicada la sala teatral que la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana gestiona a la nostra ciutat.

Atienza, Angelita. Actriu. (¿-2000) Actriu. Començà actuant a l'Ateneu de Sant Blai (1922), centre cultural molt actiu en els anys immediatament posteriors a la seua fundació. Des de 1930 formà part de la companyia de Teresa Barrachina, en la qual cobria els papers de dama jove. Actuà amb tots els grans actors alacantins del moment: Antonio Prieto, Paco Hernández, Àngel Mas, Manolo Álvarez, etc. També fou membre destacat de l'Orfeo. Morí el 27 de gener del 2000.

Aznar, Paco. Baix cantant. Més conegut per “el baix lleig”, ja que aleshores hi havia el costum de posar sobrenoms als artistes. S'endinsà en l'art dramàtic en el centre Calderón de la Barca, la més estable de les desenes de societats que es crearen a Alacant durant el darrer quart del segle XIX. Formà part durant els anys vuitanta i noranta d'aqueixa centúria del conjunt de Pablo Gorgé i Rafael Pastor, el qual actuà al Teatro Circo Alicantino i al Saló Novetats. També és autor d'un joguet, titulat *La xica del carreró*, que tenia previst estrenar pel febrer de 1933.

Aznar, J. Actor. Fou un dels actors que sobresortiren en la segona meitat del segle XIX. Començà en la societat dramàtica *El Fénix*. Després es professionalitzà i fou molt desitjat per les empreses del Teatre Principal. Dissortadament, ben jove el sorprengué la mort, malaguanyant-se una vida artística prometedora.

Baeza, Concepció (¿-1897). Tiple característica. Formà part als anys vuitanta i noranta del segle XIX de la companyia de Pablo Gorgé i Rafael Pastor, una de les habituals dels dos

teatres-circ que hi hagueren a Alacant: el Circ Vell i el Circ Nou. Aquesta comparsa la formaven bastants artistes alacantins, encara que en el transcurs dels anys patí diversos i profunds canvis, cosa per una altra part lògica en aquesta època en què hi havia una gran mobilitat d'actors pels diferents teatres d'Espanya. El públic alacantí li reté un sonat homenatge el 7 de juliol 1883. Morí a Alacant el 5 de juliol de 1897.

Baeza Gómez, Manuel (1911-1986). Pintor escenògraf. Realitzà decorats teatrals i dissenyà bocets escenogràfics, alguns dels quals pintava després Pablo Portes. Convocà en 1954 un premi de teatre amb el seu nom que guanyà Gaspar i Lorenzo Peral amb l'obra titulada *Cartas en voz alta*, obtenint un accésit el metge i gastrònom Fernando Gallar per la seua tragèdia *El voluntario* (1958).

Baeza Linares, Francisco. Actor. La seua professió ha sigut la de taquígraf i professor d'aquesta especialitat. Ja de ben petit era un bon lector i tenia una dicció magnífica, raó per la qual en la seua joventut llegí teatre en Radio Falange, després "La Voz de Alicante". Amb la colla dramàtica d'aquesta institució, on figurava com a primer actor Rafael Mas, interpretaren moltes obres dramàtiques durant la segona meitat dels anys cinquanta. A principis de la dècada següent, i de la mà de l'actriu Amparo Vera, passà al grup del Teatro Club, que dirigia Paco Herrero, tot participant en el muntatge de *La discreta enamorada* i *El hombre de la flor en la boca*. En l'última obra citada hi havia un diàleg que assajaven Paco Baeza i Paco Herrero en les barres dels bars, tal era la passió dels dos pel teatre. Posteriorment passà a treballar amb el Pequeño Teatro, que portava Emilio Antonio Pérez Mas, amb el qual féu els primers papers de *La sogra*, *El cuervo*, *Crimen pluscuanyperfecto* i *Crimen perfecto*. Des del 1961 estigué lligat al Teatro Español Universitario (TEU), una interessant agrupació de teatre avantgardista que dirigia Manolo Amengual, amb qui l'uní una sincera amistat. Amb aquesta colla participà en el muntatge de *Un tal Judas*, *Panorama desde el puente*, *El pan de todos*, *Escuadra hacia la muerte*, *La hoguera feliz* i *El cuarto ángel de la ira*, entre d'altres. Paral·lelament, Paco Baeza féu teatre llegit en el Círculo Medina de la Secció Femenina, on davant de nombrós públic llegí, entre d'altres obres, *El abogado del diablo*, adaptació de José Maria Pemán. També participà esporàdicament en un grup que interpretà al sanatori de Fontilles *El canto de la cigarra*, d'Alfonso Paso.

Bañó, Vicente (?-1977). Actor. Es formà artísticament en les denominades "huestes de Valcárcel" dels anys quaranta i cinquanta. Intervingué en les obres valcarcelianes *La cena del rey Baltasar*, *Evocaciones de Navidad* i *¿Fue bella la Cenicienta?*, així com en nombrosos espectacles de presentació de la Bellea del Foc. En aquests festivals també actuava la seua germana, la bellíssima Maruja Bañó. Igualment treballà en la companyia d'Agustí Segura, fent els papers de galant. Després se n'anà a Madrid, on, després de ser agent publicitari, viajant de comerç i exercir oficis diversos, conegué un productor de guions radiofònics que el fitxà, per la seua magnífica veu, per a fer doblatges per ràdio. Després vingueren els seus contactes amb Hugo Lonarelli, López Cañedo i Tibor Révesa i es convertí en figura del doblatge de pel·lícules estrangeres. En aquesta època ens emocionà fent la veu de Gary Cooper, Burt Lancaster, Anthony Quinn i tants d'altres astres de Hollywood. Posteriorment passà a la televisió, on realitzà la veu en "off" de nombrosos programes. Vicente Bañó era un personatge, que mai podríem veure, però que sentíem amb tanta assiduïtat que es convertí en familiar. *Ironside* i *Kojak* foren el seus grans triomfs en el doblatge de Televisió Espanyola. Encara que residí a Madrid bona part de la seua vida, era un alacantí de cap a peus. No faltava mai a les Fogueres i a les festes més senyalades del calendari local. Fou un gran actor, amb una veu personalíssima i una dicció perfecta. Altres actors alacantins que es dedicaren a doblar a les estrelles de la pantalla foren Maria Victoria Durá i Jesús i Miguel Ángel Puche.

Bañó, Isabelita. Tiple lleugera. Durant la guerra d'Espanya ja cantava a l'Orfeó d'Alacant. Als anys quaranta formà part dels conjunts alacantins de Pascual Latorre, primer, i de Jaume Olmos, després. També col·laborà en la posada en escena d'algun dels espectacles que Tomás Valcárcel muntà per aquella època. Sempre disposada a prestar la seua col·laboració als companys del teatre local, participà en diverses funcions de benefici, com ara l'homenatge pòstum retut a l'actor alacantí Artur Lledó (18-2-1943) o la funció a benefici dels empleats del Teatre Principal (13-8-1944). Al desfer-se l'Orfeó, fou una de les artistes que el 1969 fundà la Peña Lírica, on figurava de director escènic el seu germà, Ramón Bañó. Posteriorment encara formà part del grup de sarsuela Pablo Sorozábal, que actuava pels anys vuitanta a la Casa del Poble. Cantava com a tiple lleugera i com a soprano contralt. Tenia una veu molt fina que es destacava en sarsueles com ara *Molinos de viento*, del mestre Luna, i *Luisa Fernanda*, del mestre Moreno Torroba.

Barberá, Isabel. Tiple. Milità en la companyia de Pedro Barreto, amb el qual triomfà per tots els escenaris peninsulars, inclòs el Principal alacantí on es presentà en novembre de 1923. Tres anys després entrà en el conjunt de sarsuela i opereta que muntaren els alacantins Manolo Álvarez i el mestre Horacio Ronda. El 1930 formà part del grup dirigit pel també alacantí Jaume Olmos. Entre els seus majors èxits cal citar *El niño judío*, del mestre Luna.

Barrachina Ballcancios, Teresa (1900-1946). Primera actriu. És l'actriu alacantina amb més vena dramàtica dels anys vint i trenta del segle passat. La seua qualitat artística justifica que l'anomenaren "la Xirgu valenciana". L'any 1918 formà la seua pròpia companyia de drames i comèdies, junt a Rafael Chápuli, que debutà per tots els locals teatrals de la ciutat i dels pobles veïns. També actuà esporàdicament, com a actriu professional, en conjunts comicodramàtics forasters, com en 1927 els dirigits per Enrique López Alarcón o Luis Vila, en els quals interpretà les comèdies dels principals autors espanyols contemporanis: els germans Álvarez Quintero, Muñoz Seca, Antonio Paso, etc. El 1929 formà un conjunt amb el primer actor alacantí Antonio Prieto, als quals s'uní més tard i per poc temps Antonio Eulogio, representant tant teatre en valencià com en castellà. A l'estiu de 1931 Teresa Barrachina es va integrar en la companyia comicodramàtica de Rafael Babi i Hermínia Chiva, per a realitzar una important gira per Múrcia, Albacete, Granada, Almeria i València, on estrenaren sengles adaptacions de *La Araña*, de Blasco Ibáñez, i *La Cárcel*, d'Ángel Pestaña. La temporada 1934-1935 Teresa Barrachina i Antonio Prieto foren contractats per l'empresari del Nostre Teatre de València, amb el conjunt titular del qual feren una gira per Barcelona. Durant la guerra civil formà part de les agrupacions dirigides Artur Lledó, Maximino Fernández, Paco Hernández, Joan Latorre i Àngel Mas. Els primers anys de la postguerra continuà actuant a l'Ideal, al Monumental i en una companyia local denominada "Selección Artístico-Alicantina". Es casà amb el també actor Fèlix Cremades i fruit del matrimoni tingueren dues filles, Teresita i Cita, les quals també es dedicaren al teatre, especialment en el grup de Paco Hernández. Ja malalta, el 17 d'abril de 1944 els companys alacantins li reteren una funció d'homenatge al Principal, i, després de morta, una altra en la seua memòria. Teresa Barrachina era una dona molt guapa, rossa, temperamental, polifacètica i molt dúctil en el seu treball interpretatiu: igual feia plorar com riure desmesuradament a l'auditori, ja que amb la mateixa passió interpretava drames que comèdies. Al contrari d'altres artistes alacantines que només cercaven l'èxit fàcil, Teresa Barrachina fou una actriu que seguí de prop els corrents de renovació teatral, i sempre estigué disposada a estrenar les obres dels lletraferits locals, encara que fossen novençans.

Beltrán Sogorb, Amando (1952-1999). Actor i director teatral. Començà la seua activitat interpretativa a finals dels anys seixanta en el TEU d'Alacant. Estudià Magisteri i fou director del grup Arenal, de l'Escola de Magisteri, amb el qual realitzà l'any 1969 els

muntatges de *Las aceitunas*, de Lope de Rueda, i *La manzana*, premiats ambdós per l'excel·lent direcció. *La manzana* fou la primera obra original d'Amando Beltrán, qui l'edità quan tan sols tenia 17 anys. Amb el grup Abraxas, que era continuació de l'Arenal, dirigí l'estrena de *Mosaico 4*, de l'alacantí Josep Beltrán Limiñana. El 1973 es traslladà a València i entrà en el Pequeño Teatro de València (PTV), interpretant entre d'altres obres *El balazo traidor* (1978), original d'ell mateix en col·laboració amb E. Zamanillo, i *Cataclowns* (1983), de Zamanillo. Cal dir que el PTV ha estat un prestigiós grup tetral que participà en nombrosos festivals per tota la geografia espanyola durant els anys setanta i vuitanta, i que a partir de 1978 s'inclinà a realitzar muntatges dirigits al públic infantil. De tornada a Alacant, Amando Beltrán fou professor de l'Institut de Secundària García Berlanga de Sant Joan d'Alacant, i fundà diversos col·lectius teatrals locals, com Erizo i Rataplán. Una de les seues últimes obres originals fou *La zapatilla mágica*, muntada pel grup Rataplán als anys noranta. També s'endinsà en el món cinematogràfic, participant en la pel·lícula *Que me quiten lo bailao*, de Carles Mira, i interpretant petits papers en les pel·lícules que dirigia. Escrigué nombrosos guions de cine i dirigí diversos curtsmetratges, el més premiat dels quals fou *Primerísimo primer plano*.

Bernabeu Llorca, Rafael (1923-1962). Autor. Gran aficionat al teatre líric, escrigué diverses comèdies i revistes, algunes estrenades i d'altres inèdites, com ara les següents: la comèdia dramàtica en tres actes *El orgullo pudo más*, estrenada al Teatre Principal d'Alacant per la companyia de Manuel Dicenta; l'obra arrevistada *El desfile del humor* (1948), escrita en col·laboració amb Enrique Zindón i el mestre valencià Magenti; la comèdia en tres actes *Te quiero más que a mi viuda* (1954), estrenada al Teatre Principal per la companyia de Paquito de Lucio i Pepe Flores; *Luz en las manos*, *El mañana...* y *Eloy*, *Al regresar del infierno*, *20.000 leguas de viaje sin marido* (1957) i *El dragón azul*.

Bernácer, Julio (1887-1936). Autor. Funcionari de la Fàbrica de Tabacs i professor de l'Escola de Comerç. Literàriament es dedicà a la poesia, però té la comèdia *Una mujer* (1927), que després li canviaria el títol pel de *Laboratorio*, i d'altres més inèdites, com *La mujer y el amor*.

Bielsa, Antoni. Escenògraf. En realitat era pintor, però en el seu taller es realitzaren alguns aconseguits decorats. Als anys noranta del segle XIX s'ocupà de l'escenografia de la companyia lírica dels alacantins Pablo Gorgé i Rafael Pastor. Fou col·laborador habitual del mestre fuster, i també escenògraf, Rafael Marco. Entre els decorats que es feren als seus tallers cal destacar els de l'obra *El Doctor Negro o la toma de la Bastilla*, i els que representaven les imatges de l'Esplanada i el port d'Alacant per a l'obra *La mejor tierra del mundo* de Pascual Orozco i Antoni Carratalá.

Bofarull, Ricardo J. Director teatral. Fundà i dirigí el grup de teatre de cambra de l'Obra Sindical "Educación y Descanso", titulat *La Carátula* (1964), de vida efímera. Representaren obres de Jose Maria Pemán, Federico García Lorca, Miguel Hernández, Azorín, Miguel Mihura i Jorge Llopis, de l'últim dels quals escenificaren la peça *Todos somos de Toronto*.

Boronat, Amparo. Tiple. Nascuda a València en les últimes dècades del segle XIX, però consagrada com actriu a Alacant, on fou molt volguda i visqué bona part de la seua vida. Es professionalità en el teatre Ruzafa de València, sota la direcció de Patricio León. En aquesta etapa actuà amb Carmen Domingo, Lola Membrives, Pilar Martí, Paco Tomás, Valeriano León i María Piquer, a la qual substituí com a primera figura. Posteriorment se n'anà a fer diverses temporades a Amèrica. De tornada a la península actuà a Madrid, fins que fou contractada pel mestre alacantí Pablo Gorgé Soler i, posteriorment, pel seu fill, el baix

Pablo Gorgé Samper, en una companyia integrada majoritàriament per paisans. Amb aquest conjunt, l'any 1915 estrenà amb gran èxit, al Teatre d'Estiu, l'òpera *Maruxa*, d'Amadeu Vives, i *Las Golondrinas*, d'Usandizaga. Tenia una veu ben timbrada i una figura esbelta.

Borrás Marco, Josep (1858-1936). Tenor còmic i autor. Era conegut carinyosament per Pepín Borrás. Procedent d'una família molt aficionada a la música i al teatre, es formà en la societat dramàtica Minerva, per passar després a la Ruiz de Alarcón. Debutà al Principal l'any 1884 amb la sarsuela *El anillo de hierro*. Arribà a professionalitzar-se en la companyia dirigida pel també alacantí Pablo Gorgé, la qual actuà a l'Espanyol, al Principal i, més establiment, al Teatre Circ. A principis del segle XX el veiem treballant fora de la ciutat, en concret al teatre de La Marina de València. Els gèneres que més conreà foren la sarsuela i el sàinet valencià. Com era tradicional a l'època, en les seues interpretacions afegia les típiques botifarres de la seua pròpia collita. Estava considerat com un veterà tenor còmic amb una sòlida cultura musical. Una de les seues últimes actuacions fou en l'homenatge a Ricardo Pastor (30-11-1920). A més d'actor, era autor dramàtic. Tota la seua producció són sàinets en valencià: *En el pecat va la penitència* (1883), *Ensomiant* (1883), *El Cullerot* (1886), *El testament d'ultratumba* (1901), *Un casament per música* i *Vaja una boda!*. La peça més popular fou *El Cullerot*, el títol de la qual respon al d'una de les revistes satíriques més llegendades a Alacant durant la Restauració.

Botella Aznar, Dorita (1907-1984). Primera actriu. El seu nom artístic era Dorita B. Aznar. Locutora de Radio Falange, després "La Voz de Alicante", destacà en la comèdia. El 1944 formà part, junt a una bona colla d'artistes alacantins, de l'agrupació denominada "Selección Artístico-Alicantina". Participà durant bastant de temps en el grup de teatre de la Societat Cultural Esportiva Carolines i actuà sovint al Cinema Carolines, ja que era veïna d'aquest popular barri alacantí. Després de diverses temporades a Madrid, l'any 1953 fou contractada per la companyia de revistes de Tranquilino i Esmeralda. Treballà amb quasi tots els primers actors locals de l'època, especialment amb Paco Hernández, Agustí Segura i Ramón Neco. També col·laborava en les "huestes de Valcárcel", que representaven tots els anys de la dècada dels seixanta el *Don Juan Tenorio*. Fou una excel·lent actriu que interpretava molt bé *La Malquerida*, de Benavente.

Botella Ferrándiz, Manuel (1912). En la seua joventut es formà com a practicant, professió que exercí des de l'any 1934 que va ingressar a l'Hospital Provincial fins a la seua jubilació. Però la seua irremissible afició fou el teatre, passió que l'impulsà a formar part de la claca del Teatre Principal, per tal de poder assistir amb freqüència a les funcions d'aquest coliseu alacantí. Té escrites diverses cançons per a Carmen Estrella, Fina de Granada i d'altres artistes alacantines que causaren furor als anys quaranta i cinquanta. Tingué una amistat íntima amb el prolífic autor local Antuli Sanjuán, la qual cosa el motivà per a escriure la revista *El foguerer de honor* (1989), a la qual el mestre José Garberí posà música mentre que Josep Serraima s'encarregà de fer la lletra dels cantables.

Braceli, Marita. Tiple còmica. A meitat de la segona dècada del segle XX formà part de les companyies locals de Jaume Olmos i d'Artur Lledó, l'última de les quals tenia la seua séu al Saló Granados de Benalua. L'any 1926 entrà a formar part del conjunt de sarsuela i opereta que muntaren Manolo Álvarez i Horacio Ronda. Dos anys després passà al grup de Joaquín Giménez. El 1934 entrà en un conjunt dirigit per Pepe Moreno i Lolita Latorre, i posteriorment al codirigit per aquesta última i Pepe Sánchez, que feren una prolongada gira per la província. Era molt simpàtica i tenia gran vis còmica. Actuava en quantes funcions de benefici li demanaven, com la realitzada per ajudar a la dependència del Teatre Principal (29-4-1928), ocasió en què també actuà el tenor Vicente Bou, o en l'homenatge que se li reté al tenor còmic Ferran Mascarón (14-10-1928).

Calderón, Licia. Vedette. El nom artístic de Licia Calderón ve pel fet d'haver nascut i residit al carrer Calderón d'Alacant. El mestre Cabrera la descobrí i la introduí en la revista, realitzant l'espectacle *Una muchachita de ochocientos años*, que fou reestrenada per Dorita Imperio. També intepretà l'opereta *El águila de fuego*, de Francis López, junt a la famosíssima Celia Gámez. Als anys cinquanta fou actriu de cinema. Concretament participà en les pel·lícules *El hombre que viajaba despacito*, *Los días de Cabirio*, *El hincha* i *Las muchachas de azul* (1956), de Pedro Lazaga. Es casà amb el famós actor Jesús Puente.

Calvo Rodríguez, Carmelo (¿-1905). Autor. Malgrat no ésser alacantí, Carmelo Calvo Rodríguez estigué molt lligat a la nostra ciutat, ja que la seua activitat professional i literària es desenvolupà a Alacant. L'agost de 1873 ocupà el càrrec de Secretari de la Diputació provincial, integrant-se en les tertúlies culturals locals. Poeta, novel·lista i dramaturg, estrenà algunes de les seues obres teatrals al Principal alacantí: la comèdia *Un hombre inútil* (1883), i els drames *El asunto de un drama* (1885) i *Lo que es el Progreso* (1894). A més, publicà la sarsuela *La guerra y el hogar*, amb música de Francisco Senante, i restà inèdita *Obras y palabras*.

Campos de Loma, Eduard (1879-1940). Director i crític teatral. Era fill de Rafael Campos Vassallo, net del poeta Blas de Loma Corradi i germà del compositor Rafael Campos de Loma. Estudià el Batxillerat i posteriorment el peritatge mercantil a l'Escola de Comerç, institució d'on posteriorment fou professor. Col·laborava habitualment en *El Correo*, amb el pseudònim de *Telémaco* i *Faraón*, i en *La Revista*, especialitzada en teatre i espectacles. Fundà i dirigí el conjunt artístic de l'Escola Professional de Comerç. Escrigué en col·laboració amb Navarro Casanova l'"apropòsit" còmicolíric *Artistas de ocasión* (1906).

Campos de Loma, Rafael (1888-1964). Compositor. Fou catedràtic de l'Escola de Comerç d'Alacant durant 40 anys. També tingué gran afició a la música, obtenint diversos premis en aquesta activitat. Escrigué, en col·laboració amb lletraferits locals les peces líriques *Náufragos de la vida* (1918), *En la hora del reparto* i *El cuento de la abuela* i *Estampa Luis XVI con minué* (1935).

Campos Vassallo, Rafael (1849-1902). Autor. Sobretot fou poeta i periodista. Premiat en jocs florals i certàmens literaris, com ara el realitzat per l'Ajuntament l'agost de 1894. Escriví les obres dramàtiques *El Porvenir de los maestros* (1877) i *Artistas en miniatura*.

Candela Ardid, Joaquín (1895-1947). Compositor. Nasqué a Crevillent, però exercí la professió de metge a Alacant. La seua afició musical el motivà a estudiar composició. Fruit d'aquesta afició ens ha deixat les següents sarsueles, algunes de les quals en col·laboració amb el mestre alacantí Torres Climent: *Luis Tumbón o el caballero de alto plumero* i *La ruta de Don Quijote*, amb llibret de Javier de Burgos; *La chica del Guirigay*, lletra de Ramos de Castro, i *El Belén Municipal*, escrit pel metge alacantí Àngel Pascual Devesa.

Carbonell Villar, Manuel (1856-¿). Baríton. Nasqué l'1 de gener de 1856. Els seus primers mestres de música foren Josep Charques i Adolfo Fons. Es dedicà al comerç fins que, per consell de l'eminent actor Tamberlick, el 1878 marxà a Madrid. A la capital d'Espanya rebé lliçons del mestre Inzenga i l'any 1880 obtingué el primer premi del conservatori madrileny. Posteriorment es traslladà a Pàdua (Itàlia) per a estudiar amb el mestre Selva. Féu la seua presentació al Principal alacantí el 20 de març de 1882, amb l'òpera *Fausto*, i des d'aleshores vingué en diverses ocasions al primer coliseu de la seua ciutat natal. El 1883 es presentà al Teatre Bellini de Nàpols i a l'any següent a La Pérgola de Florència. També cantà al Teatro dal Verme de Milà i als escenaris d'òpera italians més

importants. En tots els llocs els seu triomfs foren avassalladors. Se li reteren sengles homenatges al Teatre Principal alacantí el 12 de maig de 1885 i l'1 d'agost de 1901. Una vegada retirat, es dedicà a l'ensenyament com a professor de cant: l'any 1924 muntà una Acadèmia a Barcelona i pel 1928 encara impartia classes al Conservatori de Tucumán. Manuel Carbonell tenia una veu molt timbrada. Les seues òperes favorites foren *Carmen*, de Bizet, *Lucia di Lamermoor* i *La Favorita*, de Donizetti; *Fausto*, de Gounod; *La Africana*, de Meyerbeer; i *Rigoletto*, *Aida* i *Un ballo in maschera*, de Verdi.

Carmen, Nita del. Vedette. Nom artístic de Juanita Pastor Cortés. Guapíssima artista alacantina. En 1934, quan tan sols tenia 6 anys, ja debutà en un espectacle de varietés, però els seus èxits vingueren en les dècades dels quaranta i cinquanta del segle passat. Formà part de la companyia de Maruja Tomás, amb la qual triomfà a València amb la revista *La blanca doble*. Treballà amb tots els artistes alacantins de la seua època: S'harri, Fina de Granada, Carmen Mairena, Tono de Córdoba, Adela i Ricardo, Arsenia Berrio, Paquita Soler, etc. Després de 27 anys d'activitat i de moltes tournées, aquesta supervedette es retirà l'any 1961.

Carrascosa, Mari Fe. Tiple còmica. El 16 de març de 1944 debutà al Principal en una funció organitzada pel Sindicat d'Espectacles Públics, junt a Carmen Estrella. A finals del mateix any s'enrolà en el conjunt de Chelo Marco. Igualment formà part de l'Orfeó i del grup Ruperto Chapí. Als anys quaranta també participà al Principal en algunes funcions matinals on es representaven obretes teatrals dirigides al públic infantil. També col·laborà amb Tomás Valcárcel, el TEU de Manolo Amengual i d'altres grups locals. L'any 1987 tingué un gran èxit amb la sarsuela *El año pasado por agua*, de Chueca i Valverde. Ha sigut una actriu molt graciosa. El seu marit, Jaume Portes, també formà part de l'Orfeó de la CASE.

Carratalá, Emilio. Tenor. Alacantí de naixement, pujà a l'escenari del Teatre Principal en la primavera de 1856 formant part de la companyia d'Antonio Campoamor. Posteriorment es desplaçà a Andalusia, on actuà des de 1860 al 1868. Seguidament s'integrà en el conjunt dirigit pel mestre Gaztambide, on figurava Elisa Zamacois i el tenor Juan Prats. El 1869 se n'anà a fer les Amèriques i allà es quedà, sobretot a Méjico i Cuba, representant sarsuela espanyola. Sembla que es retirà a finals dels anys vuitanta i s'establí en La Habana, on morí a principis del segle XX, preparant el retorn a la seua ciutat natal. Destacà en els papers de tenor de capa i espasa. Els seus autors predilectes foren Gaztambide, Barbieri, Arrieta, Caballero i Chapí, mentre que les seues interpretacions favorites foren les sarsueles grans *Los diamantes de la Corona*, *El molinero de Subiza* i *El diablo en el poder*.

Carratalá Poveda, Bernardo (1887-1965). Escenògraf. Un dels escenògrafs alacantins més importants del segle XX. Fill d'una família acomodada, des de ben petit mostrà inclinació per la pintura. Es formà en l'Acadèmia de la Societat d'Amics del País. Amplià els seus coneixements amb l'escenògraf Federico Amérigo i els pintors Lorenzo Pericás i Lorenzo Casanova. Posteriorment es traslladà a València per acabar el seus estudis pictòrics en l'Escola de Belles Arts de Sant Carles. Immediatament és atret per la decoració i l'escenografia, activitat a la qual es consagrà durant bona part de la seua vida. El seu primer treball fou decorar el teatre d'Almoradí, que li ocupà un trimestre de 1908. En la primera meitat de la segona dècada del segle XX fou pintor escenògraf i maquinista dels teatres alacantins Sport, Saló Granados, Ideal, Saló Espanya i Novetats. Formà part durant algunes temporades de la companyia d'Artur Lledó. Persona bohèmia, se n'anà a treballar a Madrid, on es consagrà com a escenògraf. Entre les companyies de renom, amb les quals treballà, cal citar les de Lola Membrives, Valeriano León i Fernando Díaz de Mendoza. Realitzà més de mig centenar de decorats per als més importants escenaris madrilenys, així com per a

d'altres teatres espanyols i americans. Confeccionà escenografies per a tota classe d'obres (drames, comèdies i sarsueles) com ara *Amor verdadero* (1915), de Luis Álvarez Pastor i Josep Martínez Mollá; *Las Corsarias* (1920), d'Enrique Parellada; *Aurora roja* (1937), d'Eugenio Sánchez; *El banderín de la 4ª*, de Fernández Palomero; *El país de los tontos*, de Guerrero; *El perro del hortelano*, de Lope de Vega; *Don Verdades*, d'Arniches; *El gran ciudadano*, de Muñoz Seca; *Macbeth*, de Shakespeare, i *Pasión y muerte de Jesús*, d'Enrique Zumel. Diuen que amb ocasió de l'estrena d'una escenografia seua, funció a la qual assistí el rei Alfons XIII, el monarca quedà tan impressionat pel decorat que el felicità personalment i li digué: "Que Dios le conserve esas manos".

Carratalá Ramos, Rafael (1859-1909). Autor i investigador teatral. Nasqué a Alacant en una família modesta, ja que el seu pare, Antoni Carratalà, era conserge del Teatre Principal i, durant algunes temporades dels anys setanta del segle XIX, encarregat de la gestió d'aquest coliseu, representant a la dependència. Rafael Carratalá fou un dels principals impulsors del moviment obrer a Alacant. Col·laborador de periòdics obrers editats a Madrid, com *El Socialista*, *El Grito del Pueblo* i *Mundo Obrero*, entre d'altres, també dirigí les revistes alacantines *El Progreso* i *Figuras y figurones*. Lliure pensador i defensor del socialisme utòpic, va plantejar alternatives a la ideologia dominant des de camps tan diversos com l'espiritisme, la maçoneria o els moviments obrers. Com a treballador tipògraf, des de 1882 organitzà aquest sector del món obrer, que fou el nucli fonamental en el naixement del socialisme espanyol. Rafael Carratalà fou un dels organitzadors de la primera agrupació socialista i del primer centre obrer de la nostra ciutat. Autor de famosos himnes proletaris com ara *Hijos del Pueblo* (1885), té també poesies festives, antitaurines, antireligioses i de caràcter socialista. Però la seua principal preocupació artística fou el teatre. Entre les seues obres, algunes publicades, tenim diversos joguets comicolírics en castellà: *Los Nihilistas* (1880), *Figuras y figurones* (1880), *Estratónico fuerte* (1887), *Un buen protector*, *El sol y el solfeo* i *Una inocentada*. A més té altres dos joguets lírics bilingües amb música del mestre Fons, que han romàs inèdits, titulats *Les danses* i *Caixcos del cap i del peu*. Però més importants són les seues reflexions sobre el teatre, que es troben en l'assaig titulat *El teatro ante las sociedades obreras*, on planteja el tema de la finalitat de l'art vist des de la perspectiva del moviment obrer.

Casteig Torregrosa, Pilar. Actriu dramàtica. Treballà amb l'actriu argentina Lola Membrives, de gran qualitat artística, qui dissortadament sols vingué a Alacant en una ocasió durant la primera quinzena de desembre de 1926. Finalitzat aquest contracte, la nostra actriu marxà a Nova York amb el conjunt de Catalina Bárcena i es dedicà a la carrera cinematogràfica, rodant amb la Paramount la pel·lícula *La pura verdad*.

Castejón, Rafael. Actor còmic. Als anys quaranta del segle passat, essent encara molt jove, començà cantant, amb veu de baix, en el cor de l'Orfeó. També col·laborà en el quadre dramàtic de la Juventud Antoniana. A meitat de segle entrà a treballar en Radio Alicante com a col·laborador de les emissions especials. La seua excel·lent dicció i la seua simpatia personal li obriren el pas en el món professional i es traslladà a Madrid. Allà ha triomfat tant en el teatre com en el cine i la televisió, ja que ha protagonitzat diverses pel·lícules i moltes sèries còmiques i programes lírics de televisió. La darrer vegada que l'hem vist a Alacant ha estat per l'abril de 2001, en l'obra *Los caciques*, d'Arniches, junt a l'actor Saza. El seu fill, Jesús Castejón, també és un famós tenor, que actualment treballa en la companyia de José Tamayo.

Castellanos, Ramon. Actor. A partir de 1929 formà part de la companyia d'Àngel Mas i Paco Hernández. Quan aquests se separaren continuà en el conjunt d'Àngel Mas. Després de la guerra, entrà en l'agrupació de Jaume Olmos, on figurava la triple Carmen Bañón,

entre d'altres artistes alacantins. L'estiu de 1944 participà en la companyia denominada "Selección Artístico-Alicantina", on figuraven els millors actors i actrius locals, com ara Teresa Barrachina, Chelo Marco, Pepita Mira, Francesc Cremades, Ángel Martínez, etc. En la segona meitat dels anys quaranta col·laborà en diverses es funcions matinals al Teatre Principal, en les quals es representaven peces dirigides al públic infantil.

Castelló, Gastó (1901-1986) Pintor escenògraf. Començà la seua preparació pictòrica a Alcoi, amb el mestre Fernando Cabrera. Marxà a Paris, on perfeccionà el seu estil de clares influències modernistes. És un dels pintors alacantins de murals, cartells i grans quadres més importants de tostemps. També fou un consumat constructor de fogueres. Fou nomenat fill predilecte d'Alacant. La seua primera relació amb l'espectacle es produí en la guerra civil, quan s'enrolà en un circ ambulat, en el qual recorregué la Manxa. Durant els anys que fou president de la Comissió Gestora (1956-1960) s'encarregà de fer l'escenografia dels festivals d'elecció i proclamació de la Bellesa del Foc, així com de dirigir el muntatge teatral d'aquest acte. Realitzà decorats i bocets per a diferents muntatges dels grups dramàtics alacantins actius als anys seixanta: a tall d'exemple, per al Teatro de Cámara, que dirigia Antonio Rives, féu l'escenografia de *El sí de las niñas* i *La señorita de Trevélez*, i per al TEU que dirigia Manolo Amengual, confeccionà els decorats de *Inquisición*, *Las chapas*, *El avaro* i *Don Juan Tenorio*.

Castro, Luis de (1946). Director i gestor teatral. Treballà en l'empresa ENDASA i estudià dret en el CEU d'Alacant i en la Universitat de Múrcia. Es formà com a actor en el Club de Amigos de la Unesco d'Alacant. L'any 1967 organitzà, junt a d'altres joves, el grup de teatre independent Alba del Club 47, rebatejat després per Alba-70, del qual fou coordinador i director fins a la seua desaparició en 1975. El primer muntatge d'aquest cojunt fou *La casa de Bernarda Alba* (1968), de García Lorca, i d'aquí sorgí el nom del grup. Entre els components de la colla, procedents fonamentalment de la burgesia alacantina, cal citar Juanele Pastor, Roberto Darbonnens, Bertha Flores, Mila Casarrubios, Mariví Serrano i Carlos Reinante. Aquest grup, que disposava dels locals del Club 47, situat en la Congregació Mariana, també representava als col·legis dels Maristes i dels Salesians. Alba té el mèrit d'haver representat obres fonamentals del teatre contemporani, com ara *El rey se muere* (1970), de Ionesco, i *Forjadores del Imperio* (1974), de Boris Vian. Uns altres autors treballats per Alba foren Eurípides, Gil Alborgs, Buero Vallejo, Antonio Gala, Alfonso Sastre, José Triana, Slwomir Mrozeck, Carlos Muñoz, Arnold Wesker i Harold Pinter. Però, a més, Alba-70 sembrà una llavor de divulgació teatral molt important, ja que organitzaren uns cicles d'orientació teatral i portaren a Alacant els grups de teatre independent més importants de l'època, com ara el TEI, Tábano, Els Joglars, La Cuadra, Dagoll i Dagom, així com cantants de la talla de M^a del Mar Bonet o el conjunt Aguaviva. En total, Alba-70 muntà quasi mig centenar d'espectacles. Quan el 1975 es desféu el grup, Luis de Castro fundà, junt a d'altres, l'"Asociación Independiente de Teatro", que realitzà una tasca formidable en la formació teatral del públic alacantí. Gràcies a aquesta associació es pogueren veure a la nostra ciutat els grups espanyols més compromesos amb les noves tendències escèniques que emergien aleshores a Europa. Bona prova del que diem és que en els deu anys que van de 1975 a 1985 portaren a Alacant 300 espectacles. Luis de Castro també treballà als anys setanta en el TEI de Madrid. Amb la semimunicipalització del Teatre Principal l'any 1984, fou nomenat director-gerent del coliseu, càrrec que exercí durant més de catorze anys. En aquest període realitzà una programació eclèctica però bastant interessant amb els mitjans econòmics amb què comptava. A més, dirigí les tres primeres temporades el Festival Internacional de Música, Teatre i Dansa del port d'Alacant, i tingué el privilegi de participar en la rehabilitació del Principal, que fou reinaugurat el 6 de maig de 1991. Actualment treballa en la gestió teatral privada, dirigint l'empresa de producció i distribució d'espectacles Artemásartes. Recentment ha produït i

dirigit, per a Gemma Cuervo i el Quinteto Cubano de Cuerdas Diapasón, *Sones de almendra amarga*, de Ángeles Cáceres.

Castro, Maruja de. Vedette. Nom artístic de Maruja Gomis Linares, molt activa als anys cinquanta i seixanta. Treballà, com a segona figura, en el conjunt de Carmen Estrella. Figurà en la companyia de revistes de Colsada, acompanyant a la primera vedette Dania Doris, en una gira que recorregué bona part de la geografia espanyola. També fou vocalista, amb el nom de Magoly, i féu molts bolos per les províncies d'Alacant i València. S'autodefinia com a "estilista de la canción modern". Féu parella amb l'humorista Angelete, que ara és el seu marit, i amb Mariano Sánchez García "Tito". Se li reté un homenatge al Principal en octubre de 1952.

Cebreal, Assumpció. Actriu de caràcter. Formà part de la companyia de Paco Hernández, especialitzada en el gènere valencià. Malgrat ser una gran artista, es conta d'ella la següent anècdota: en una actuació una part del públic manifestà el seu descontent amb l'actriu tirant-li cebes i tomaques, una de les quals li caigué als peus; aleshores Paco Hernández, que feia de parella seua a l'escenari i actor molt ocurrent, digué: "Miracle, miracle, a l'Assumpció se li ha caigut la tomaca!". Tota la seua família feia teatre, especialment les seues filles Paquita i Pepita. Companya seua, en el mateix conjunt de Paco Hernández, fou la també actriu de caràcter Catalina García.

Cerdá, Joan. Baríton. Més conegut per Juanito Cerdá. Començà la seua activitat artística en la postguerra en l'Orfeó d'Alacant. L'any 1947 el veiem cantant en el conjunt líric que dirigia Francesc Cremades, i que formaven Lolita Latorre, Angel Martínez i Cecilia Salazar, entre d'altres artistes locals. També cantà amb el tenor Manolo Álvarez Antón. Les companyies en gira que venien a Alacant el contractaven per reforçar els seus conjunts lírics, i alguna vegada féu petites temporades fora de la seua ciutat natal. Estigué enrolat en la famosíssima companyia de Marcos Redondo i en la de Pepe Villeta. Als anys setanta formà part de la Peña Lírica Alicantina i en la dècada següent col·laborà amb el grup de sarsuela que representava a la Casa del Poble. Tenia una veu privilegiada i era considerat pels seus companys com un actor molt professional. Entre les seues interpretacions més aconseguïdes cal citar *La Rosa del azafrán*, del mestre Guerrero, i *La del Soto del Parral*, de Soutulio i Vert.

Cerdán Tato, Enrique (1930). Autor i crític teatral. Periodista i escriptor incansable, ha rebut nombrosos guardons, el més important dels quals ha sigut el Premi de les Lletres Valencianes. Enrique Cerdán Tato és un dels intel·lectuals més compromesos amb la nostra ciutat, raó per la qual ha sigut Cronista Oficial d'Alacant. Situat ideològicament en l'esquerra políticossal, és un referent imprescindible de la vida cívica i cultural alacantina. En la seua activitat literària ha aprofundit en tots els gèneres: poesia, novel·la, assaig, etc. Encara que menys coneguda, també té una producció teatral, com ara una comèdia titulada *Los intereses pagados*, realitzada a meitat dels anys cinquanta, en col·laboració amb Paco Herrero, que la censura prohibí totalment. També escrigué la comèdia musical *Walt Disney ama Electra* (1967), un espectacle ambiciós, amb música de Luis de Pablo, que restà inèdit i que era una crítica irònica al sistema de vida i la cultura norteamericana. Igualment realitzà tretze guions televisius que havia d'interpretar Elisa Ramírez en una sèrie de Televisió Espanyola. Amb l'esmentat Paco Herrero col·laborà en les tasques de direcció d'un grup denominat Teatro Experimental (1955). Ha impartit conferències i publicat diversos articles de temàtica teatral, i també fou membre del jurat del premi Delfín de teatre breu.

Chapuli Navarro, Antoni (1863-¿) Autor. Col·laborador de la premsa alacantina de la seua època. Fou secretari del seu oncle, el polític Carlos Navarro Rodrigo, quan aquest ostentà el

càrrec de Ministre de Foment. Escrigué poesia i prosa. Pel que fa al teatre és autor de la comedia dramàtica *Mareas vivas* (1907), entre d'altres.

Charques Esplá, Josep (1823-1902). Director i compositor. Estudià música i adquirí per oposició una plaça de músic militar en els instruments de clarinet i oboe. El 1860 ja era director de banda militar. Fou mestre de molts músics i cantants alacantins, entre els quals reix Manuel Carbonell Villar, que posteriorment adquirí gran fama com a baríton. Als anys setanta del segle XIX dirigí la banda de música i el cor de La Beneficencia, depenent de la Diputació Provincial. Aquesta societat actuava sovint al Teatre Espanyol, la inauguració del qual es realitzà el 5 d'octubre de 1876 amb la interpretació de l'himne *El 5 de octubre*, expressament compost per ell per a aqueix esdeveniment. També fou director de l'orquestra del Teatre Principal durant un llarg període de l'últim quart del segle XIX.

Charques Navarro, Rafael (1854-1897). Autor. Es llicencià en Dret a València i exercí d'advocat a la nostra ciutat. Convençut republicà i maçó, fundà la lògia maçona *Iris*, i posteriorment es passà al partit liberal, del qual fou un destacat dirigent. Com a periodista col·laborà amb *El Graduador* i *El Liberal*. Fou un dels impulsors, juntament amb el mestre Francesc Xavier Blasco, de l'Orquestra d'Alacant. Té publicats estudis de dret i conreà també la poesia i el teatre. Escrigué els joguets còmics *La partida de caza* i *María*.

Clavel Bosch, Tomás. (1847-?) Autor. Fou actor aficionat de la societat Romea (1880). Publicà en la premsa alacantina de l'època, poesies de caràcter festiu, religiós i amatori, però fou més prolífic en la producció dramàtica. Escrigué els següents drames en tres actes: *La humillación*, *El 13 de junio*, *Los rizos*, *El mar de sangre*, *Contra la vida y la muerte*, *Todo es mentira*, *La palabra en el oído*, *No me vence ni el demonio*, *La infamia de las infamias*, *Entre la vida y la muerte*, *La borrasca más deshecha* i *La intriga*. A més té el drama de capa i espasa *La lucha entre tinieblas*, i el drama en un acte *Quiero y no puedo*. Pel que fa al gènere còmic, escrigué les comèdies llargues següents: *Faustino ante la tumba*, *Estaba escrito*, *Un recuerdo*, *Una reunión en Canarias*, *Amantes jugadores* i *El amor de un desgraciado*. També té nombroses comèdies curtes, entre les quals cal citar *Un capitán de cazadores*, *El figurín*, *Mi primo y yo*, *Pepito el tendero*, *Quiero y no puedo*, *Pepito*, *Pepe y José*, *Paquita y Pablo* i *Declaración de estado de sitio*. La seua extensa producció roman inèdita.

Collado Pallarés, Francesc (1861-¿) Autor. Treballà primer de dependent de comerç i, després de fer el Magisteri, exercí de mestre. Compaginà les activitats professionals amb les seues aficions literàries. Escrigué tant en prosa com en vers. En la seua producció descollen les novel·les i el teatre. D'aquest últim gènere literari estrenà el drama *Recuerdos del pasado* (1890) i la llegenda tràgica *Borrascas del crimen* (1891), publicats ambdós en fulletons. Han quedat inèdites les obres següents: *El último suspiro* (1888), *Escapar por la tangente*, *El poder de la hermosura*, *La venganza del pirata*, *El origen de la culpa*, *El ramo de flores*, *Modesto* i *La bordadora* (1893).

Coloma Pellicer, Josep (1874–1936). Autor. Periodista, fou col·laborador de diferents setmanaris festius alacantins, com *La Granera*, *El Cacauero*, *El Cullerot*, *Milord Quico* i *El Nano de Xixona*, redactor d'*El Heraldo de Alicante* i fundador del periòdic *El Popular*. La seua creació periodística més reeixida fou el popularíssim setmanari satíric *El Tío Cuc* (1914-1918, 1923-1936), autodefinit com a “defensor de la xusma i de la gent de tro”, del qual era director i principal redactor. D'ideologia laica, liberal i republicana, tingué una vida arriscada, patint la censura i diversos processos judicials i, fins i tot, essent víctima d'un atemptat provocat per les forces reaccionàries. Participà activament en les principals campanyes polítiques i fou un dels fundadors de l'Agrupació Regionalista Alacantina

(1933). Escrigué, diverses obres dramàtiques en valencià, com ara *Alacant, la dels llunars* (1932), una de les primeres peces de temàtica foguerera que tingué una segona versió titulada *La foguera d'Alacant*; la comèdia dramàtica *El secret* (1933), el tema de la qual gira al voltant d'un adulteri per amor, guardat en la intimitat; *El mateix sender* (1934), en col·laboració amb Ferrándiz Torremocha, i el drama *La carabassa vinatera* (1935), basat en un succés real de la crònica delictiva de l'horta valenciana. Pepe Coloma tenia un estil propi, però era valorat més com a autor còmic que dramàtic, puix la seua ironia personal, tantes vegades exposada en la revista *El Tio Cuc*, resulta més admirable en les comèdies, on demostra el seu domini de la tècnica del diàleg graciós i satíric.

Contreras Taboada, Ernesto (1930-1993). Crític teatral. Nasqué a Tetuà, però des dels sis anys visqué a Alacant, on treballà d'obrer de la construcció, la professió del seu pare. El 1943 s'afilià al Frente de Juventudes, on ocupà un important càrrec. A partir de 1955 fou comentarista cultural i d'espectacles, i crític teatral en el diari *Información*, tasca que compaginà durant 20 anys amb la d'administratiu de la "Caja de Ahorros del Sureste de España". Fou president del Club de Amigos de la Unesco d'Alacant, i formà part del grup de teatre d'aquesta institució, els membres del qual donaren recitals poètics per la ciutat i la província i muntaren algunes obres, com *El caballo del caballero*, de Carlos Muñiz. També fou un divulgador del teatre en conferències i xerrades. Formà part del jurat del premi Delfín (1968), de teatre breu, que impulsà el propietari d'aquest conegut restaurant alacantí. D'altra banda, publicà diversos llibres de poesia i de relats en prosa, treballs literaris pels quals obtingué diversos premis.

Cortés, Hernán (¿-1881). Actor dramàtic. Nasqué a Pontevedra, però la seua família s'establí a Alacant quan solament tenia dos anys d'edat. Es formà en les societats *El Fénix* (1852) i *Cervantes* (1866), dos dels primers centres teatrals aficionats alacantins. També actuà en la societat Lope de Vega (1883). Compaginà el seu treball de comptable i de funcionari d'Hisenda amb l'afició dramàtica. Posteriorment es professionalitzà, i entrà a formar part de la companyia de Pedro Delgado, del qual fou deixeble predilecte. El 1868 treballà en el conjunt del Teatre Principal de València. La temporada 1874-1875 actuà al primer coliseu alacantí, formant part de la companyia de Manuel Méndez, on també participava la parella de ballarins alacantins Antonia Garrigós i Enrique Lloret. El tornem a veure a Alacant en el conjunt de Pedro Delgado, que inaugurà el Teatre Espanyol (1875). Els anys següents continuà treballant al Principal i a l'Espanyol. Es casà amb l'actriu Matilde Macià. Després recorregué en gira diversos països sud-americans amb la famosa actriu Carmen Castro. Tingué un sonat èxit al Teatro Alegria de Buenos Aires. Malauradament, la seua brillant carrera es truncà dràsticament i prematura quan, pertorbat per l'alcohol, es suïcidà el 1881 a Tucumán (Argentina). El malaguanyat actor fou molt volgut a la seua ciutat, on se li feren en vida diverses funcions d'homenatge, tant a El Fénix com al Principal. Hernán Cortés és una de les figures més importants de l'escena alacantina del segle XIX. Interpretà tots els autors romàntics espanyols, especialment Zorrilla, García Gutiérrez, Hartzenbusch, el Duque de Rivas i Echegary.

Cremades, Fèlix (1890-1946). Actor. Formà part del conjunt de la gran actriu alacantina Teresa Barrachina, amb qui es casà i tingueren dues filles, Teresita i Cita. Les dues filles foren actrius durant bastant temps en el conjunt de teatre valencià que dirigí el famós actor còmic alacantí Paco Hernández. Desconsolat per la pèrdua de la seua dona a principis de 1946, morí uns mesos més tard, quan tenia 56 anys.

Cremades, Francesc. Actor de caràcter. Debutà al Principal el 23 de febrer de 1913 en la funció a benefici d'Antoni Carratalá, conserge de l'esmentat teatre. L'any 1918 s'enrolà en el quadre dirigit per Jesús Sara i Manuel Mira. Posteriorment entrà a formar part del conjunt

d'Artur Lledó i Modesto Pérez, que actuava al Saló Granados de Benalua. Immediatament després s'incorporà al grup líric que dirigia el valencià Enric Beüt per a actuar a la Plaça de Bous de València. Com a professional, també formà part de la companyia del mestre Serrano i de la de Carmen Seco. A partir de 1929 entrà en el conjunt de Paco Hernández i Àngel Mas, dedicat exclusivament al teatre valencià. Quan aquests se separaren continuà amb Àngel Mas. Es casà amb l'actriu Eduarda Torà, que treballava en el mateix conjunt. L'estiu de 1944 participà en la "Selección Artístico-Alicantina", amb bona part de les actrius alicantines més importants de l'època. L'any 1946 formà una companyia pròpia amb artistes locals. De fet, Paco Cremades treballà amb les primeres figures alacantines del segona quart del segle XX. Foren célebres les seues interpretacions en *La ermita, la fuente y el rio*, d'Eduardo Marquina, i en el paper de Don Luís Megía del *Tenorio*.

Cremades Moll, Alí Andreu. Actor i autor. Nasqué el 1924 al barri de la Muntanyeta dins d'una família molt alacantina. Ha sigut guàrdia municipal. El 1940 debutà en l'Orfeó. Immediatament fou acollit per la companyia de comèdies valencianes d'Agustí Segura, fent bolos per pobles, partides alacantines i diferents sales de la ciutat. A continuació s'enrolà en el grup de Paco Varó, especialitzat també en sainets valencians. A finals dels anys setanta entrà en el grup Nostre Teatre, rebatejat alguns anys després amb el de Grup de Teatre Valencià Paco Hernández. Ha treballat amb tots els grans actors alacantins de l'època: Àngel Mas, Manolo Àlvarez, Antuli Sanjuán, Rafael Mas, Paco Hernández i Evarist García, a més dels esmentats anteriorment. De totes les obres interpretades guarda entranyables records, especialment de *Taronges de Corbera*, *Per la fam d'heretar*, *La bella Codony* i *Mambisos en Mutxamel*. Entre la seua producció original, amb lletra i música compostes per ell mateix, cal citar les peces líriques següents: *Abú Alí-Bu* (1993), *Pare nostre i Senyor que estàs en ma vida* (1994), *El judici de Marieta la Parrana* (1994) i *Calavera Klokis* (1996). També té dues obres foguereres: *La Madona de Sant Roc* i *El 28, Alacant* (2000). En la vessant creativa, és un autodidacta que s'ha anat formant gràcies a la seua activitat com a actor. Ha rebut el premi a tota una trajectòria teatral, atorgat per la mostra de teatre amateur Alicante a Escena, en la seua XIV edició. Actualment Alí Andreu Cremades és un referent en el món teatral alacantí i un impulsor decidit de la normalització lingüística i cultural de la nostra ciutat.

Díaz, Concha. Actriu. Formà part des del principi del Teatro de Cámara de l'IEA (Instituto de Estudios Alicantinos), intervenint en *El segador* (1954), de Azorín, *La vida que te di* (1955), de Pirandello, i *La mona no subió a la cruz*, de Benny Lai. Era una actriu de gran bellesa i amb bastants dots interpretatives. Tant és així que companyies professionals de la talla de Ana Adamuz, Ricardo Alpuente o Luis B. Arroyo li oferiren substanciosos contractes que ella rebutjà perquè no volgué abandonar mai la seua ciutat. A més, no li interessava el teatre comercial perquè seguia el lema dels grups de teatre independent dels anys cinquanta i seixanta: "el arte por el arte". La primera obra que interpretà en la seua vida artística fou *La madre guapa*, però la seua preferida era *La malquerida*, de Benavente.

Dicenta, Joaquín (1863-1927). Autor dramàtic. És la figura clau de l'anomenat teatre social del tombant del segle XIX i principis del XX. Encara que no és alacantí de naixement, Joaquín Dicenta tingué una relació sentimental molt estreta amb la nostra ciutat: aquí escrigué els primers fulls literaris i els últims. Son pare, tinent coronel de l'exèrcit, estava destinat al Regiment Princesa d'Alacant fins que fou traslladat a Vitòria; en camí d'incorporar-se al nou destí, nasqué Joaquín en Calataiud. Passats pocs anys, en la guerra carlista caigué ferit mortalment el seu pare i la família regressà a Alacant, on l'autor estudià l'ensenyament secundari, juntament a Rafael Altamira i Carlos Arniches, fins que marxà de la nostra ciutat. Personatge bohemí, orgullós, amant de l'alcohol, el sexe i la bona vida, tornà a refugiar-se a Alacant els darrers moments de la seua existència a causa d'una greu

malaltia. A l'Hotel Simón (després Palace), el sorprenué la mort el 21 de febrer de 1917 i les seues despulles foren soterrades al cementeri civil de Sant Blai, després d'haver fet constar que moria fora de tota confessió religiosa. El seu soterrament fou multitudinari, però a petició d'ell el seguici fúnebre no passà per davant de cap teatre o societat dramàtica. Molt volgut pel món obrer alacantí, durant més de dues dècades tots els aniversaris de la seua mort les societats i partits obrers portaren flors a la seua tomba. Políticament és considerat un republicà, influenciat pel krausisme, que participà de les idees del socialisme utòpic: no debades el mestre que més empremta li deixà fou Giner de los Ríos. Aquest dramaturg saltà a l'escena espanyola gràcies a l'èxit aconseguit en l'estrena del seu drama *Juan José* al Teatre de la Comèdia de Madrid el 1895, obra que fou representada per primera vegada a la nostra ciutat el 27 de desembre del mateix any. Malgrat que *Juan José* és una obra que tracta el repetit tema de l'amor i la gelosia, i va adobada per manits tocs melodramàtics, també és, alhora, un drama social que denuncia les nafres més sagnants de la societat restauracionista; així ho entengué al menys el públic, que el convertí en paradigma del gènere social amb clara intenció educadora, i a partir d'aleshores serà costum representar-lo tots els primers de maig en la majoria dels locals teatrals alacantins, tant públics com privats. El propi autor assistí l'1 de maig de 1900 al Principal d'Alacant a una de les representacions de la seua famosa obra, que ha estat traduïda a molts idiomes. Dicenta també estrenà a la nostra ciutat els drames *El señor feudal* (1896), *Daniel, Aurora* (1902), *Amor de artistas* (1907) i *La confesión* (1908), de tots els quals, *Aurora* és el que s'acosta més al que avui entenem per un teatre revolucionari i progressista.

Diez, Armando de. Artista de varietats. El seu primer nom artístic era Pepe Luís i estigué molt actiu als anys quaranta del segle XX, època en què cantava cançó espanyola i cuplet. Tenia una veu potent i interpretava magníficament *La bien pagá*. Posteriorment es canvià el nom per Armando de Díez. Feia parella amb la seua dona, Lita Rudi, nom artístic de Lolita Ruiseñor, que estava especialitzada en música caribenya. També treballà en el conjunt de l'actor alacantí Agustí Segura.

Domingo, Amparo (1875-¿). Actriu. Començà la seua carrera artística als nou anys en el conjunt de Manuel Llorens, que, amb un repertori bilingüe (valencià i castellà), actuava al Circ Vell quan aquest local implantà les funcions per seccions. Després interpretà papers de xiqueta en el Principal, en el conjunt de Miguel Cepillo, amb la qual féu una gira per terres murcianes. En l'última dècada del segle XIX començà a fer papers de dama jove en les societats alacantines de Calderón de la Barca i Antonio Vico. Posteriorment passà a ser primera actriu del teatre Llorente d'Elx durant tres temporades seguides. Seguiren gires per Orà i diverses poblacions de les províncies d'Alacant i Múrcia. L'última agrupació professional on estigué enrolada fou la companyia còmico-dramàtica del valencià Francesc Palanca,. En les dues primeres dècades del segle XX seguia actuant en les societats dramàtiques locals d'Echegaray i Chapí. Entre les seues millors interpretacions, cal destacar *El estigma*, d'Echegaray i el monòleg *En confianza*, escrit expressament per a ella pel lletraferit alacantí Trino Esplá. Actriu de gran domini interpretatiu tenia excel·lents dots per al teatre declamat.

Duart, Julio (1896-?). Compositor. Fou un dels fundadors de l'Orquesta Sinfónica de Madrid. Com a compositor estrenà les peces de temàtica alacantina *Frente al mar* (1915), lletra del periodista Eduard García Marcili, i *El cantar de los pinares* (1919), del també periodista Josep Ferrándiz Torremocha.

Elizaicin i España, Florentino de (1859-¿). Autor. Conegut polític alacantí, fou regidor a l'Ajuntament. Fundà junt a d'altres *El Diario de Alicante*, i revistes literàries. Intentà provar fortuna en el teatre a l'escriure *Honor contra deshonor* (1930).

Espadero, Pepe (1943). Ballarí i director de ballet. Pepe Espadero, que és el nom artístic de José Sánchez García, ha sigut el ballarí alacantí més important de la segona meitat del segle XX. La primera vegada que pujà dalt d'un escenari fou quan tenia només dos anys i mig, durant una funció de carnaval a l'Orfeó, on sa mare el portà vestit de flamenco, i ell es posà a ballar. Tanta era la gràcia com ho feia que els assidus d'aquesta institució li demanaren a sa mare que el portara més sovint per a participar en les funcions que habitualment feien els diumenges per la vesprada. Als 5 anys debutà a la Plaça de Bous amb la banda Los Claveles amb el nom artístic de "El gran Pepito". Quan tan sols tenia sis anys d'edat, fou contractat per l'actriu Lina Yegros per fer una gira per España, interpretant un paper infantil en *Sor Angélica*. També intervingué en diversos festivals de teatre infantil, com les gales que realitzava Radio Alicante, dirigides pel mestre López Escudero. Igualment, féu un petit paper en la comèdia musical *Benacantil*, d'Antuli Sanjuan i Paco Hernández. Però on més fama adquirí fou fent parella de ball amb Paquita Cortés. Pepe Espadero ha estat un autodidacta, perquè no tenia tradició familiar ni hi havia en la seua època cap acadèmia de ball a la nostra ciutat. Aprenia a partir d'imitar les figures consagrades del ball i de les varietats que venien al teatre Principal, on no es perdia cap funció. Als 14 anys, i amb el carnet de professional en les mans, s'enrolà en la companyia d'Antonio Machín y Juanito Valderrama, on actuaven els artistes Luisa Linares, Los Galindos i Emilio el Moro, fent un número de ball espanyol en l'espectacle *Caras conocidas número 2*, amb el qual recorregué gran part de la geografia espanyola. Col·laborà amb els festivals d'elecció de la Belleza del Foc, amb Gastón Castelló i Tomás Valcárcel. Als 21 anys el compositor Óscar Esplá el cridà perquè impartira classes de ball en l'Institut homònim que fundà la CASE, que després es transformà en Conservatori Superior de Música i on Espadero tragué la Càtedra de dansa espanyola. Aquí ha anat formant centenars d'alumnes que posteriorment s'han enrolat en conjunts professionals. Aquest treball pedagògic el compaginà amb la creació, a meitat dels anys seixanta, del primer grup de ballet Pepe Espadero que es dedicà a actuar en sales de festes de Benidorm i la província durant 17 anys. Progressivament fou abandonant les varietats i endinsant-se en la dansa dramàtica, fins que es decantà definitivament pel ballet clàssic espanyol i per l'escola bolera. Així, per l'any 1973 formà, amb ballarins professionals i alumnes de la seua acadèmia i del conservatori, un cos de ball que es dedicarà a la dansa espanyola. Aquest grup ha actuat a la ciutat i en gales estivals en diferents pobles de la província. Entre els nombrosos espectacles de gran format que ha realitzat el conjunt de Pepe Espadero, cal destacar *El amor brujo*, de Manuel de Falla, *Copelia*, de Léo Delibes, i *El Concierto de Aranjuez*, del mestre Rodrigo. Els espectacles de dansa de Pepe Espadero tenen una empremta molt personal i són d'una vistositat i elegància poc comuns. Tanta ha estat la popularitat d'aquest conjunt que el 1997 l'Ajuntament alacantí li proposà que canviara el nom del grup pel de Ballet Alicante, oferta que l'artista acceptà.

Esplá, Trino. Autor Fou un conegut periodista alacantí de finals del segle XIX. El grup artístic de la societat Calderón de la Barca estrenà al Principal la seua obra *El Veterano Fumarella* (1896). També estrenà *La lucha por el deber* (1897), que tracta del moralista tema de la lluita entre l'egoisme materialista i el deure filial, vencent lògicament aquest últim encara que a costa de tota classe de sacrificis per al protagonista. Finalment, també conseguí que es representara al Principal la seua sarsuela *Los fantasmas* (1897).

Esplá Triay, Óscar (1886-1976). Compositor. L'eminent músic alacantí i personatge universal també conreà la producció escènica i estigué en contacte amb la vida cultural i teatral de la ciutat. El seu primer mestre fou l'alacantí Joan Latorre, encara que podem considerar-lo com un autodidacta. Estudià Enginyeria i la Llicenciatura en Filosofia i Lletres a Barcelona, però seguí sentint-se atret per la música. Als 16 anys ja composà la

primera obra escènica: *Impresiones musicales*, escrita per a una representació infantil de tres contes clàssics de Pierrault. Posteriorment estudià música en diversos països europeus. El 1911 obtingué un afamat premi internacional en Viena, que tingué tanta ressonància a Alacant que l'Ajuntament li oferí un homenatge on participaren les forces vives i els intel·lectuals més importants de la ciutat. Una de les seues obres més complexes i personals, que té versió per a piano i una altra orquestral, fou *La pájara pinta*, que havia estat concebuda pel compositor com una representació escènica per a titelles, amb un llibret que posteriorment féu Rafael Alberti. i amb decorats de Benjamín Palencia. Una altra obra important fou el ballet *Cíclopes de Ifach*, compost expressament per als Ballets Rusos que dirigia Sergio Diaghilew, però que quedà inèdit per dissolució de l'esmentada companyia. Fou president d'honor del Cercle de Belles Arts (1918) i de la Junta Directiva de l'Orfeó alacantí, renovada l'any 1924, després que la institució passara per una forta crisi. Tasca teatral important fou la seua contribució en la restauració musical del consuetat del *Misteri d'Elx*, per tal de tornar-li la seua autenticitat, alhora que reincorporava el quadre de la Judiada, que havia desaparegut de la representació durant quasi cent anys. Una altra obra important de la seua producció és la cantata escènica *Nochebuena del diablo* (1924), encara que la versió escenificada no s'estrenà fins l'any 1967, al Teatre de la Zarzuela. També composà el ballet *El contrabandista* (1928), estrenat en París per Antonia Mercé "La Argentina" i el poema coreogràfic *Fiesta* (1931). Dos mesos després de proclamar-se la República, l'Orfeó i l' Orquestra de cambra locals estrenaren al Principal, amb assistència del ministre de la Guerra Manuel Azaña, el *Canto Rural a la República* (1931) amb llibret de Manuel Machado. Pel que fa al gènere operístic, té *La balteira* (1942), *La forêt perdue* (1943), *La bella durmiente*, *Plumas al viento* i *Calixto y Melibea*, les dues últimes sense acabar. Sembla que tampoc completà la música d'un poema liricoescènic, escrit per Figueras Pacheco, titulat *La Deidad del sol*. El 1955 l'Ajuntament alacantí creà el premi de música Óscar Esplá. Amb una producció que abraça un centenar d'obres, de les quals una desena són escèniques, Óscar Esplá està considerat un dels membres més fecunds i interessants de la generació musical del 27.

Esquembre, Antonieta. Soprano. Oferí un memorable recital en el nostre primer coliseu el 28 de juliol de 1911, en col·laboració amb la pianista alacantina Emilia Miquel i el baríton d'Asp Luis Almodóvar. L'any 1911 se n'anà a Madrid per a actuar durant tres temporades al Teatro Real. També triomfà al teatre Price de Madrid. A Alacant tornà a participar en una funció a benefici de la Creu Roja i de la Cocina Económica que se celebrà al Principal el 2 d'octubre de 1913.

Estrada, Tony. Cantant de cançó melòdica. Als anys quaranta actuà en grups de varietés pels teatres sociataris dels barris alacantins i també al Principal. Treballà junt a Tolo, Mali Goya, Stan-oli, Roberto de Plata, Nita del Carmen, Adela i Ricardo, etc.. Després formà una orquestra, en la qual participava el mestre Horacio Ronda, per a actuar en hotels i sales de festa. El seu estil imitava Antonio Machín. Abandonà la cançó durant una llarga temporada, però tornà a la vida artística als anys setanta, etapa en què cantà per Austria, Suïssa i, novament, Espanya. Altres cantants dels anys cinquanta i seixanta que participaren alguna vegada en espectacles de varietés son: Cirilo Pérez, Tony Bardisa, Federico Jover alias "el pirata", Jaime Morell, etc. La crisi que patiren les varietés, i el teatre en general, avançada la dècada dels seixanta provocà que els cantants actuaren sols o amb orquestra en sales de festa. Alguns d'aquests cantants melòdics participaren en el Festival de la cançó que aleshores s'instaurà a Benidorm .

Estrella, Carmen. Vedette. Figura cabdal dels espectacles de varietats dels anys quaranta i cinquanta. Carmen Estrella és el nom artístic de Carmen Lozano Hernández. La seua família procedia del món de la faràndula. Filla de la vedette Josefina Hernández, fundadora

del trio còmic *Los Herman-Alvarenas*, mentre que el seu pare fou gerent del Principal als anys quaranta. Amb aquests antecedents familiars, era lògic que la seua afició artística li vinguera des de ben petita. El 16 de març de 1944, quan tan sols tenia 12 anys d'edat, debutà al primer coliseu alacantí en una funció organitzada pel Sindicat d'Espectacles Públics. El 10 de maig d'aqueix any fou la seua presentació oficial a les taules del Principal. El seus padrins artístics foren el gestor teatral José Papí i la cantant Carmen Flores. En 1946, quan tan sols tenia 16 anys d'edat, l'empresari Lusarreta la presentà al teatre Reina Victoria de Madrid, amb un èxit rotund. Seguidament triomfà en l'espectacle *Pasodoble 1947*, amb Roberto Rey i Paquita Rico. Altres èxits foren *Las frigoríficas*, *Cinco minutos nada menos*, *Luces de Madrid* (1948), *Danzas y canciones* (1951), *Gran Turismo* (1951) i *Rango y solera* (1952), que consistia en unes estampes fetes expressament per León Quintero i el mestre Quiroga. Amb aquestes obres, alguna de les quals assolí més de 100 representacions, triomfà als teatres Fontalba, Price, Maravillas i tots els més importants de Madrid, i recorregué tota la geografia hispana. A la capital d'Espanya la coneixien com "La niña bonita de Alicante". S'enrolà igualment en la companyia del Manolo Paso, interpretant les cinc obres que portaven aquests autors en el seu repertori. Conreà tots els gèneres musicals: des de comèdies musicals i revistes fins a sarsueles, passant per les varietats, però es trobava millor cantant coples a l'estil de Concha Piquer. Entre les cançons que popularitzà podem fer esment alguna dels seus principis, com *Yo no me quiero enterar* i *Lerele*; d'altres del mestre Garberí, com, per exemple, *Bolero español* i el fado *La portuguesa*, i el seu gran èxit, *La reina Mercedes*. Al seu cos de ball figuraren molts alacantins. També treballà a les ordres de Tomás Valcárcel, amb qui presentà al Principal alacantí espectacles lírics, com *El asombro de Damasco*. Quan acabava de triomfar amb *Sendero de luna*, del maestro Bernal, i es trobava al cim de la seua carrera artística i amb diversos contractes firmats per fer cinema i anar-se'n de gira a Amèrica, sobtadament abandonà la vida artística a causa d'una embòlia que sofrí la seua mare, a cura de la qual es dedicà des d'aleshores. Hi havia una sana rivalitat entre Carmen Estrella i Fina de Granada, l'altra vedette alacantina d'aleshores: el públic alacantí es dividia entre els partidaris de cadascuna de les dues estrelles que representaven dos estils de cantar i ballar diferents. Carmen Estrella fou una vedette molt guapa, amb una veu molt fina i aguda, i amb grans dots com a ballarina. En definitiva, fou una autèntica xiqueta prodigi que significà un boom artístic als anys quaranta i cinquanta, però tingué una carrera artística tan brillant com efímera.

Estruch Sanchis, José (1916-1990). Director, actor i professor de teatre. En 1938 començà la seua intensa activitat teatral, dirigint i protagonitzant una versió paròdica del Tenorio en la Residència d'Estudiants de Barcelona. S'exilià en 1939, per la seua significació política, a Londres, després de romandre vuit mesos en un camp de concentració francès. Allí portà a cap una intensa labor teatral amb xiquets espanyols, recollits per famílies angleses després del bombardeig de Guernica, i muntà nombrosos espectacles en diversos teatres. Marxà a Montevideo (Uruguay), on començà les seues actuacions en grups de teatre independent. Ingressà en la Comedia Nacional i fou nomenat professor de l'Escola Municipal d'Art Dramàtic, cobrint la vacant que havia deixat Margarita Xirgu. Fundà l'Escola de Club de Teatre i el grup El Galpón. Tornà definitivament a Espanya en 1968. Abandonà la seua activitat teatral, però la reprengué quan el cridaren de l'Escola d'Art Dramàtic (on es jubilà en 1988), i impartí cursos d'art dramàtic en les Universitats de Granada i Alacant i altres centres. Com a director d'escena féu més d'un centenar de muntatges a Londres, París, Roma, Barcelona, Montevideo, Madrid i altres ciutats, destacant els que eren d'obres de Lope de Vega, Valle-Inclán, Bergamín, etc. Intervingué com a actor en la Comedia Nacional, de Montevideo, en la Companyia de Núria Espert i en la BBC de Londres. L'any 1990 rebé el Premi Nacional de Teatre, concedit uns mesos abans de la seua mort.

Eulogio Díez, Antoni. Actor. Més conegut pel seu treball de periodista i pel llibre *Un obrero español en Rusia*, (any?) on conta en un estil periodístic, i apassionat alhora, els canvis revolucionaris que estaven realitzant-se als anys trenta en la Unió Soviètica. El 1930 fou primer actor de la companyia dramàtica de Teresa Barrachina i Antonio Preito. Estrenà l'obra d'actualitat *Libertad contra tiranía* (1931), d'Eleuterio Messeguer Martínez, redactor d'*El Diario de Alicante*. Pel que sembla, abandonà molt prompte l'activitat dramàtica. Després de la guerra d'Espanya hagué d'exiliar-se a Mèxic.

Ferrándiz Casares, José (1917). Director i crític teatral. Estudià a l'Escola de Comerç d'Alacant, on posteriorment ocupà la càtedra d'anglès. En aqueixa institució educativa contribuí a crear un grup teatral, que representaren *Old Spain*, en homenatge a Azorín; *Los intereses creados*, de Benavente, i *El sueño de una noche de verano*, de Shakespeare. El 1954 col·laborà amb Antonio Rives en la fundació del Teatro de Cámara d'Alacant. Dos anys més tard, fundà i dirigí el grup teatral La Escena que feren els muntatges de *No me esperes mañana* i *La Plaza de Berkeley*. A partir de 1973 Pepe Ferrándiz realitzà la crítica teatral del diari *Información*, activitat que portà durant més de 20 anys.

Ferrándiz Casares, Vicente (¿-1993). Nom artístic de Vicente Ferrándiz Reus. Figurà com a primer actor en els grups teatrals alacantins de postguerra, com ara Teatro Universitario Alicantino, La Escena, Peña Madrileña "El Tejadillo", Teatro Club del Sureste, etc., i en uns altres conjunts alacantins dels anys cinquanta i seixanta. Treballà amb tots els directors aficionats de la seua època, especialment amb el director Paco Herrero. Actuà per primera vegada l'any 1953, al Teatre Principal, en *Old Spain*, de Azorín, dirigit pel seu oncle José Ferrándiz Casares. La seua última aparició fou el 1990 a l'escenari de la Sala Arniches, ja afectat per la malaltia que el portà a la mort, en el paper de Satán, de l'auto sacramental titulat *El sembrador de Vientos*, de Vicente Mojica, en muntatge del grup Teatro de los Vientos, dirigit per Antonio Rives. Era un actor de gran vocació i temperament dramàtic. Escrigué una obra inèdita, titulada *Cuando la ley no es perfecta*. Era, també, un bon rapsoda.

Ferrándiz Navarro, Rafael. Autor. Era també actor de l'Orfeó, però tingué més transcendència per ser l'autor, junt a Josep Antoni Ferriol, d'una de les primeres peces foguereres, *Nit de fogueres* (1930). Rafael Ferrándiz fou un dels fundadors de la festa de les fogueres, ocupant successivament el càrrec de tresorer i secretari de la comissió gestora de 1930 i 1931, i des del principi estigué molt lligat a la foguera de Benito Pérez Galdós. També escrigué, amb la col·laboració de Josep Pérez Russo, una altra obra foguerera, titulada *La bellea del Raval Roig* (1935), així com dues comèdies en castellà: *Ardides de mujer* i *Maribel* (1936).

Ferrándiz Torremocha, Josep (1888-1965). Autor i crític teatral. Periodista del diari republicà *El Luchador*, fou un dels crítics teatrals alacantins més interessants del primer terç del segle XX. D'idees republicanes i federalistes, ajudà a crear l'Agrupació Regionalista Alacantina (1933). Després de la Guerra Civil, fou empresonat a Alacant i Madrid i enmalaltí del cor en la presó. Fou perseguit políticament pel règim franquista, que li negà tota classe de premis i reconeixements. Fou un dels fundadors de la Comissió Gestora de les Fogueres de Sant Joan, de la qual arribà a ser president. Publicà la revista literària *Letras levantinas* (1930). Escrigué poesia, prosa i teatre, tant en castellà com en valencià, però sempre amb un predomini de la temàtica costumista. Les seues primeres produccions dramàtiques són en castellà: la sàtira política *La conquista de Marruecos*; la sarsuela *En la serranía* (1915); la sarsuela *El cantar de los pinares* (1919), inspirada en el balneari de Busot; el diàlego *¡Por ti!* (1919); les comèdies *Corona de espinas* (1921), *El caso de Laura* (1931), *Mi casa es un infierno* (1931), *¡A mi, plin!* (1931), *Un entremés de ahora* (1932),

Una noche (1932), *Mi risa* (1934) i *Ídolos falsos*; el quadre *¡Libertad, Libertad!* (1931), que fou un homenatge a la proclamació de la II República; els monòlegs *Sin novio* (1925) i *El hombrecito* (1935); i l'òpera *Aly-Cantara*, que, amb música del mestre Rosillo, no arribà a estrenar-se. En valencià la seua primera peça fou *Vol sopar, amic?* (1929). És precisament en la nostra llengua que intenta fer drames realistes, de temàtica rural, social o sentimental, amb les obres *La masera* (1930), *La cigarrera* (1930) i *El mateix sender* (1937), l'última de les quals, a més de ser escrita amb un llenguatge totalment normalitzat, suposa una reflexió sobre l'amor i l'art molt lluny dels esquemes sainetescs típics del teatre valencià. És també el precursor del teatre foguerer amb les peces *La cremà* (1930), *Fum de foguera* (1934) i el sàinet líric *La plantà*.

Figueras Pacheco, Francesc (1880-1960). Autor. Conegut historiador, arqueòleg, jurista i periodista, també s'endinsà en el terreny teatral. Son pare, Francesc Figueras i Bushell, era un conegut periodista. Una malaltia de la vista el deixà cec als 27 anys. Malgrat tot, es llicencià i doctorà en Dret. Hagué de guanyar-se la vida de periodista i en càrrecs oficials dependents del govern civil. Col·laborà en la premsa local. Fou cronista oficial de la província i de la ciutat. Gran erudit, tota la seua vida es dedicà a investigar sobre les més variades qüestions relacionades amb les ciències humanes. El mandarisme endèmic propi de la Universitat, ja en aqueixa època, el privaren d'una càtedra perquè era cec. A banda de les moltíssimes obres històriques i jurídiques, conreà tots els gèneres literaris: poesia, novel·la i teatre. Participà en certàmens literaris i Jocs Florals, on obtingué diversos premis. Escrigué el joguet còmico-líric bilingüe *Los alemanes del Camerón* (1918), estrenat al Saló Granados de Benalua, d'on era veí. En aquesta peça, que té per excusa la I Guerra Mundial, es mostrà com un aliancista convençut i es riu irònicament dels progermànics, utilitzant els motlles clàssics del sàinet valencià. Unes altres obres en la nostra llengua són *El pont del perill* i *Una partida a cent tantos*, que, pel que sembla, no arribaren a representar-se. En castellà estrenà la revista *La República del Chiriguay* (1918). Tota la seua producció teatral ha romàs inèdita, inclòs un poema escènic en tres actes, titulat *La Deidad del sol*, la música del qual havia de ser composta pel famós compositor alacantí Óscar Esplá.

Foglietti Alberola, Luis (1877-1918). Mestre concertador i compositor. Un dels més famosos compositors i directors d'orquestra alacantins. Ben jove mostrà la seua afició musical. Aprengué solfeig i piano amb el mestre Villar. Als 15 anys ja tocava el piano en cerveseries i altres establiment públics. En l'última dècada del segle XIX dirigí la societat *Manuel Tamayo*, formada per joves descontents del centre Antonio Vico. Director de l'orquestra del Teatre Polo (1893-1895) de Benalua durant la seua curta existència. Posteriorment es traslladà a Madrid a perfeccionar els estudis musicals. Dirigí els cors de l'Apolo i pogué estrenar les seues primeres obres al teatre Barbieri i a l'Eslava. Es convertí en director de l'orquestra del Teatro Martín de Madrid i, a principis de segle, passà a dirigir la del Teatro de la Zarzuela. A partir de 1905 es féu càrrec de la direcció del teatre Còmico, per a passar alguns anys després a l'Eslava, on triomfà la temporada de 1912-1913, i a l'Apolo de la capital d'Espanya. Acabà la seua carrera artística de director de l'orquestra del Teatro Reina Victoria, a la inauguració del qual assistí la família reial. Dissortadament la seua carrera es truncà sobtadament quan només tenia 41 anys. Efectivament, morí de grip a Madrid el 25 de maig de 1918, i el seu soterrament a Alacant fou multitudinari. Treballà amb els conjunts lírics espanyols més importants de l'època, com ara el de Loreto i Chicote o el del valencià Emilio Duval. Fou molt amic dels mestres Lleó, Calleja i d'altres col·legues residents a Madrid. Entre la seua producció, destaquen les sarsueles *La buena moza*, *El abanico de Pompadour*, *Invitación al vals*, *El banderín de la cuarta*, *La duquesa de Tabarín*, *Los trovadores*, *¡Alerta!*, *El Club de las solteras*, *La Patria de Cervantes*, *Serafín el Pinturero*, *La pajarera nacional*, *Las Meninas de Velázquez* i *La flor del barrio*. És també autor dels primers vodevils *El capricho de las damas* i *La araña azul*. En

col·laboració amb els mestres alacantins Vicent Poveda i Joan Such i Serra escrigué les peces de temàtica local: *Alicante Moderno* (1894) i *El bando de Villacabritos* (1897).

Fons, Francesc (¿-1909) Mestre concertador i compositor. El mestre Francesc Fons gaudí de molta popularitat en el darrer quart del segle XIX i primera dècada del XX. S'especialitzà en el cant coral, dirigint habitualment els cors dels teatres Principal, Espanyol, Circ Vell, Circ Nou i Recreo Alicantino. Fundador, junt al mestre Pablo Gorgé Soler, de la primera agrupació músico-coral restauracionista, titulada La Lira (1875). Aquest grup, que estigué molt actiu durant la segona meitat de la dècada dels setanta i la següent, es dedicava a donar concerts a la plaça d'Isabel II i fer funcions líriques a la seua séu social i a d'altres locals de la ciutat, com el Principal i el Circ Vell. Com a mestre concertador de la companyia de Pablo Gorgé va inaugurar el Teatro Circo Alicantino, més conegut per Circ Nou. Cal recordar que en les companyies estables, que actuaven als coliseus locals, els components de l'orquestra i del cor eren bàsicament alacantins. Quan començà a canviar el sistema de contractació de les companyies estables per les de gira, en una primera etapa les líriques tampoc portaven ni els músics ni la massa coral, sinó que contractaven els conjunts locals. Francesc Fons fundà diversos grups dramàtics aficionats, com per exemple la Unió de Barbers i Perruquers. A principis de segle, organitzà, junt al primer actor Enrique Poveda, un conjunt que actuà en diferents locals societaris o públics de la ciutat, alhora que donava funcions de benefici pels motius més diferents. La professionalització de la companyia tingué lloc quan li encarregaren obrir, el 16 de desembre de 1905, el teatre Recreo Alicantino, en el qual romangueren fins que es renovà el local durant l'estiu de 1907 i canvià la seua denominació pel de Teatro Nuevo. Entre els actors principals d'aquest conjunt figuraven el tenor Josep Llobregat i Vicente Latorre, l'últim dels quals interpretava magistralment el personatge principal de *Don Juan Tenorio*. La companyia Poveda-Fons seguí actuant en breus temporades als teatres alacantins, tant privats com públics, especialment el Teatre d'Estiu i el Circ Nou, fins la mort del mestre concertador. Francesc Fons formà bastants dels cantants alacantins que destacaren al nou-cents, entre els quals cal citar la seua pròpia filla, Ernestina Fons. Així mateix sobresortí com a compositor de teatre líric, amb obres com ara *Los Nihilistas* (1880), *Estratónico fuerte* (1887), *Les danses* i *Caixcos del cap i del peu*, totes amb la col·laboració del lletraferit local Rafael Carratalá Ramos.

Fons, Rafaela. Soprano. Cantant alacantina de finals del segle XIX. En 1891 entrà en el conjunt dirigit pel seu paísà Miguel Soler, que actuà al teatre Principal d'Alacant, on se li reté un homenatge el 5 de març d'aqueix any. Seguidament formà part de la companyia titular del teatre Circ Vell, que dirigia el també alacantí Rafael Pastor Soler. Després d'uns anys d'absència dels nostres escenaris perquè estigué de gira per altres ciutats peninsulars, l'any 1896 es tornà a presentar al Principal, junt al baix Daniel Banquells, en la companyia lírica de Juan Català.

Fons Ferrándiz, Ernestina (1886-1964). Primera tiple. Una de les figures més importants de la lírica alacantina de la primera meitat del segle XX. Era filla del mestre Francesc Fons. Essent encara una xiqueta inicià la seua carrera artística en la societat dramàtica Calderón de la Barca. El 1904 debutà al Principal, i a l'any següent es professionalitzà en la companyia que dirigia el seu pare i que actuava als teatres Recreo Alicantino, Nou i Sport. Posteriorment s'integrà en els conjunts lírics dirigits per Leopoldo Gil, Paco Guillén, Manuel Mira, Daniel Alberich, Enric Beüt i Francisco Sánchez. Possiblement la campanya artística de major intensitat fou amb la companyia del valencià Daniel Alberich, quan representaren tot el repertori de sarsuela gran i "género chico" en el teatre Sport i al Saló Granados. Tant per motius familiars com per l'amor a la seua terreta, mai no volgué abandonar Alacant per a fer gires per Espanya o Amèrica, malgrat tindre moltes sol·licituds

en aquest sentit. Solament cantà alguna vegada a València i realitzà una gira per Portugal. Sempre disposada a col·laborar en les funcions a benefici, no n'hi havia cap en què no participara. Amb una veu tensa, ben timbrada i molt dolça, que la convertien en especialment dotada per al cant, Ernestina Fons era un vertader prodigi. Tenia, a més, una silueta esbelta i una simpatia especial. Les seues delicioses interpretacions encisaven el públic. Hom recorda especialment les de *La tempestad*, *Bohemios*, *Molinos de viento*, *Marina*, *El asombro de Damasco*, *La revoltosa*, *La viuda alegre* o *Maruxa*, entre d'altres.

Fons Ruiz, Luisa (1867-1925). Primera tiple. És una de les més famoses cantants alacantines de finals del segle XIX. El seu pare fou el mestre Adolfo Fons. Als 14 anys se n'anigué a estudiar al Real Conservatori de Madrid. Per pagar els seus estudis l'orquestra del Principal li oferí un concert el 19 d'agost de 1881. També guanyà una beca de la diva sueca Cristina Nilson. L'any 1883-1884 començà la seua brillant carrera artística debutant en el Teatro Real de Madrid amb *El barbero de Sevilla*, de Rossini. Formà part, juntament amb el baríton Manuel Carbonell, del famós conjunt d'òpera d'Achille Babacci, com a "Prima soprano assoluto leggiero". Actuà al Teatre Principal en la temporada operística de la primavera de 1885. Rebé un sonat homenatge al Principal el 28 de maig de 1885. Pel maig de l'any següent tornà a cantar al Principal alacantí en l'esmentada companyia d'Achille Babacci. Posteriorment seguí una carrera triomfal per l'estranger, especialment per Itàlia, on aconseguí un èxit rotund. Abandonà la seua carrera artística, per una greu malaltia, retirant-se dels escenaris i establint-se a Barcelona. Mugué a aquesta ciutat el 17 de febrer de 1925. Entre les seues millors interpretacions, reïxen el d'Amina de *La Sonámbula* i la cavatina de *Linde Chamounix*, així com *La Favorita*, *Rigoletto* i *La Africana*.

Galdó López, Antoni (1837-1924). Critic teatral. Periodista, milità en el partit republicà. És fill predilecte d'Alacant i medalla d'or de la ciutat. Fou un dels crítics teatrals més interessants del segle XIX. Ens ha deixat excel·lents comentaris des del periòdic *El Graduador*. És també autor de la crònica teatral *Recuerdos del tiempo viejo* (1905).

Gallardo Fernandez, Josep. Compositor. Famós trompetista de l'Orquestra del Teatre Principal i de la Banda municipal. El denominaven "Pulmones de plata", per la seua capacitat d'aguantar la respiració mentre tocava. Com a compositor posà música a l'exitosa revista bilingüe *Benacantil* (1950), amb lletra de Paco Hernández i Antuli Sanjuan. També composà cançons i d'altres espectacles musicals, com el titulat *En el alma una canción* (1951).

Gally Fernández, Rafael (1935). Actor i autor. Nasqué a Cádiz, però residí a Alacant des de l'any 1950. Era professor de Matemàtiques. En la dècada dels seixanta del segle XX pertanygué a les colles d'Antonio Rives (Teatro de Cámara de la Diputació), Paco Herrero (Teatro Club de la CASE) i Manolo Amengual (TEU). Entre les interessants obres que interpretà en aquests grups cal citar *A media luz los tres*, *Luz de gas* i *Escuadra hacia la muerte*, l'última de les quals fou premiada en un certamen nacional de teatre universitari que s'organitzà a Alacant l'any 1965. Intentà professionalitzar-se en la companyia del Teatro Bellas Artes, de Madrid, que dirigia José Tamayo, però romangué poc temps en aqueix conjunt. Com a autor, té l'obra titulada *Luz que se extingue* (1970).

Garberí Serrano, José. Compositor, mestre concertador i director artístic. De xiquet ajudava al seu pare, que era pescater al mercat central. Començà tocant un piano que tenia en la seua casa i, al mostrar uns magnífics dots musicals, decidí estudiar música, primer amb Pepita García Ferrer i, després, al Conservatori de Múrcia i Madrid, on acabà la carrera. Conegué i acompanyà en alguna ocasió a tots els famosos cantants alacantins dels

anys quaranta. El 1945, quan tan sols tenia 15 anys, es convertí en director de la companyia de sarsuela de Paco Latorre, tot fent gires per la Comunitat Valenciana. Als anys cinquanta dirigí l'Orfeó d'Alacant. També col·laborà en alguna ocasió en els festivals de Tomás Valcárcel. Durant molts anys féu de pianista en Radio Alicante i de director d'orquestra en espectacles de varietats i de revista, recorreguent tot Espanya amb la cantant alacantina Carmen Estrella. Precisament aquesta artista popularitzà diverses cançons de Garberí, com ara *Bolero español* i el fado *La portuguesa*. L'any 1978 s'encarregà de la direcció de la Peña Lírica Alicantina, responsabilitat en la qual continua en l'actualitat. Aquest grup líric amateur nasqué el 1969 per iniciativa d'una colla d'amants del gènere líric, i, a hores d'ara, és un grup madur amb més de trenta anys d'activitat ininterrompuda. Han actuat en molts pobles de la província d'Alacant i en diversos locals de la ciutat, com centres socials, col·legis, racons foguerers, etc. La Peña Lírica ha intentat mantindre l'afició al gènere líric espanyol entre les generacions més majors i divulgar-lo entre els més joves. Entre el seu repertori, cal destacar algunes de les peces més populars de tota la història de la sarsuela: *La canción del olvido*, de Josep Serrano; *El cabo primero*, de Fernández Caballero; *La del soto del parral*, de Soutulio i Vert; *Maruxa*, d'Amadeu Vives; *Gigantes y cabezudos*, de Caballero; *La tabernera del puerto*, de Sorozábal; *Marina*, de Arrieta; etc. En la Peña Lírica han cantat molts dels millors artistes lírics locals, com ara Amparo Martínez, Isabelita Bañó, Reme Garay, Joan Cerdá, Vicent Jaén i el ballarí Paco López. A més d'un consumat director i pianista, el mestre Garberí és també un excel·lent compositor, especialment de cançó lleugera, tenint censades més de 2000. En conseqüència ha acompanyat i compost cançons per a totes les artistes alacantines de varietats dels anys quaranta i cinquanta, com ara Reme Rodri, Dorita Imperio, Rita Ille, Nita del Carmen, Nita Manri, Maly Goya, Carmen Mairena, etc., i moltes més de nivell nacional i internacional. Igualment composà les sarsueles *Almas de fuego*, amb lletra de Josep Serraima, i *El foguerer de honor*, amb lletra de Manolo Botella i Josep Serraima. Actualment, i amb més de 56 anys de treball musical, el mestre Garberí és un referent per a tot el món líric alacantí.

García Alfonso, Evarist (1925-1999). Actor. Nasqué a Monòver, però des dels 13 anys residí al barri de les Carolines Altes d'Alacant. Primerament formà part d'un grup de teatre aficionat dirigit per Paco Varó, que assajava al col·legi de Sant Josep, però després es professionalitzà de la mà del popular humorista alacantí Josep Arques *Tolo*. Als vint anys entrà a formar part de la companyia de varietats de Carmen Estrella, i posteriorment en la de Fina de Granada, fins que Paco Hernández l'acollí en el seu conjunt artístic. Ací conegué la filla del gran actor, María, amb qui es casarà i compartirà la vida i la professió. Després de la retirada de Paco Hernández, passà uns anys sense actuar fins que el 1978 tornà a l'escena amb el grup Nostre Teatre, que dirigí Rafael Mas, rebatejat posteriorment amb el nom de Grup de Teatre Valencià Paco Hernández, en honor a l'insigne actor alacantí. Aquest conjunt fou dirigit per Evarist Garcia durant una dotzena d'anys, durant els quals formà un repertori d'una trentena de sainets. El dia 3 de maig de 1996 sofrí un infart de miocardi, mentre representava al Teatre Principal el monòleg *L'atropellat*, d'Antuli Sanjuan, en un homenatge al mestre Garberí, del qual mai no arribà a recuperar-se totalment. L'any següent, concretament el 28 de novembre de 1997, se li reté un homenatge al Principal, que comptà amb la presència de tots els seus amics i admiradors, i s'edità un llibre en el seu honor. El popular actor morí el 31 de gener de 1999: amb ell desaparegué l'últim conjunt alacantí de teatre valencià i es posà un punt i a part en aquesta tradició escènica que al llarg del segle XIX i XX ha tingut a Alacant il·lustres cultivadors. L'any 2000 la Diputació Provincial i la Conselleria d'Educació crearen el Premi de teatre breu en valencià que porta el nom d'aquest gran actor.

García Cortés, Paquita (1943-1984). Ballarina. Formà parella amb Pepe Espadero, amb el nom artístic de Paquita i Pepito. Aquesta parella, especialitzada bàsicament en ball espanyol, també escenificava balls més moderns, com el charlestón. A meitat dels anys

seixanta formà part del ballet que, dirigit per Espadero, actuà durant 17 anys en sales de festes de Benidorm i la província. Estigué casada amb Paco Hernández, fill del gran actor homònim de teatre valencià.

García Ferrer, Maruja (1913-1979). Actriu. Segona filla del baríton alacantí Emilio García Soler i la cantant María Eulalia Ferrer. Féu les seues incursions en el “Bell canto”, com a tiple còmica als anys trenta, cantant moltes vegades en el teatre del carrer Girona, on tenia la séu l’Orfeó alacantí. En la dècada dels cinquanta i seixanta formà part del Teatro de Cámara, interpretant entre d’altres obres *La mona no subió a la cruz*. També fou actriu de les “huestes” de Valcárcel que representaven l’1 de novembre de tots els anys el *Don Juan Tenorio*.

García Ferrer, Pepita (1906-1986). Tiple. Filla de l’eminent baríton alacantí Emilio García Soler i la tiple María Eulalia Ferrer. Començà les seues activitats artístiques als 16 anys, actuant en la companyia de Mariano Beüt. Debutà a Barcelona amb l’obra *Maestro Campanone*. També cantà òpera a València. Les seues millors interpretacions foren les òperes *Rigoletto*, de Verdi; *Carmen*, de Bizet, i *La Bohème*, de Puccini. Formà part també de l’Orfeó d’Alacant, durant l’etapa en què el seu pare dirigí aquesta institució. També col·laborà en els muntatges de Tomás Valcárcel.

García Marcili, Eduard (1877-1943). Autor i crític teatral. Rebé una bona educació, com corresponia a una situació social de classe mitjana alta, ja que el seu pare era un acreditat comerciant. Seguí durant un temps els negocis familiars, però després es dedicà al periodisme, especialitzant-se en la crítica teatral i artística amb el pseudònim *Aristarco*. Fou redactor d’*El Graduador*, *El Criterio*, *Palos y Plumas*, *La Crítica*, *El Popular* i *La Péñola*, i col·laborador d’*El Diario de Alicante*, *La Correspondencia de Alicante* i *La Correspondencia Alicantina*. Entre les seues obres destaca la novel·la de costums alacantines *Cap d’estopa* (1902), una narració naturalista en castellà, amb breus diàlegs de personatges autòctons en valencià per tal de donar-li el verisme necessari, on descriu l’ambient mariner de la barriada del Raval Roig. Posteriorment convertí aquesta novel·la en un esbós líricodramàtic que portava el mateix títol. Hi hagué dues versions de *Cap d’estopa*: una primerenca amb il·lustracions musicals dels mestres Such i Serra i Vicent Poveda, i l’altra, de l’any 1926, del compositor Horacio Ronda. També té la revista bilingüe d’actualitat local *El Tio Cuc* (1923), dedicada al popular setmanari alacantí del mateix títol, i el quadre de costums locals *La millor terra del món* (1926). Escrigué en castellà la lletra de bastants obres líriques, entre les quals reixen *The Alicant-Biograph o cinematógrafo alicantino* (1903), *Frente al mar* (1915), *P.L.C.* (1923) i *Con los ojos bendados* (1924). També té el joguet valencià *Els nuendos o el premt gros*.

García Martínez, Jaume (1844-¿). Autor. Nasqué a Alacant en una modesta família. Treballà de fuster a la seua ciutat natal i posteriorment a Orà, on residí durant molts anys. Cal recordar que des de meitat del segle XIX a Algèria hi havia una abundosa colònia alacantina. D’ideologia republicana, probablement fou víctima de la persecució política que hi hagué durant la Restauració, i aquesta possiblement fou la causa de la seua emigració a Orà. Aficionat al teatre, a finals de la dècada dels seixanta ja actuava en la societat *Cervantes*. A Algèria continuà creant la seua afició dramàtica i estrenà al Teatre Municipal d’Orà dues obres: el joguet bilingüe *Silvestre el de Carcaxent* (1890), i la comèdia en castellà, *Juana la republicana* (1903).

García Pastor, Josep (1827-1863). Actor i autor dramàtic. Treballà d’aprenent d’impresor. Com a actor dramàtic es donà a conèixer a casa de Tomás Sevilla, i després formà part de la companyia d’Eduardo Cortés, entre d’altres. Posteriorment, es traslladà a Madrid, on exercí de funcionari i de periodista. Escrigué poesia i teatre. Pel que fa a la creació dramàtica, té

les comèdies *Más vale pájaro en mano*, *Las travesuras de Jorge*, *Los pollos tras el salvado* (1857) i la sarsuela *La perla de la comarca*. La seua mort prematura interrompí sobtadament una prometedora vida literària.

García Soler, Emilio (1871-1940). Primer baríton. Encara un xiquet començà els estudis musicals al conservatori de Madrid. Allà prengué part en un concert en el Palau Reial, cantant davant la família reial. Acabada la carrera de cant, s'integrà en la companyia de l'alacantí Miguel Soler, per a fer dues temporades al teatre Parish de Madrid. L'any 1893 debutà al Teatre Principal en una companyia on figuraven la cantant alacantina Milagros Gorgé i el tenor Angelio Angioletti. Al tombant del segle tornà a figurar en la companyia del baix Miguel Soler, amb la qual realitzà tournée artística per València i Barcelona. Formà part de diversos conjunts lírics espanyols, com ara el del valencià Enric Beüt, amb el qual actuà durant l'estiu de 1919 a la Plaça de Bous de València. També actuà en el teatre de la Zarzuela de Madrid, estrenant l'any 1923 *Los Gavilanes*, amb l'eminent Emilio Vendrell. Es féu càrrec de la direcció artística de l'Orfeó durant dues etapes, la primera finalitzà l'any 1930, i la segona començà el 1933 en morir el mestre Vicent Poveda. Era un cantant molt dotat artísticament. Entre les seues interpretacions reïx el de Silvio de l'òpera *Cavalleria rusticana*, de Pietro Mascagni i les sarsueles grans *Las hijas de Eva*, de Gastambide; *Curro Vargas*, del mestre Chapí, i *María del Carmen*, llibret de Feliu i Codina. Emilio García Soler era un baríton de cos sencer i tenia una veu robusta i ben timbrada. Es caracteritzava per la seua meticulositat en l'estudi dels personatges que interpretava. Estigué casat amb la tiple contralt María Eulalia Ferrer Descals, artífex de l'estrena en castellà de l'òpera *Rigoletto*, de Verdi. Les seues filles Pepita i Maruja seguiren l'afició dels seus pares, especialment la primera.

Giner de los Ríos, Hermenegildo (1847-1923). Autor. Encara que era oriünd de Cadis, aquest autor fou catedràtic de Retòrica i Poètica a l'Institut d'Alacant. Estrenà al Teatre Polo de Benalua les següents obres dirigides per Lluís Foglietti: *Sin nombre* (1894), *A Tiempo y Milton* (1894) i *Por ir al baile* (1894).

Gómez, Paquito de. Cantant melòdic. Paquito de Gómez, i en alguna ocasió Javier de Gómez, foren els noms artístics de Francisco Gómez Gómez. A finals dels anys quaranta del segle XX s'especialitzà en cançons sud-americanes, imitant el rotund èxit d'Irma Vila. Feué parella amb la vocalista alacantina Dora Ramos, amb qui es casà. Els dos recorregueren amb gran èxit, Espanya i tot Europa: des de Portugal fins a Rússia. El "Duo Ramos", que així s'anunciaven, ha estat una de les atraccions alacantines més internacionals. L'any 1977 es retiraren després de més de 25 anys de cantar per milers de sales de festa i d'altres locals d'espectacles. Entre les cançons més populars del repertori de Paquito de Gómez cal citar *La malagueña*, *Cucurrucucú Paloma* o *Los arbolitos*.

Gómez Muñoz, Francisco (¿-1996). Actor. Més conegut amb el sobrenom de Paquiro. Fou locutor de Radio Alicante, on dirigí diversos programes dramatitzats, com l'anomenat *Alma andaluza*. Als anys seixanta formà part tant del Teatro Club com del TEU, que dirigien Paco Herrero i Manolo Amengual respectivament. Participà en diversos muntatges que posaren en escena els dos grups acabats d'esmentar, com ara *¿Cuándo pongo la bomba?* i *El pan de todos*. Tenia una dicció magnífica, a l'igual que altres companys seus de la ràdio que als anys cinquanta feren teatre radiat, com ara Mª Fernanda Pérez Farach, Marita Gisbert o Antonio García Maylin, l'últim dels quals fou també director.

Gorgé Borrás, Milagros (1878-1959). Primera tiple. La cantant alacantina més important de finals del segle XIX. Filla del mestre Ramon Gorgé Soler, nasqué a Elda. Quan encara era una xiqueta de sis anys, debutà el 17 de maig de 1885 al Teatre Principal d'Alacant,

cantant la romança de *El anillo de hierro*, i acompanyada al piano pel seu pare. Després d'aquesta actuació, fou considerada una xiqueta prodigi, anomenada "la xicoteta Patti." L'any 1890 ja formava part de la companyia del teatre Circ Vell, que dirigia el seu oncle Pablo Gorgé Soler. El 1891, quan solament tenia onze anys, triomfà en el coliseu de la Zarzuela de Madrid, i cantà al palau reial per a la reina regent Maria Cristina. Uns mesos més tard intervingué amb Napoleón Verger al Principal alacantí, en una gira que la va portar a Múrcia, Cartagena i d'altres poblacions més. Cantà per moltes ciutats europees, com ara Lisboa, Oporto, Viena, Budapest, Colònia, Berlín, Londres i Bruseles, arribant la seua fama al Folies-Bergère de Paris i a Sant Petersburg, on cantà davant del tsar de Rússia. Però on més actuà fou en la península, formant part dels conjunts del seu oncle. Persona despresa, sempre estava disposada a participar en funcions benèfiques. Després de vint anys d'exercici del cant, i resentint-se de la gola, es retirà a Elda. Tanmateix, encara actuà per diferents poblacions valencianes i a Alacant dues vegades més, a principis de 1908 i 1913. La gent d'Elda li reté un sentit homenatge el 17 de maig de 1936. Morí a aquesta ciutat el 1959. Cultivà l'òpera, l'opereta i la sarsuela. Les seues millors interpretacions foren el rondó de *Campanone*, la romança de *El anillo de hierro* i l'opereta *Miss Helyett*, d'Audrán.

Gorgé Samper, Concepción. Contralt i tiple còmica. Més coneguda pel seu nom artístic Concha Gorgé, era filla de Pablo Gorgé Soler i Concepción Samper. Cal recordar que els Gorgé constituïen a Alacant una vertadera dinastia de músics i cantants. En 1893 figurava ja en la companyia del Teatre Circ i a l'any següent del Novetats, que dirigia aleshores el seu pare i Rafael Pastor. El 1901 formà part amb d'altres membres de la saga familiar de la companyia de Josep Subirá, la qual realitzà una fecunda temporada al Teatre Principal. L'estiu de 1919 s'incorporà al conjunt dirigit per Enric Beüt, que actuava a la Plaça de Bous de València.

Gorgé Samper, Pablo (1881-1945). Baix cantant. Figura insigne de la lírica espanyola i un dels millors i més complets baixos de sarsuela. Continuà la tradició familiar començada pel seu pare Pablo Gorgé Soler. Tant l'ambient musical familiar com una veu magnífica li facilitaren el ràpid aprenentatge del cant i el domini de tots els secrets inherents al major lluïment de les seues qualitats innates. La primera vegada que trepitjà l'escenari fou als 13 anys, com a traspunt de la companyia del seu pare. Als 14 anys ja era tenor, i als 17, al canviar la veu, es convertí en baix. Tanmateix, en ocasions cantava en la tesitura de baríton amb idèntica soltura que en la de baix. El seu debut com a primer baix cantant fou a principis de la segona dècada del segle XX, al Teatre Pizarro de València, amb *Los diamantes de la corona*, de Barbieri. Formant part de la companyia que dirigia el seu pare, i acompanyat dels seus germans i germanes realitzà diverses gires per la península. Al dissoldre's el grup familiar es féu càrrec del Teatre Tívoli de Barcelona. L'any 1915 tingué l'honor d'interpretar al Teatre Reial de Madrid, *Margarita la Tornera*, l'última obra de Chapí. Recorregué tot l'Estat espanyol i féu nombroses gires internacionals, especialment per Amèrica on era molt volgut. D'aquesta època són les magnífiques interpretacions de les operetes vieneses *El conde de Luxemburgo*, *El soldado de chocolate* i *La comediante*. Posteriorment, i continuant en certa mida la tasca del seu pare, formà una companyia pròpia amb molts artistes alacantins. Féu dues llarguíssimes temporades a Madrid, el 1929 al teatre Fuencarral i l'any següent al Calderón, en el conjunt dirigit per Valentín González. Seguidament féu diverses gires per la península. Els escenaris on més temps romangué foren el Novetats de Barcelona, i l'Apolo i la Zarzuela de Madrid. Pablo Gorgé també fou un notabilíssim actor, amb una vena dramàtica, una desinvoltura i una entonació admirables. Així, amb la popular companyia d'Enrique Rambal féu una exitosa i llarga gira per Espanya i Portugal, interpretant diverses obres policiaques i de gran espectacle. De manera semblant també estigué enrolat en el conjunt dramàtic dirigit per Enrique Guitart, que posà en escena, entre d'altres, *Hamlet*, de Shakespeare. Per les seues esplèndides

facultats fou elegit per diversos autors per a l'estrena de les seues obres, com ara *Las glorias del pueblo*, del mestre Millán; *Don Gil de Alcalá*, del mestre Penella; *Trianerías* (1919), d'Amadeu Vives, i *La villana* (1927), també del mestre Vives. Era conegut pel públic per Pablito Gorgé, tal era l'afecte i simpatia que li tenien. Alacantí de cor, sempre que podia forçaba gires de la seua companyia per Alacant, on tenia una casa. Així, cantà diverses vegades al Verano (1915, 1917 i 1922), al Saló Espanya (1918), a la Plaça de Bous (1930), al Monumental (1933), i sobretot al Principal on pujà a les seues taules de manera ininterrompida des de la temporada 1926-1927 fins a la de 1935-1936. Sempre fou rebut amb entusiasme pel públic de la seua ciutat natal, que arribà al paroxisme el 1926 quan cantà junt a Clarita Panach. Uns mesos abans de la Guerra Civil actuà davant dels seus paisans juntament amb el tenor alcoià Adolf Sirvent. Després de la Guerra Civil, reaparegué al Monumental alacantí a finals de 1940, amb un repertori operístic italià en companyia de la notable diva Maria Espinalt, i per última vegada l'octubre de 1942, quan aconseguí un rotund èxit amb la interpretació de *Black, el payaso*, de Pablo Sorozábal. Morí d'un atac cardíac a Barcelona el 23 de desembre de 1945. Pablo Gorgé actuà amb molts dels grans cantants de la seua època, especialment amb Cora Raga i Marcos Redondo. La seua veu robusta, brillant i ben impostada, amb plenitud d'alé i recursos vocals, unida a la seua noble presència i els seus dots d'actor el convertiren en un autèntic ídol per al públic aficionat a la lírica. El repertori de Pablo Gorgé es vastíssim. Interpretà de tot: òpera, sarsuela gran, opereta i obres de gran espectacle. Del repertori operístic, reïxen les seues interpretacions de *Rigoletto*, *Tosca* i *Aida*. Segons confessió pròpia, les seues obres favorites foren *La casta Susana*, *La canción del naufrago*, *El maestro Campanone*, *La tempestad*, *El anillo de hierro*, *El gato montés*, *Don Gil de Alcalá*, *La calesera*, *La guerra santa* i *El lego de San Pablo*, moltes de les quals deixà gravades. De totes les citades, la que millor cantava i on més es lluïa era sense dubte *El maestro Campanone*, en la interpretació de la qual no tenia rival.

Gorgé Samper, Ramón. Director d'orquestra. Un dels fills de Pablo Gorgé Soler i Concepción Samper, germà del famós baix cantant Pablo Gorgé Samper, i, per tant, pertanyent a la famosa saga artística dels Gorgé. Ben jove marxà a Barcelona, on exercí primer de violinista i posteriorment de mestre concertador i director d'orquestra. Durant molts anys exercí la direcció del Teatre Victòria de Barcelona. Aconseguí una gran estima en la ciutat comtal, com ho demostra l'homenatge que se li reté per octubre de 1945, on actuaren molts artistes catalans. L'any 1966 realitzà, al front d'una important formació lírica, una llarga gira per Veneçuela, Perú, Chile i altres països sud-americans. Fou professor del Conservatori de Caraques durant bastant temps.

Gorgé Samper, Ramona. Primera tiple dramàtica. Filla del mestre Pablo Gorgé Soler i Concepción Samper. Cal recordar que els Gorgé constituïen a Alacant una vertadera saga de músics i cantants: a més de Ramona, tenim els seus germans Pablo, Concha, Rafaela, Eulalia, Maria, Manuel i Ramón, que foren baix, tiple, característica, segona tiple, també segona tiple, segon baríton i tenor, respectivament; encara que d'entre tots, ningú és comparable amb Pablo, que es convertí en un dels cantants més importants d'Espanya. Ramona Gorgé formà part, junt als seus germans, de les companyies que dirigí el seu pare: la veiem l'any 1893 al Circ, el 1895 al Saló Novetats i el 1899 al Principal. En 1901 es presentà al Principal alacantí amb la companyia de Josep Subirà, junt a gran part de la seua família. El 1906 tornà a Alacant amb la companyia del seu pare. Posteriorment fixà la seua residència a Madrid i formà part de diversos conjunts lírics, amb els quals recorregué tota la geografia peninsular. Ja amb la companyia del seu germà Pablo, tornà a Alacant en diverses ocasions durant la segona i tercera dècades del segle per a actuar al Principal o al Teatre d'Estiu. Persona senzilla i de gran modèstia, tenia un extens registre vocal i una veu clara i

expressiva. Entre el seu ample repertori, reïxen les interpretacions de *Rigoletto* i *Aida*, de Verdi; *Marina*, d'Arrieta, i *La tempestad*, de Chapí.

Gorgé Soler, Pablo (1850-1913). Mestre concertador i director artístic. Patriarca d'una de les dinasties artístiques alacantines més importants, que ompliren quasi un segle de la història de la nostra escena. El seu pare era un conegut afinador i constructor d'instruments, que havia sigut guardaroba del Teatre Principal. Estudià música des de ben petit. Als deu anys el jove Pablo ja tocava el flautí i el requint i s'integrà en les orquestres locals. Fou un gran músic i un hàbil instrumentista, especialment amb el violí i el timbal. El 1876 fundà la banda de música La Lira, que es convertí en l'orquestra del Teatre Principal i del teatre Circ Vell. El 1882 fundà la Sociedad de Sextetos. Posteriorment es convertí en empresari teatral i formà una companyia lírica pròpia que actuà durant l'última dècada del segle als teatres Circ Nou, Principal i Novetats, així com també al Principal de València, on aconseguí un acceptable èxit. A principis del segle XX s'integrà en la companyia de Josep Subirà com a director d'orquestra, juntament amb les seues inseparables filles Ramona, Concepción i Rafaela, i el seu fill Pablo. Poc després tornà a constituir una conjunt líric, conegut popularment per la companyia de la família Gorgé, cas infreqüent per no dir únic en el món del teatre. En aquest conjunt continuà venint al Principal alacantí, però també féu gires per diverses ciutats peninsulars: Oporto, Cadis, Saragossa, Donóstia, Bilbao, Pamplona, Barcelona i València. Portava sempre un ample repertori de sarsuela gran i del "género chico". Compositor, a més de director i instrumentista, té diverses obres líriques en col·laboració amb lletraferits alacantins i valencians: *El carro adelante* (1883), *El proceso de Alicante* (1884), *La clau del pit* i *La mejor tierra del mundo* (1890). Home seriós i treballador incansable, morí a València el 14 de juliol de 1913. En definitiva, la figura artística de Pablo Gorgé Soler cobreix el darrer quart del segle XIX i la primera dècada del XX. Els seus huit fills, Concha, Eulalia, Manuel, María, Pablo, Rafaela, Ramón, i Ramona foren artistes, i, en el cas de Pablo, de gran notabilitat.

Gorgé Soler, Ramón. (1853-1925). Mestre concertador. Germà del també director Pablo Gorgé Soler. Es formà musicalment a Alacant i es distingí per construir l'instrument denominat copólogo, que estava compost per 25 copes de vidre, amb el qual tocava romances d'òpera. Desenvolupà la seua activitat artística preferentment en el món teatral, ja que fou membre de la dependència del Teatre Principal. Codirigí, com a mestre concertador, alguns dels conjunts que formà a final del segle XIX el seu germà. Fou també mestre de la capella de la col·legiata de Sant Nicolau i director de la banda d'Elda, ciutat on morí l'1 de setembre de 1925. Posà música, entre d'altres, als joguets i sarsueles següents: *Ensomiant* (1883), *El tesoro de la sultana* (1890), *La mejor tierra del mundo* (1890) i *Rosalía*. La seua filla, Milagros Gorgé, fou una precoç i famosa artista.

Gosálvez Hernández, Alberto (1946-1996). Actor. Germà de Carmen Estrellà. Es formà com a actor a Alacant, començant en la segona meitat dels anys cinquanta amb Emilio Antonio Pérez Mas i el Pequeño Teatro. Després representà *El zoo de cristal*, amb Antonio Rives, i més tard, amb Paco Herrero, interpretà *La luna es azul*. El 1963 se n'anà a Madrid per a actuar al nivell professional, i estrenà, junt a Carmen Estrella, la comèdia dramàtica *Diálogo con la muerte*, de Fernando Martínez Beltrán.. S'enrolà en el Teatro Club de Madrid, substituïnt a Carlos Larrañaga i tenint de parella a Mari Carrillo. El seu èxit fou complet en l'estrena al Belles Arts de Madrid de *Los derechos del hombre*, d'Alfonso Paso. Amb aquesta companyia recorregué tots els grans teatres espanyols. Es casà amb la famosa actriu Amparo Pamplona. També treballà en cine i televisió, però es retirà molt prompte de la vida artística.

Granada, Fina de. Vedette. Artista imprescindible del món de les varietats dels anys quaranta i cinquanta. Gitana “de pura cepa”, ha sigut una dona molt guapa i amb una excel·lent figura. Era una gran balladora i una magnífica cantant de flamenco, coples i cançó espanyola. Tenia molt de “garbo y salero”. Començà la seua vida artística a Alacant i en poc temps saltà a la fama. Antonio Vives descobrí les seues innates qualitats i li muntà un espectacle propi, *Revuelo de faralaes*, amb el qual obtingué un rotund triomf d’interpretació a les principals capitals peninsulars, especialment València on era molt volguda. Formà part de la companyia del Príncep Gitano, amb la qual féu una important gira per Espanya i el Marroc. També treballà i tingué una amistat íntima amb Tony Leblanc. Entre els seus èxits, cal citar l’espectacle titulat *Mosaico español* (1950), amb el qual triomfà a Andalusia i València. Recorregué triomfalment els més importants teatres espanyols. Per a ella li composaren cançons els mestres López Escudero i José Garberí. A la seua ciutat natal col·laborà alguna vegada en els espectacles que muntava Tomás Valcárcel. Tenia una sana competència amb Carmen Estrella, l’altra vedette alacantina d’aleshores. Efectivament, als anys quaranta i cinquanta el públic alacantí es dividia entre els partidaris de Carmen Estrella i els de Fina de Granada, les dos vedettes revelació d’aqueixa època i que representaven dos estils de cantar i ballar diferents: Carmen Estrella era més tonadillera i més actriu, mentre que Fina de Granada era més flamenca i tenia una veu més personal, velada i pausada. El seu germà, Danilo, nom artístic de Rafael Fernández, és un famós cantant de cançó melòdica. Al dir de molts crítics, Fina de Granada era considerada la successora de la gran Pastora Imperio.

Guillén Llopis, Andreu (1906-1956). Autor. Escrigué la comèdia *Regal de mare*, (1930), inspirada en la romeria a la Santa Faç, amb música d’Oscar Tordera Iñesta, El número més enganxós de l’obra és el titulat *Els borratxos*. També estrenà l’astracanada *Atrevixque’s senyoreta* (1930).

Guijarro Esclapez, Josep (1866-1903). Estudià Magisteri a Alacant, però exercí la seua professió també a Madrid. Redactor i col·laborador de la premsa alacantina, fundà i dirigí *La Cruz Roja* i fou cap de redacció de *La Correspondencia Alicantina*. Escrigué poesia, novel·la i teatre. Estigué lligat a la societat dramàtica Calderón de la Barca, on estrenà els joguets còmics *Rosario* (1889), dedicat a l’actriu aficionada Rosario Sánchez, i *Mi chica y yo* (1889). A més, publicà el joguet *Por un sombrero* (1888), el monòleg *Una madre* (1889) i l’apropòsit *¿Me contrata usted?* (1900), dedicat al patriarca de les lletres valencianes Teodor Llorente i estrenat al teatre Principal de València. Deixà inèdites diverses peces: la revista festiva bilingüe *El 4º Centenario* (1889); els joguets *Cuernos y faldas*, *Locuras de amor* i *Para un chulo una flamenca*; la revista *Astronomía*; la legenda *La fe del moro Mahomet*, i el monòleg *Del vicio a la virtud*.

Guillén Tato, Julio (1897-1972) Autor. Era fill del catedràtic de dibuix i pintor Heliodoro Guillén. La seua afició al teatre li ve de la seua joventut: als 13 anys ja actuà al Teatre Principal. Però els seus estudis es dirigiren a la carrera militar: fou marí, aviador, contraalmirall de l’Armada i director del Museu de la Marina. Té nombroses obres històriques, biogràfiques i lexicogràfiques. Membre de la Reial Acadèmia Espanyola i de la Reial Acadèmia de la Història i secretari perpetu d’aquesta. Amant de la seua terra natal i gran valencianista, segons el seu biògraf Vicente Ramos, fou mantenidor dels Jocs Florals de València. Fou nomenat fill predilecte de la ciutat per la defensa del seu patrimoni històric. Intentà l’escriptura dramàtica amb la pantomima còmico-lírica *¿Qué els dones, Vicentet? o a la luna de Valencia* (1923), estrenada al Principal, la qual té relació amb el vol que efectuà sobre Alacant uns mesos abans el globus aerostàtic *Vicentico*, dirigit precisament per l’autor del sànet que aleshores era oficial de l’Armada.

Guixot, Manolito. Artista de varietats. Era germà del conegut empresari d'espectacles Alfonso Guixot. El seu número consistia en imitar a estrelles de la cançó, raó per la qual acostumava a cantar vestit de dona. Després se n'anà a l'Argentina on aconseguí triomfar.

Guirao Sánchez, José Ángel (1945-1998). Actor i director artístic. Més conegut com a entusiasta foguerer, fou un aficionat a l'art dramàtic des d'edat escolar, participant en nombroses funcions al col·legi dels Salesians d'Alacant. També fou actor del TEU, representant el més jove dels apòstols en *Un tal Judas*, de Claude Andre Puget i Pierre Bost. Als anys seixanta inicià una etapa de cantant professional, en què actuà en les sales de festa Albany i Gallo Rojo i quedà finalista en el Festival de la cançó de Benidorm. El mestre Garberí li composà cançons expressament per a ell. Ha sigut un dels personatges més volguts del món foguerer, del qual sempre ha format part, a través de les fogueres Gabriel Miró i Plaça de Santa Maria, on realitzà diversos guions dramatitzats per als actes de presentació de les seues belleses. Nomenat delegat artístic de la Comissió Gestora, s'encarregà dels festivals de la Bellesa del Foc en el període 1985-1992 i el 1998. Aquests espectacles destacaven pel seu caràcter alacantinista i per la complexa escenografia, amb escenaris giratoris i plataformes centrals que feien de passarel·la per tal que el públic poguera contemplar millor les desfilades de les belleses. En aquests muntatges comptà amb la fidel col·laboració de Vilma Ñeco, actriu aficionada ja als anys setanta i responsable també de l'acte d'elecció de la Bellesa del Foc del 1999.

Hernández, Josefina (1900-1968). Tiple contralt. L'any 1919, encara adolescent, fou la gran atracció del Saló Granados de Benalua. El 1920 fundà, junt als alacantins Miguel Arenas i Manolo Álvarez, el trio *Los Hernan-Alvarenas* per a fer funcions de varietats. Quan solament tenia 16 anys s'incorporà a la companyia de Prado i Chicote per actuar al Teatro Cómico de Madrid, on també figurava el seu paísà Miguel Arenas. Immediatament després es casà i, a pesar que tenia una veu molt dolça, es retirà dels escenaris. Les obligades privacions de la Guerra Civil la feren tornar a l'activitat artística. En la postguerra treballà en el conjunt de Paco Hernández, amb obres líriques i peces castelleses. Tingué tres fills que també feren teatre: Carmen Estrella, que fou una de les grans artistes alacantines dels anys quaranta i cinquanta; Alberto, que intentà fer carrera com a actor a Madrid, i Maruja, que també pujà als escenaris diverses vegades i es casà amb l'actor Carlos Wanden.

Hernández Marco, Maria. Actriu. Més coneguda per Maruja Hernández, està íntimament emparentada amb dos figures cabdals de l'escena alacantina: Paco Hernández (el seu pare) i Evarist García (el seu marit). En 1935, quan tan sols tenia 10 anys, ja debutà junt al seu pare al Novetats de València en l'obra *La caraba*, de Paco Barchino. Des d'aleshores participà en quasi tots els conjunts que formà Paco Hernández, especialitzats en el teatre valencià, recorreguent no sols els locals teatrals de la ciutat sinó també els de bona part de la província. Segons manifestacions de l'actriu mateix, recorda entranyablement les entusiastes acollides del públic d'Elx, ciutat on ha actuat en diferents escenaris, i les estades a Altea, bella població costanera on només anaven en lluna nova, quan els mariners no eixien a faenar. Pels anys cinquanta conegué Evarist García, també actor, al qual s'uní en matrimoni i es convertí en la seua companya inseparable en la vida i en l'escenari. El 1978, uns anys després de morir Paco Hernández, Maruja entrà a formar part del conjunt Nostre Teatre, que formaren Rafael Mas i Evarist García amb l'objectiu de recuperar el teatre popular valencià. El 1984 Maruja i el seu marit muntaren el Grup de Teatre Valencià Paco Hernández, amb el qual ha actuat com a primera actriu durant més de quinze anys, portant el sànet valencià per totes les contrades alacantines. D'entre les obres que conformaven el repertori d'aquest conjunt, les més repetides foren *No és per ahí!*, d'Hernández Casajuana; *El llenguatge del tabaco*, de Felip Melià, i *Un defensor de l'eixut*, de Marco Rivas i Mínguez Llorca. La meritòria tasca que aquest grup venia desenvolupant es truncà l'any 1999 quan Evarist Garcia morí i el grup es dissolgué.

Hernández Rodríguez, Paco (1892-1974). Primer actor i director artístic. Fou la figura mítica difusora del teatre valencià a les comarques alacantines durant bona part del segle XX. Nasqué el 9 de febrer de 1892 al barri de la Vilavella d'Alacant. Abans dels 10 anys ja actuà a la Societat Echegaray, fent papers infantils. Després començà a practicar el cant a l'Orfeo i immediatament debutà com a tenor còmic en *Bohemios*. Se n'anà amb la seua família a l'Argentina, on actuà amb Emilio Carreras, Pepe Moncayo i Consuelo Mayendia. De tornada a Alacant, treballà amb l'alacantina Josefina Hernández. Als 18 anys era ja corista al Saló Novetats. Formà part dels conjunts lírics dirigits per Pepe Carreras, Jesús Sara, Joaquín Giménez, Enrique Beüt i Pepe Ángeles, amb l'últim de les quals actuà en Andalusia, Múrcia i molts pobles de la província alacantina. El 1928 la seua carrera artística donà un tomb fonamental en crear la seua pròpia companyia especialitzada en el teatre valencià. Compatibilitzà aquesta activitat dramàtica amb el treball de pintor artesanal i d'artista foguerer. Junt a Àngel Mas, o en competència amb aquest, treballà establiment al Saló España o al teatre Monumental fins a la Guerra Civil. També actuaven per altres locals secundaris de la ciutat i dels pobles de la província, especialment a Elx, on eren molt ben rebuts. Arribà a portar un extens repertori de més d'un centenar de peces valencianes, que fou engrossat amb la traducció de diverses obres castellanes. Tanta fou la seua popularitat que molts autors li donaven l'exclusiva per presentar les seues produccions o li'n feien expressament per a ell, com fou el cas del saineter valencià Paco Barchino. Després de la guerra, hagué de passar-se'n al castellà i s'enrolà en un conjunt amb l'alacantí Jaume Olmos i Manolo Codeso, amb el qual recorregué la Manxa, Múrcia i Andalusia. A més de la seua merescuda fama com a actor còmic, també foren molt apreciats els seus treballs en el personatge de Jesucrist de *La Pasión y muerte de Jesús*, d'Enrique Zumel, drama que s'interpretava totes les Setmanes Santes. Treballà junt a les primeres actrius Teresa Barrachina i Lolita Millà, i els actors Àngel Mas i Antonio Prieto, entre d'altres. Ha estat un dels pocs actors alacantins que triomfaren a València en el teatre autòcton, especialment al Novetats (1931-1935) i a l'Alcázar (1952-1956). També cal recordar-lo com a autor original, ja que escrigué el drama *Sang torera o la mort del nostre ídol* (1929), sobre la tràgica mort a Inca del torero alacantí Àngel Celdrán Carratalá; *El Sol de la Llibertat* (1932), i, en col·laboració amb Antuli Sanjuán, l'exitosa revista musical *Benacantil* (1950), i la peça festera *Sempre fogueres o Alacant és la glòria* (1961). També adaptà als costums locals diverses peces del popular autor valencià Paco Barchino. Es retirà dels escenaris l'any 1963, després de celebrar els cinquanta anys de treball ininterromput, i ens abandonà definitivament el 18 de novembre de 1974. Tots els grans artistes consagrats tenen el que podríem denominar les seues obres, aquelles que ha executat amb més estima i que li han valgut el més ressonant i merescut èxit, però en el cas de Paco Hernández, el seu repertori és tan amplíssim, amb més de 200 comèdies estrenades, que és difícil destacar-ne algunes. Tanmateix, les comèdies més repetides foren *El llenguatge del tabaco*, *Als bous de Castelló*, *Toreros de cartó*, *Es canvia moto per sogra*, *Deixa'm la dona*, *Pepet*, *La cotorra del mercat*, *Pare vosté la burra, amic* i la major part de la producció de Barchino, especialment *Colombaire de profit*. Posseïa una incomparable vis còmica, forjada durant la seua llarga vida artística. També treballaren amb ell, la seua filla, Maruja, i el seu gendre, Evarist García, dos magnífics intèrprets del nostre teatre còmic, que fundaren el Grup de Teatre Valencià Paco Hernández (1984) en record d'aquest gran artista.

Herrero Blanco, Paco (¿-1992). Director teatral. Començà col·laborant amb el grup TESPIS (1955), en obres com *Legítima defensa*, de Pablo Levi, o *Las palabras en la arena*, de Buero Vallejo. També codirigí el grup La Escena (1956) i fou el primer director del TEU, que després passà a dirigir Manolo Amengual. Però el seu treball més important és com a director del Teatro Club, que pertanyia a la "Caja de Ahorros del Sureste de España" (l'actual CAM). Aquest grup "de cambra i assaig", com s'anomenaven aleshores els

conjunts de teatre contemporani, es creà l'any 1956 a recer de l'Aula Gabriel Miró de l'esmentada institució. El grup posà en escena obres d'autors de les més diverses procedències i dels més variats gèneres i tendències, com ara Esquilo, Averchenko, Chejov, Pirandello, Giovaninetti, Hamilton, O'Neill, Pinter, Herberg, Neville, Buero Vallejo, Sastre, Lope de Vega, Zorrilla, Arniches, Mihura, Foxá, Azorín, Álvarez Quintero, etc. Entre els muntatges més interessants cal destacar *La discreta enamorada*, de Lope de Vega; *El tintero* (1965), de Carlos Muñoz; *La locura de Don Juan* (1966), d'Arniches; *La portera* (1967), de Harold Pinter; *El hombre de la flor en la boca*, de Pirandello, *¿Cuándo pongo la bomba?* (1969), de Diego Serrano; *Don verdades* (1971), d'Arniches; *Le diré que a las flores las traen las cigüeñas* (1973), de Gonzalo Fortea Castelló; *La zorra i las uvas*, de G. Figueiredo, i *Luz de gas*. Representaven en diferents locals de la ciutat, com era l'actual conservatori Oscar Esplá, del carrer de San Fernando, així com també en teatres dels pobles de les províncies d'Alacant, Múrcia i València. La seua dona, Pilar Mª Moran, i Vicente Ferrándiz Casares foren dos dels intèrprets principals del grup. Segons els actors que treballaren amb ell, Paco Herrero tenia grans dots com a director.

Huesca, Alfonso. Tenor. Començà a cantar en la segona meitat dels anys trenta. En la postguerra formà part del grup líric de l'Institut Nacional de Previsió, del conjunt de Pascual Latorre i de la companyia de sarsuela Arte Lírico (1946), entre d'altres. També intervingué en alguns espectacles de Valcárcel. D'ell es conta la següent anècdota: estant de gira per Alacant el novembre de 1954 la companyia d'Antón Navarro, quedaren indispostos per afonia el primer i segon tenors de l'esmentat conjunt; aleshores l'empresa demanà a Alfonso Huesca que fera de personatge principal en la interpretació de *Marina*, cosa que realitzà amb un èxit absolut de crítica. A partir d'aleshores les companyies que visitaven Alacant el contractaven per cobrir les baixes que es produïen en els seus conjunts, i molt sovint se l'emportaven per fer gires. Una altra interpretació magnífica d'aquest tenor era l'òpera *El Trovador*.

Imperio, Dorita. Vedette. Important artista de varietats alacantina de meitat del segle XX. Era neboda de la primera actriu Dorita Botella. Fou alumna de Pedro López Escudero i, segons tots els testimonis, tenia una veu esplendorosa. Començà la seua vida artística encara ben petita, a meitat dels anys cinquanta, formant amb el seu germà Pepe un duo cantant especialitzat en ranxeres i d'altres cançons mexicanes. Actuà molt al Cinema Carolines, ja que era veïna del barri de les Carolines Altes. Era una jove tonadillera quan el mestre Cabrera la descobrí i féu moltes gires amb la seua companyia de revistes. A finals dels cinquanta formava part de la companyia de revistes de Muñoz Román. També treballà amb la vedette alacantina Licia Calderón i el mestre Garberí.

Irles Bossio, Agustí (1838-1908). Actor còmic. Fou un dels actors alacantins més populars del segle XIX. Procedia d'una família un tant acomodada. A primeries dels anys seixanta ja era força conegut pels seus papers valencians interpretats en la societat *El Fénix*. Per la seua especial simpatia, el públic alacantí l'anomenava carinyosament "el Zamacois" local. Es professionalitzà a mitjans de la dècada dels seixanta i a partir d'aqueixa data repetí incansablement en la majoria de les companyies que es formaren al Principal, al Varietats i a l'Espanyol. Formà part, com a baix còmic o com a actor còmic, dels conjunts que dirigiren Ricard Allú i Felip Carsí, Pedro Delgado, Eduardo Cortés, Josep Ferrando, José Mata i Manuel Méndez. Treballà també amb el baix cantant alacantí Miguel Soler. L'any 1880 formà part de la societat Romea. Agustí Irles tingué una importància cabdal en la implantació del gènere valencià a la nostra ciutat, i sobresortí en la interpretació dels personatges còmics de les peces valencianes, en les quals feia les delícies del públic. Amb motiu de la seua retirada de la vida professional se li féu un homenatge al primer coliseu el

9 de març de 1880. A partir d'aqueixa data sols tornà a trepitjar les taules dels escenaris per a participar, molt ocasionalment, en funcions a benefici.

Irles Bossio, Pedro (1844-1911). Actor i gestor tetral. Era germà de l'actor còmic Agustí Irles Bossio. Fou empleat de la Delegació d'Hisenda i, posteriorment, d'una empresa comercial. Col·laborà en la premsa alacantina com a crític teatral i musical, i escrigué algunes poesies, però qui descollà en l'activitat literària fou el seu fill, Eduard Irles i Garrigós. Molt lligat als problemes de la classe obrera, Pere Irles fundà centres de formació per als treballadors, com el Cercle d'Artesans (1860), una de les institucions que més importància tingué en la difusió i posterior triomf dels ideals democràtics. Pel que fa a la seua activitat dramàtica, era conegut entre els aficionats al teatre com el "Florencio Romea" alacantí, tal era la seua vis còmica. Entrà a formar part, juntament amb el seu germà Agustí, dels conjunts artístics que actuaven pels anys seixanta i setanta del segle XIX al Principal, especialment en aquelles temporades en què es feren càrrec de la seua administració els mateixos artistes del local. Efectivament, durant una llarga etapa Pere Irles fou el gestor del Teatre Principal representant als empleats d'aquest coliseu. Se li reté una funció d'homenatge el 10 de gener de 1874.

Irles Garrigós, Eduard (1883-1954). Director artístic i autor. És un dels intel·lectuals alacantins del segle XX més compromesos amb la cultura i el folklore local. Col·laborador habitual de la premsa, especialment del *Diario de Alicante*, fou arxiver municipal i bibliotecari dels Comtes de Torrellano i del Casino d'Alacant. Persona d'ampla cultura, conreà tots els gèneres literaris, obtenint diversos premis en jocs florals i certàmens locals. És conegut per diverses poesies en valencià que han sigut molt populars entre els alacantins, com el *Romanç del bon alacantí*. Era amic de l'escultor Vicent Bañuls, del compositor Óscar Esplá, dels escriptors Gabriel Miró i Julio Bernácer, de l'arquitecte Joan Vidal i del pintor Emilio Varela. Estigué molt relacionat amb el teatre, en la triple vessant d'actor, director d'escena i autor. Des del 1920 fins al 1923 fou el responsable de la secció de declamació del Cercle de Belles Arts, on figurava l'actriu alacantina Leonor Castañer. En aquest grup Eduard Irles es distingí com un sensacional director, desenvolupant un treball d'una qualitat artística no habitual aleshores en els grups d'aficionats. Com a mostra un botó: en la inauguració de la nova època del grup teatral posaren en escena *El místico*, de Santiago Rusiñol, i *El alcalde de Zalamea*, de Calderón de la Barca. En 1921 Eduard Irles portà al Cercle a la gran actriu Rosario Pino. A més a més, la curta etapa d'Eduard Irles com a director d'aquest grup (tan sols tres anys) estigué caracteritzada, alhora, per una gran activitat, incloent tots els gèneres escènics, des de l'òpera i la sarsuela al drama i la comèdia. Eduard Irles fou també president de l'Ateneu durant la Guerra Civil i un dels animadors i directors del grup teatral Altavoz del Frente, que creà la "Alianza de intelectuales antifascistas en defensa de la cultura". Aquest grup intentà fer un teatre popular i de qualitat, dirigit a la població treballadora, i molt diferent de l'imperant aleshores als teatres comercials. Després de la guerra, es féu càrrec del grup Teatro Español Universitario de l'Escola de Comerç (1951), un dels conjunts de postguerra més renovadors, que posà en escena els entremesos de Cervantes. Pel que fa a la seua faceta d'autor, Eduard Irles té diverses obres, moltes de les quals sense estrenar o incompletes: *La casa extraña*, *Una hacienda en la Santa Faz*, *Don Girasol*, *Tute de reyes*, *La Cenicienta*, *La renta vitalicia*, *El clown y el enfermito*, *Un loco hace cuerdos*, *Evocaciones de Navidad*, *La princesita Lindaflor o la bruja Cucú la diñó* i *El dragón y el jorobado*. Bona part de la seua producció teatral era dirigida al públic infantil. També destacà com a articulista i investigador de la història del teatre a Alacant.

Jaén Lloret, Vicent (1919). Tenor. Nasqué a Elx i als 11 anys formà part de la Coral Artística Socialista. Després de la guerra residí en Puertollano, on cantà, ja com a tenor, en el grup líric de Tomás Bretón. Seguidament passà a l'estatus professional, intervenint en

espectacles de varietats a diverses sales de Barcelona. A principis dels anys cinquanta marxà a Palma de Mallorca i, posteriorment, a València. Aleshores l'anomenaven el "Luis Mariano de Levante". Acabada l'etapa de professional, es traslladà a Alacant, i aquí formà part com a tenor de l'afamat grup Ases Líricos, que realitzà una breu temporada per les comarques alacantines. Fou un dels fundadors de la Peña Lírica (1969), amb la qual realitzà nombrosos "bolos" pels pobles de la província. Posteriorment formà part del grup de sarsuela Pablo Sorozábal i de la coral de la Llar del Pensionista de la Plaça Pio XII, barri on resideix. Ha cantat amb Isabelita Bañó, Joan Cerdá, Liberto Pérez Benedicto i Cristina Ponsoda, entre d'altres artistes locals. Una enfermetat l'ha separat de l'afició lírica, que cultivà durant quasi 70 anys gràcies a una veu magnífica. Entre les seues millors interpretacions, destaca *La Dolorosa*.

Jover, Nicasio Camilo (1821-1881). Autor. Poeta, historiador i periodista, és un dels intel·lectuals més importants de la segona meitat del segle XIX. D'ideologia liberal i republicana, fou amic d'Eleuterio Maisonnave. Home molt polifacètic, té estudis històrics, articles periodístics, composicions poètiques, contes, novel·les històriques, obres dramàtiques, etc. Fou director de la revista *La Tortuga* i dels periòdics *El Eco de Alicante* i *El Constitucional*. També fou soci corresponent de l'Acadèmia de la Història. Pertangué a quasi totes les societats culturals vuitcentistes que es crearen a Alacant i participà com a actor en la secció dramàtica del Liceo Artístico y Literario de Alicante (1839). La seua passió pel teatre i per les actrius tràgiques italianes l'empuixaren a escriure sengles poemes d'homenatge a Carolina Santoni i Jacinta Pezzana-Gualtieri quan vingueren al Teatre Principal alacantí els anys 1862 i 1877, respectivament. Pel que fa a la creació teatral, té publicats i estrenats el drama històric *Dios y mi Derecho* (1852), el joguet *Todos hablan y ninguno se entiendo* (1858), i la fantasia al·legòrica, improvisada per a solemnitzar el triomf de la sobirania popular en la Revolució Gloriosa, titulada *El Iris de la Libertad* (1868). Pel contrari, romanen inèdits els drames en tres actes i en vers *Cántara y Alí* (1842), *Dama y señora* (1847) i *El pensador matritense* (1856).

Just i Valentí, Francesc (1842-?). Autor. Procedia d'una família de classe mitjana-baixa. A causa del seu primer treball d'impressor es ressentí dels ulls fins que una terrible oftalmia el deixà cec. Posteriorment ingressà a l'escola de cecs de la Diputació, de la qual fou professor. Escrigué diversos llibres per als cecs. També té una obra poètica dispersa en diferents revistes locals i en 4 volums. Pel que fa a l'afició teatral, fundà la societat *El Talisman*, i pertangué a pràcticament tots els centres dramàtics alacantins del segle XIX: El Fénix, l'Institut de Talia, Cervantes, Minerva, Ruiz de Alarcón i Calderón de la Barca. Com a autor dramàtic, escrigué *Ambición de un padre*, *La Bordadora* (1893) i la peça valenciana *Com a marit i com a alcalde*, l'última de les quals és una paròdia de la popular obra *Como marido y como amante*, de Ramón Valladares.

Laredo. Compositor de cançó melòdica. El seu nom en realitat era Vicente Marí Bas. Fill del metge alacantí Josep Marí. L'any 1936 formà part del trio alacantí Dalfi (José Olmos), Dicamo (Antonio Pacheco) i Laredo, el qual amb un repertori de cançons mexicanes i sud-americanes conquistaren el públic local. Posteriorment participà en el Quinteto Tropical, junt a Domingo de Moreno i J. Gallarzo, el creador de *Ojitos traidores*. Laredo també fou paiasso i director d'orquestra. Però la seua fama li ve de ser l'autor de cançons melòdiques tan populars com *Tres veces guapa*, *Monísima*, *Como en España ni hablar*, *Triana morena*, *Mares del sur*, *Ecuador*, *Rendidamente enamorado*, *Luna de sierra Morena*, *La escoba*, *Si tuviera un martillo* i *Ángela Marí*, entre moltes d'altres. Les seues cançons han estat interpretades per Antonio Molina, Manolo Escobar, Jorge Sepúlveda, Antonio Machín, Xavier Cugat, Los Sirex, Los 3 sud-americanos, Los 3 de Castilla, Pedro Vargas, Luis Mariano, etc. En col·laboració amb el també alacantí Durán Alemany composà la música de

la pel·lícula *Héroes del 95* (1947), de Alfredo Mayo. Resident durant gran part de la seua vida artística a Madrid, no s'oblidà mai d'Alacant, on disposava de casa i solia vindre a practicar la pesca, una de les seues passions, després de l'artística. Laredo ha sigut l'autor alacantí de cançó melòdica més internacional.

Latorre Baeza, Joan (1868-1941). Mestre concertador i director artístic. Fou el cap d'una de les dinasties líriques alacantines més importants. Des de ben jove tingué una franca vocació musical. Es formà en les societats Romea (1880) i Echegaray (1885). Cursà estudis a Madrid, tenint com a companys a Joaquín Turina, Lluís Torregrossa i d'altres futurs compositors. Es pagava els estudis musicals amb la feina d'impartir classes particulars de cant a alguns artistes com ara María Galvany o el baix Villani. Debutà al Teatre Principal el 9 d'abril de 1894, en la funció d'homenatge al tenor Rafael Pastor Garcia, ocasió en què dirigí l'orquestra. Convertit en un formidable pianista i consumat director, es professionalitzà immediatament, i dirigí les orquestres de diverses companyies líriques madrilenyes, amb les quals realitzà gires per tot Espanya. Però, enamorat de la seua ciutat natal, tornà a Alacant, encara ben jove, on exercí de professor de música i cant, afició que compatibilitzava amb un treball en el ram del comerç. Fou assessor, promotor, director i realitzador de nombroses vetllades líriques al Principal i d'altres locals públics i privats de la nostra ciutat. Possiblement l'"Asociación de artistas líricos y dramáticos" (1905) estava dirigida pel mestre Latorre, amb la qual acompanyà al famós conjunt d'Emili Duval en la seua estada al Principal alacantí. Se li encomanà la direcció de l'orquestra de pols i pua La Wagneriana, amb la qual donà un concert al Cercle de Belles Arts de Madrid amb motiu de la boda d'Alfonso XIII (1906) i realitzà diverses gires per les Illes Balears i Galícia. A meitat de la segona dècada del segle XX fou el representant de l'empresa Teatro Nuevo SA, gestionada per Pepín Nadal, la qual explotava el Novetats, l'Sport, el Teatre Nou, el Teatre d'Estiu i el Saló Espanya. A la primavera de 1932 Joan Latorre formà una companyia amb artistes locals per a actuar al Principal i al Monumental. A partir de juliol de 1934 s'encarregà de la direcció de l'Orfeó. Durant la guerra civil espanyola dirigí l'orquestra controlada per la CNT (Confederació Nacional del Treball). Els darrers anys de la seua dilatada vida artística els dedicà a l'Orfeó d'Alacant. Joan Latorre organitzà moltíssimes funcions benèfiques durant tota la seua carrera. Tenia fama de ser molt exigent amb els actors. A més de consumat instrumentador, Joan Latorre fou també un bon compositor. Una de les peces més conegudes i més cantades és l'*Himne a Alacant* (1902), amb lletra en valencià de Josep Marià Milego i Francesc Martínez Yagües. Els seus tres fills, Paco, Pascual i Lolita han estat figures destacades de l'art líric.

Latorre García, Lolita (1906-1983). Actriu i tiple. Més coneguda per Lolita Latorre, era filla del mestre Joan Latorre Baeza i germana dels eminents cantants Pascual i Paco Latorre. Quan encara era una xiqueta estrenà al Teatre Principal, junt als seus germans, la sarsuela *Naüfragos de la vida* (1918), de Rodolfo Salazar i Rafael Campos de Loma. Sempre disposada a participar en les funcions benèfiques, en podríem citar moltes. L'any 1930 formà part de la companyia Gómez Gimeno, amb la qual, a més d'estar de gira per la península, estrenà al Principal alacantí l'opereta *La niña de la Mancha*, del mestre Ernesto Rosillo. L'any següent entrà al conjunt d'Eulogio Velasco, amb el qual realitzà una llarga temporada pels millors teatres d'Espanya. El 1932 tornà al conjunt líric que dirigia el seu pare i ja no s'allunyà mai més de la seua terreta. De veu molt agradable, fou la primera locutora de Radio Alicante (1933). Fundà junt a Pepe Moreno, company de la ràdio, un grup que donà moltes funcions per a un públic fidel. El 1934 féu una gira per la província amb un conjunt codirigit per Pepe Sánchez. Durant la Guerra Civil formà part del grup líric de Jaume Olmos. L'any 1944 entrà en un conjunt dirigit pel seu germà, Pascual, i se li féu una funció d'homenatge en el seu honor el 26 de desembre d'aqueix any. El 1946 entrà en l'agrupació de Francesc Cremades. Lolita Latorre representava admirablement el

personatge de Doña Inés de *Don Juan Tenorio*, formant amb el citat Pepe Moreno una parella molt recordada. Lolita Latorre tenia unes excel·lents dots d'actriu i de cantant, i disposava d'una veu ben impostada, alhora que era una persona admirada per la seua bellesa, amabilitat i simpatia. Cantà pràcticament tot el repertori de sarsuela i opereta, però un dels seus majors èxits fou en el paper d'Aurora, la Beltrana de *Doña Francisquita*, d'Amadeu Vives, la interpretació del qual sols era comparable a la que feia la inoblidable contralt Selica Pérez Carpio.

Latorre García, Paco (1900-1970). Primer baríton. Es pot considerar, junt a Manuel Carbonell, el baríton més important de la història lírica alacantina de tostemps. Fill primogènit del mestre Joan Latorre Baeza, es formà en un ambient molt propici per a l'art líric. Des de ben xiquet intervingué en grups alacantins, com el d'Artur Lledó. El seu debut al Principal fou el 30 de novembre de 1920 en l'homenatge que se li féu a Ricardo Pastor per la seua retirada de l'escena. El 24 de març de 1923 debutà professionalment a l'Apolo de Madrid en la "Fiesta del sainete", causant una enorme sensació i en la temporada següent en la companyia d'Amadeu Vives. Posteriorment fou contractat per l'empresa d'Eulogio Velasco. També cantà òpera junt al tenor Miguel Fleta en la companyia del Teatre Reial de Madrid, la qual vingué al Principal alacantí a meitat del mes de juny de 1925. El 1928 marxà a Itàlia, en gira operística per Milà, Nàpols, Catània, Trento, etc., i després tornà a Espanya per actuar durant dues temporades seguides al Liceu de Barcelona. Des del 1930 fins a la Guerra Civil passà per les més importants companyies líriques espanyoles, com ara les d'Eulogio Velasco, Eugeni Casals, Pepe Gisbert i Daniel Alberich, amb les quals cantà al Teatre Nou de Barcelona, i al Reina Victoria i el Fuencarral de Madrid, així com als millors escenaris de la península. També el veiem a Alacant en diverses actuacions, les més memorables de les quals foren les del 30 de juliol de 1930, junt a Adolf Sirvent, i en una funció d'homenatge a les Fogueres de Sant Joan, l'any 1932, al Monumental, amb una comparsa dirigida pel mestre concertador Guillermo Cases. Immediatament després de la Guerra Civil reaparegué al Teatro Calderón de Madrid. A finals de 1943 tornà a instal·lar-se a Alacant, formant una companyia pròpia, especialitzada en sarsuela, que actuà al Saló Espanya i a d'altres capitals provincials properes. És aleshores quan, acompanyat al piano pel mestre López Escudero, donà més de 400 recitals en Radio Alicante, oferint setmanalment durant quinze anys una antologia de les millors àries d'òpera, romances de sarsuela i cançons de tot tipus. Aquesta important tasca contribuí al manteniment de l'afició a l'art líric per part del públic alacantí. Entre els seus majors èxits destaca la interpretació de *Rigoletto*, *La traviata*, *Il pagliacci*, *El barbero de Sevilla* i *La Dolorosa*, entre moltes d'altres. Per la seua depurada tècnica, el seu ample registre de baríton i la seua veu agradable ha estat considerat un dels millors cantants espanyols.

Latorre García, Pascual (1903-1983). Primer tenor. Fill del mestre Joan Latorre i germà dels grans cantants Paco i Lolita Latorre. Format musicalment pel seu pare, quan encara era un xiquet debutà al Teatre Principal l'any 1918. Cantà en els conjunts dirigits pel seu pare i en diverses funcions de benefici. Es professionalitzà el 1930 en la companyia del mestre Serrano, debutant al Teatre Reina Victoria de Madrid, amb la sarsuela *Los claveles*, de Josep Serrano mateix. A la temporada següent se n'anà de gira en el conjunt Gómez-Gimeno. Tornà a Alacant per formar part de la colla dirigida pel seu pare i l'any 1932 s'enrolà en el conjunt de Pepe Gisbert que actuà al Teatre Nuevo de Barcelona i recorregué tot Catalunya. Seguidament tornà al Reina Victoria de Madrid, ara en el conjunt de Celia Gámez. Durant la Guerra Civil romangué a Alacant, formant part, entre d'altres, del conjunt alacantí de Jaume Olmos. En la postguerra creà una companyia pròpia amb diversos elements locals, entre els quals figuraven Lolita Latorre i Carmen Bañón. Es retirà del professionalisme als anys seixanta per l'aguda crisi que sofrí el teatre i la sarsuela. És recordat pels aficionats alacantins per la seua expressiva veu de tenor.

Lemos, Trinidad. Característica. Més coneguda per Trini Lemos, era germana dels afamats artistes Carlos i Lola Lemos. Encara que no és nascuda a Alacant, residí en el barri de Rabassa durant bastants anys i morí a la nostra ciutat. Quan arribà a Alacant ja havia sigut actriu professional. Tenia una gran vena dramàtica i era bona companya de tothom. Als anys seixanta del segle XX col·laborà en els grups alacantins de teatre independent Teatro-Club de la CASE, que dirigia Paco Herrero, i, sobretot, en el Teatro de Cámara, que dirigia Antonio Rives, amb els quals interpretà *La locura de Don Juan*, *Es mi hombre*, *El tiempo es un sueño* i *Historia de una muñeca abandonada*, entre d'altres obres.

Lledó Jordá, Artur (1889-1943). Primer actor. És un dels actors còmics espanyols més importants del segon quart del segle XX. Nasqué a Alacant l'11 de maig de 1889. Encara molt menut cantà en un cor de xiquets, però la seua primera actuació com a solista fou en un teatret de la plaça de Santa Teresa, al barri de Sant Antoni. Carter de professió, la seua vertadera vocació era la de cantant. Es formà en la societat Calderón, en la Ramón de Campoamor de Benalua i en l'Orfeo. Molt estimat pel públic, era anomenat carinyosament "el buso", perquè en una representació de *Los sobrinos del capitán Grant*, feia de bus i, quan figurava que els mariners l'hissaven al vaixell, estiraren tan fort que li llevaren l'escafandra: no cal dir que aquest moment fou dels més divertits de l'obra. Autodidacta, tenia dots innates per a la comèdia i gran facilitat per a intercalar "morcillas." El 22 de març de 1908 debutà al Teatre Principal en l'obra *Los granujas*, d'Arniches, formant part d'un conjunt dirigit per Francisco Sánchez Ponsó. El 1910 pujà a les taules del Teatre Nou, de la mà de la companyia de Manuel Buso, i el 1915 figurà en el conjunt dirigit pels alacantins Pepín Nadal i Pepe Sánchez, que actuà al Novetats, Sport, Calderón i d'altres escenaris locals. L'any 1916 dirigí per primera vegada una agrupació de sarsuela i opereta al teatre Sport. En les següents temporades Artur Lledó ja tingué consolidada una companyia pròpia per a actuar ininterrompudament al Saló Granados de Benalua, sota la direcció musical del compositor Modesto Pérez, i l'any següent a l'Espanya, amb les incorporacions dels mestres Joaquín Peris i Enrique Povedano. Posteriorment, s'enrolà en les primeres companyies líriques del moment, com la de Pablo Gorgé (fill) i Paco Tomás, en la qual triomfà per diversos coliseus espanyols, com el d'Alfonso XIII de Melilla. Tornà a formar una esplèndid conjunt de sarsuela i opereta, amb el qual vingué a Alacant en gira pel febrer de 1925. Per aquesta època triomfà a Madrid. Féu alguna temporada al Russafa de València fins el 1931, any que passà en qualitat de director d'escena a la companyia de revistes Celia Gámez. El 1932 formà part de la companyia del Teatre Líric Nacional, i a finals de 1933 estava en la del Mestre Guerrero quan aquesta visità la ciutat, ocasió en què se li reté un homenatge. De fet, de tant en tant l'actor venia a la seua ciutat natal a fer breus temporades. En la primavera de 1935 el trobem altra vegada al Russafa de València, i l'any següent a Barcelona. L'any 1939 era director de la companyia titular del Teatre Calderón de Madrid. Després de la Guerra Civil continuà la seua activitat artística i per última vegada actuà al Principal d'Alacant a principis i a finals de 1941. Seguidament marxà al Teatre de la Comèdia de Barcelona, a l'escenari del qual se sentí repentinament malalt durant una representació. Tornà a la seua ciutat natal, on, després d'una penosa malaltia, morí el 13 de gener de 1943. Immediatament, el 18 de febrer d'aqueix any, se li oferí un homenatge on participaren els actors alacantins més importants del moment. D'entre el seu repertori líric reixen les sarsueles *La sombra del molino*, *El niño judío*, *La canción del olvido*, *El debut de Consuelito*, *La corte de Faraón* i *Los gavilanes*. Fou un excel·lent actor còmic, però fora de les taules un personatge molt seriós i de gran humanitat, que es guanyà el respecte de tothom.

Llofriú i Sagrera, Eleuterio (1835-1880). Autor. Tragué la carrera de Dret a la Universitat de Madrid. Fou un dels intel·lectuals de les classes acomodades alacantines que prestaven les seues cases particulars per a fer vetllades literàries, musicals o teatrals. En la seua casa començà a declamar l'actor còmic alacantí Barrera, que posteriorment arribà a

professionalitzar-se per molts teatres de la geografia hispana. Llofriu i Sagrera era d'ideologia republicana i tingué càrrecs públics en el ministeri de la Governació durant la presidència de Castelar. En la seua producció literària reixen les obres històrico-filosòfiques, els contes, les novel·les de costums i les peces dramàtiques. Publicà i estrenà tres joguets còmics breus: *Un voluntario*, *Aquí fue Troya* i *En Méjico y en Madrid* (1863), l'última estrenada a Madrid l'any 1863. També escrigué el drama *El insurrecto cubano* (1872), representat al Novedades de Madrid, i l'episodi dramàtic *Galileo* (1875), estrenat al teatre Martín de Madrid. Resten inèdites les obres *La Caridad*, *La azucena*, *El Mesías prometido* i *El Pueblo Libre* (1868). L'última obra esmentada és una de les moltes lloes patriòtiques i peces polítiques que s'escrigueren a tot arreu amb motiu de l'entusiasme general que causà la revolució democràtica de 1868.

Llopis Establier, Jorge (1919-1976). Autor. S'inicià en el teatre com a actor, però és més important en la seua faceta creativa. És autor de les comèdies *La viuda es sueño* (1952), *Federica de Bramante o las florecillas del fango* (1953), *Enriqueta sí, Enriqueta no* (1955), *La tentación va de compras* (1956), *La última opereta* (1960), *Niebla en el bigote* (1962), *Susana quiere ser decente* (1964), *Los pelópidas* (1967), *Si te mueres, nos casamos*, *Enviada especial* i *Europa en corsé*, entre d'altres. Fixà la seua residència a Madrid, on morí.

Llorens, Trino (¿-1929). Tenor. L'any 1886 figurava ja en el conjunt líric de Guillermo Cereceda, que actuava al Teatre Circ i al Principal alacantins. També treballà al Principal de València, on assolí un gran èxit. Als anys noranta formà part de la companyia lírica de Pablo Gorgé Soler, actuant de tant en tant al Principal d'Alacant. A principis de segle entrà en la colla dirigida pel mestre Francesc Fons, per a acabar tornant, de bell nou, a la companyia de la família Gorgé, de la qual formà part durant la major part de la seua vida artística. Participà en moltíssimes funcions de benefici en el primer terç del segle XX, acompanyant Ernestina Fons, Josep Marco Borrás, el mestre Vicent Poveda, etc. Tingué un fill, Pepe Llorens, que també fou tenor.

Llorente Marbeuf, Miguel (1849-1924). Actor i director artístic. Fill de l'escriptor il·lícit Lluís Gonzaga Llorente de las Casas, nasqué a Concentaina. Treballà en la Diputació Provincial i ocupà el càrrec de secretari del governador. Fou poeta i articulista literari. Formà part del grup dramàtic del "Liceo Artístico y Literario". Posteriorment arribà a ser president del Círculo Católico Obrero, que des de l'any 1895 disposà d'un teatre. Dirigí artísticament nombroses funcions a benefici, com l'organitzada per la societat El Niño Jesús, el 15 de desembre de 1895, o la dedicada a la Creu Roja, el 22 de juny de 1918.

Lloret, Enric. Primer baix. Alacantí de naixement, marxà de la seua ciutat natal per enrolar-se en les principals companyies líriques espanyoles. Concretament formà part de la dirigida per Eduardo Ortiz i Vicent Peydró, que actuà al Principal d'Alacant en la quaresma de 1894, ocasió que s'aprofità per retre-li un homenatge el 7 de març d'aqueix any.

López, Antonio Vicente (1903-1948). Tenor i actor genèric. Es formà a l'Orfeó alacantí en la segona dècada del segle XX. A finals dels anys vint es professionalitzà i s'enrolà en les companyies valencianes d'Àngel Montesinos i del mestre Josep Serrano. La seua mort prematura, quan encara es trobava en plenes facultats interpretatives, malaguanyà una carrera prometedora.

López, Paco. Ballarí. Havia sigut professional en la companyia de la famosa vedette Celia Gámez, entre d'altres, abans de formar part del cos de ball de la Peña Lírica (1969), com a primer ballarí. També fou un bon tenor còmic d'aquest conjunt. Treballà amb tots els actors lírics alacantins dels anys setanta, especialment amb Amparo Martínez.

López Barreta, Rafael (1885-¿). Primer tenor. Més conegut per Rafaelito López, tal era la familiaritat que el públic gustava dispensar als cantants i artistes més estimats. Alacantí de naixement, els seus pares eren el baix murcià Andrés López i la tiple alacantina Dolors Barreta, que féu la seua presentació al Principal a principis del 1881 amb *Marina*, d'Arrieta. Rafael López fou educat vocalment pels seus progenitors. A partir dels set anys es dedicà a la música i als 13 anys es desplaçà a Madrid a estudiar al conservatori la carrera de piano i violí. Als 16 anys ja era director de l'orquestra d'una companyia lírica de Múrcia, on cantava el tenor Casañas. Precisament una indisposició d'aquest cantant canvià radicalment la seua vida artística, ja que per tal de salvar l'empresa es prestà a fer ell mateix de tenor en la sarsuela *Gigantes y Cabezudos*, del mestre Caballero, i el seu debut fou un autèntic èxit. Als quatre dies ja estava cantant la *Traviatta*, de Verdi, però el seu atreviment se saldà amb un fracàs i la consegüent protesta del públic. Això el féu adonar-se de la necessitat de realitzar estudis de cant, raó per la qual tornà a Madrid per perfeccionar-se amb el gran mestre José Gabaztoa. Seguidament entrà a formar part com a primer tenor de la companyia titular de La Zarzuela de Madrid, junt a Simonetti. Al desaparèixer aquest coliseu a causa d'un incendi, se n'anà a fer les Amèriques. Després tornà a Madrid i entrà en la famosa agrupació d'Emilio Duval, el seu vertader mestre de declamació. Amb aquest conjunt vingué l'estiu de 1913 a Alacant, per a actuar a l'escenari de la Plaça de Bous, ocasió en què se li tributà una funció al seu benefici el 14 d'agost d'aqueix any. La seua activitat artística continuà pels teatres de Madrid (Apolo, Eslava, Lírico, etc.) i la resta d'Espanya, formant part de les millors companyies de sarsuela i al costat de figures com Emilia Iglesias, Matilde Pretel, Ofelia Nieto, Clarita Panach, etc. Data fonamental de la seua biografia artística fou l'estrena de *Maruxa*, d'Amadeu Vives, el 28 de maig de 1914 al Teatro de la Zarzuela de Madrid, i l'estrena de *La vida breve*, de Manuel de Falla, el 14 de novembre del mateix any, així com d'altres sarsueles i operetes. Realitzà igualment gires per Hispanoamèrica, cantant en els grans teatres de Buenos Aires. A partir de 1923 deixà de cantar i passà a la direcció de l'orquestra de la companyia d'Eugenia Zufoll, en la qual marxà a La Habana i d'altres ciutats sud-americanes. De tornada a Espanya, es féu càrrec de la direcció musical i coral de diversos conjunts, com ara el de Matilde Vázquez. El seu germà, Andrés López Barreta, fou un bon baríton que triomfà a l'Argentina, on fixà la seua residència a partir de l'any 1913.

López Camacho, Ángel (1923). Agent artístic i apuntador. Conegut entre els aficionats alacantins com Angelete. La seua principal professió fou la de representant artístic, si bé hagué de fer de tot: humorista, tramoista, apuntador, etc. Com a agent artístic treballà amb l'empresari José Papí, i fou el representant de Paco Hernández i d'altres artistes alacantins. Pel que fa a la seua activitat d'humorista, feia poesia còmica i esquetxs, un dels quals es titulava *Las apariencias engañan*. Formava parella còmica amb Maruja de Castro, amb qui es casà. També treballà amb Dorita Imperio, Reme Rodri, Malí Goya i d'altres artistes alacantins. Tenia molt bona dicció. En la postguerra féu d'apuntador del teatre Principal, treballant amb les companyies de Paco Hernández i el TEU que dirigia Manolo Amengual.

López Escudero, Pedro (1910). Mestre concertador, pedagog i músic. Sempre el denominaven amb el "don" davant del nom, i fou una autèntica institució a Alacant. Nasqué a Cuenca, però residí en diferents pobles de València en companyia del seu germà, que era retor. L'any 1928 aprovà les oposicions de Mestre i, acabada la Guerra Civil, fou destinat a Alacant. Aquí desenrotllà l'activitat docent a l'Escola Annexa a Magisteri durant tota la resta de la seua vida professional. La seua afició musical ve de ben petit, com ho demostra el fet que amb 10 anys ja tocava el piano en els cines de la seua ciutat natal, acompanyant les pel·lícules mudes de l'època. A València conegué al mestre Serrano, de qui fou el seu pianista. Ja a Alacant, fou director de l'Orfeó, institució que ajudà a reconstruir. A partir de

1941 intervingué com a pianista en les sessions musicals de Radio Falange, després “La Voz de Alicante”, on també muntà i dirigí les primeres gales teatrals infantils i el programa *En busca de figuras*, d'on isqueren bastants cantants dels anys cinquanta i seixanta. Col·laborà també en els espectacles dirigits per Tomás Valcárcel i posà la música a un d'ells, titulat *Estampas bíblicas* (1942). A partir del 1945 dirigí la part musical del grup líric Ruperto Chapí, que muntà l'Institut Nacional de Previsió, i que estava dirigit en la part artística per Antonio Reus Palomares. Amb aquest conjunt arribaren a cantar alguna òpera, com, per exemple, *Rigoletto*, de Verdi. El 1946 codirigí amb el mestre Horacio Ronda la companyia de sarsuela Arte Lírico, dirigida artísticament per Oscar M. Seller. López Escudero era l'ànima de tots els grups lírics alacantins i cors escolars que es crearen en la llarga postguerra. Acompanyà al piano a molts famosos cantants de l'època: Marcos Redondo, Estrellita Castro, Juanita Reina, Mari Fe de Triana, Sara Montiel, Irma Vila, Antonio Machín, Alberto Cortez, ..., molts dels quals intentaren emportar-se'l en les seues gires, però ell mai volgué deixar la seua professió de mestre. També treballà amb totes les artistes alacantines de varietats: Licia Calderón, Fina de Granada, Carmen Estrella, etc., per a les quals composà nombroses cançons. Així mateix escrigué la partitura de nombrosos himnes i cançons religioses. A més de director i d'un consumat pianista dominava diversos instruments: violí, acordeó, òrgue, guitarra, viola, bandúrria, etc. Als anys seixanta, en el boom del turisme, tocava qualsevol d'aquests instruments en hotels i sales de festa de Benidorm i Alacant, com el Palace o Albany. Igual tocava en les misses i les festivitats patronals que en teatres o sales de festa. No ha hagut a Alacant esglèsies, cases regionals, centres recreatius o sales de festa on López Escudero no haja tocat. Era una persona inquieta i d'una activitat fora d'allò que és habitual. No es cansava mai: quan la resta de l'orquestra descansava, ell seguia tocant el piano. Tenia una oïda privilegiada, unes mans per al piano prodigioses i una memòria musical portentosa: podia tocar cançons a primera vista o, fins i tot, sense conèixer la partitura. De fet, la major part de les vegades tocava el piano sense partitutra. En alguna ocasió se n'anà la llum elèctrica i ell seguí tocant durant hores. Ha estat actiu fins fa dos anys, dirigint els cors de l'Ateneu, de l'ONCE i de diverses aules de la tercera edat. Pedro López Escudero ha sigut el patriarca de la lírica alacantina durant més de 60 anys.

López Rodrigo, Manuel (1872-¿). Autor. Obtingué el títol de professor mercantil a l'Escola de Comerç d'Alacant, ofici que començà a exercir immediatament, fins que l'any 1903 obrí una acadèmia de preparació d'estudis comercials. També sobresortí com a periodista, col·laborant en diverses publicacions locals i dirigint les revistes *Palos y Plumas*, *El Laurel* i el setmanari satírico-bilingüe *El Llançol*. S'afilià al partit liberal-conservador i publicà articles polítics en *El Correo de Alicante*. La seua afició dramàtica el féu intervenir en el moviment teatral local, actuant al Teatre Circ Vell l'any 1885. Fou un dels lletraferits locals més prolífics: deixà escrites poesies, novel·les i crítica literària, però on més sobresortí és en la producció dramàtica, la major part de la qual fou estrenada en els diversos locals públics i privats de la ciutat. A part del sàinet bilingüe *Perea, galvana i companyia* (1909), la resta de les seues peces curtes són en castellà: *Amor filial* (1909), *A la guerra!* (1909) i *La letanía* (1910). Romanen inèdites les comèdies llargues *Almas de Orca*, *Desencanto* i *Hacia la dicha*, així com els sàinets *Cuando el amor muere* i *El susto* (1908). També s'endinsà en el gènere líric, amb la col·laboració de diversos compositors alacantins, com ho demostren les sarsueles *El diamante rojo*, *La vida*, *El último triunfo* (1909), *Copla que mata* (1910) i *La víspera de la corrida*.

López Torregrosa, Tomás (1868-1913). Compositor de sarsuela. És un dels més famosos compositors de sarsuela alacantins. Nasqué a Alacant el 24 de setembre de 1868. El seu primer mestre de solfeig i piano fou Tomás Guixot. Quan només comptava 14 anys marxà a Madrid a continuar els seus estudis musicals. Alumne i deixeble predilecte de Chapí, es

dedicà com el seu mestre a la sarsuela. Fou director del Teatre Real, de la Filarmónica i del teatre Apolo de Madrid. És autor d'un centenar de sarsueles del "género chico", totes estrenades en teatres de Madrid. El llibret de moltes de les seues produccions són de Carlos Arniches o de l'alcoià Gonzalo Cantó. D'entre la seua extensíssima producció citem solament les obres que arribaren a representar-se al Principal d'Alacant: *El santo de la Isidra* (1897), *La Fiesta de San Antón* (1897), *El primer reserva* (1897), *Los cocineros* (1898), *Los puritanos* (1898), *El primer reserva* (1898), *La banda de trompetas* (1898), *El último chulo* (1900), *El cuñao de Rosa* (1903), *El pobre Valbuena* (1905), *La moza de mulas* (1910), *La Cañamonera* (1908), *La divisa* (1912), *La maja desnuda*, *Los granujas*, *El pobre diablo*, *Los chicos de la escuela*, *Tabardillo*, etc. A més de les citades, estrenà en primícia absoluta a Alacant *Las Amapolas* (1895), al Teatre Circo-Alicantino. Igualment composà la música de la sarsuela de temàtica alacantina *Una visita al gran barrio*. En efecte, no obstant exercir la seua professió fora d'Alacant, López Torregrosa no pergué del tot el contacte amb la seua terra natal i, així, dirigí l'orquestra del Principal el 27 d'octubre de 1909 en una funció a benefici del Montepío Musical de la província. Quan es trobava al cim de la seua popularitat i en plenes facultats creadores, el sorprengué la mort a Madrid, a l'edat de 45 anys. Sens dubte ha estat el compositor de sarsuela alacantí més prolífic.

Lozano, Paco. Actor. S'incorporà a la companyia de sarsuela i opereta d'Alberto López que, procedent del Russafa, vingué a Alacant l'any 1923 per a actuar al Saló Espanya. Com a galant jove, i junt a Àngel Mas i Lolita Millà entre d'altres, formà part l'any 1925 d'una companyia que assajava al Centre Escolar Franciscà i actuava pels diferents locals populars de la ciutat i de la rodalia. Com era habitual aleshores, començaren en el teatre castellà, però quan eixien als pobles de les comarques veïnes la gent els demanava que ho feren en valencià. Enseguida ho provaren i l'èxit fou tan gran, artísticament i econòmicament, que a partir del 1926 ja no deixaren el gènere. Posteriorment pujaren als escenaris comercials alacantins, especialment al Saló Espanya i al Monumental. No abandonà mai el conjunt d'Àngel Mas, on generalment feia el paper de galant. Fou perseguit després de la Guerra Civil per les seues idees socialistes. Durant la penosa postguerra passà uns quants anys en un teatre ambulat anant de poble en poble.

Lozano Campos, Carles (1886-1938). Autor. El seu pare era capità d'infanteria retirat i periodista natural de Ciutat Reial, mentre que la seua mare era alacantina i professora de l'Escola Normal de Magisteri. Estudià en col·legis privats però no acabà el batxillerat. Després passà a l'Escola de Comerç on tampoc finalitzà els estudis. Fou nomenat auxiliar de l'Arxiu de l'Ajuntament alacantí i el 1903 entrà en la Delegació d'Hisenda. El 1900 col·laborà en la fundació de l'Ateneu Infantil que més tard es transformà en l'Ateneu Escolar i que organitzà els primers Jocs Florals infantils. Fundador del setmanari *Punto final* i del diari *El Pueblo de Alicante*, que es posà al servei del partit canalejista, també dirigí *El Tiempo*. Aficionat a l'art dramàtic, fou actor i tenor de la societat Ramón de Campoamor i de l'Orfeo, tot actuant pels pobles de la comarca. Començà la seua carrera literària des de ben petit. Té publicats un llibre de poesies, alguna novel·la i les peces teatrals *El susto*, *El último triunfo* i el sàinet bilingüe *Perea, Galvana y Compañía*, en col·laboració amb Manuel López Rodrigo.

Manry, Nita. Vocalista. Una de les millors vocalistes dels anys quaranta i cinquanta. Tant Nita Manry com María Bonita són els noms artístics d'Encarnita Manresa Salinas. Pujà a l'escenari del cinema Ideal quan sols tenia 12 anys d'edat en una sessió matinal. Cantà moltes vegades junt a Antonio Machín, que fou el seu padrí artístic. En 1954 es casà amb el cantant Pepe de Moreno, i acompanyà als germans Moreno en les seues gires artístiques per Europa i Amèrica. Gravaren junts 14 discos "singles" i 3 "long plays". En el seu repertori,

format per més de mig centenar de cançons, figuren les populars *Noches de Veracruz*, *Cartolina* o el *Tiro-liro*. Imitadora de la mexicana Irma Vila, incorporà al seu repertori cançons com *Malagueña salerosa*, *Tres arbolitos*, *Cucurrucucú Paloma* i *Soldado de levita*. Es retirà a principis de l'any 1970, encara que ha seguit actuant posteriorment en festivals benèfics. La música ha estat la passió de la seua vida.

Manzanaro Bernabeu, Paquita. Cançonetista. Debutà en el món artístic als 15 anys, abans que es traspasara la meitat del segle XX. Immediatament es convertí en una estrella de la cançó espanyola i andalusa. També cantava flamenco, amb acompanyament d'orquestra o de guitarra. Un dels guitarristes que l'acompanyava era Morenito de Hellín. El seu representant artístic fou José Papí, qui en la primera meitat dels anys cinquanta la portà per les províncies d'Alacant i Múrcia, especialment al Casino d'Elda, on era molt volguda. Artista de gran bellesa, tenia un estil molt personal i inimitable. Actuà amb Nita del Carmen, Carmen Mairena i d'altres vedettes de la seua època. Després de cantar durant 7 anys, es retirà en 1956.

Marco Boronat, Rafael (¿-1892). Tramoista. En realitat la seua vertadera professió fou la de mestre fuster, en la qual assolí gran fama, especialment per muntar la magnífica casa flotant del Reial Club de Regates. Dirigió l'any 1881 la construcció del Teatre Circ Vell de la Plaça de Chapí, que també era de fusta. Quan es tancà aquest local, per pressions de la propietat del Principal, Rafael Marco es convertí en l'empresari que alçà el oatre Circo Alicantino, més conegut per Circ Nou, ubicat en un solar de la Plaça de Balmes (avui ocupada pel Mercat Central) i amb la façana principal donant a la prolongació del carrer Castaños. També fou l'encarregat de fer diverses reformes al Teatre Principal, com ara la construcció l'any 1882, juntament amb el manyà Manuel Belmar, d'un pesat teló metàl·lic de 700 quilos, per a pal·liar les possibles conseqüències d'un incendi. Fou el responsable de la tramoia del Circ Vell i del Circ Nou, així com de la maquinària escenogràfica i de la llum de Dumont del Principal durant els anys setanta i vuitanta del segle XIX.

Marín, Teresa María (¿-1921). Actriu. Nasqué a Alacant i es formà artísticament en la Societat Lope de Vega (1883) del carrer de Sant Vicent. Ben jove, ja era una excel·lent actriu dramàtica. Triomfà en el teatre Variedades de Madrid. Es casà amb el compositor Federico Chueca i morí a Madrid, en edat ja avançada.

Marín López, Luis (1822-1873). Compositor. Començà tocant la flauta i el requint a l'orquestra del Teatre Vell, del carrer Liorna, i del Principal. El 1859 intentà sense èxit organitzar una Banda Municipal a Alacant. Fou director de bandes militars a Barcelona, Cadis i Girona. Morí a Girona el 12 d'agost de 1873, on se li féu un gran soterrament. Posà música a diverses peces líriques d'autor alacantí, com ara *Casament i mig o dansa en la Vilavella* (1863) i *Memoria de un cadáver* (1866).

Martí Zaragoza, Manuel (1663-1737). Autor dramàtic. Nasqué a Oropesa en una família adinerada i tingué una educació selecta. Estudià a Castelló, a la Universitat de València i es graduà per la Universitat de Sapienza de Roma, on residí algun temps. Ordenat sacerdot als 31 anys, fou degà d'Alacant a partir de 1697 on assolí una gran influència cultural i moral, malgrat les seues dilatades absències de la ciutat. Alternà la residència alacantina amb les seues estades a Roma i a la cort madrilenya. Il·lustrat i llatí, és considerat com l'introduïdor de l'arqueologia en el nostre país i l'impulsor de la crítica històrica i literària. Escrigué les peces teatrals següents: *Amar y no amar a un tiempo*, *Que más infierno que amor*, *Tener de sí mismo celos* i *Ulises y Penélope*. Entre els seus amics figuraren Gregori Maians i Císcar, deixeble seu, i l'humanista italià Felip de Bolifon, superintendent de rendes reials a Alacant, amb els quals mantingué un extensa correspondència en llatí. Desencisat

per no haver homes de lletres a Alacant, vengué la seua magnífica biblioteca. Cec i fatigat per tant de treball, es retirà a Oropesa el darrers anys de la seua vida i morí en el seu poble natal. Fou un dels humanistes il·lustrats més importants del regnat de Felip V. Ha passat a la història amb el sobrenom de “El degà d'Alacant”.

Martínez, Juan Ramón (1859-¿). Baix cantant. No nasqué a Alacant, però des de ben xiquet visqué a la nostra ciutat. Estudià cant a Múrcia, sota la direcció de Francisco Lucas. En la temporada 1883-1884 debutà al Teatre Principal alacantí, formant part de la companyia de Manuel Rojas. Seguidament fou contractat pel Principal de Cadis i per altres coliseus espanyols i portuguesos. Passà l'oceà Atlàntic per a actuar a diverses repúbliques americanes, realitzant en 1891-1892 una espléndida temporada al cèlebre teatre Onrubia de Buenos Aires. Continuà la tournée per Montevideo i Canàries fins que tornà a la península. L'any 1896 formà part del conjunt del teatre Príncipe Real de Porto. Al tombant de segle figurava en la companyia que dirigia el famós tenor Eduardo G. Berges, amb la qual realitzà una gira pels primers teatres gallecs. Juan Ramón Martínez tenia una veu potent i cantava amb molta naturalitat. En el seu extens repertori líric, cal destacar les interpretacions que feia de *El anillo de hierro*, de Marqués, i *La Dolores*, de Bretón.

Martínez, Pilar. Actriu. Començà treballant d'actriu, en els anys cinquanta, al grup de l'Escola de Belles Arts i al grup TESPIS. Seguidament formà part del grup Pequeño Teatro, que comandava Emilio Antonio Pérez, del Teatro Club de la CASE, que dirigia Paco Herrero, i, sobretot en el TEU, que regentava Manolo Amengual. Una de les primeres obres que interpretà fou *El cuervo*, d'Alfonso Sastre.

Martínez Beltrán, Fernando (1922). Autor. Nasqué a Monforte del Cid, però ha residit a Alacant, on ha sigut empleat de Correus. A la nostra ciutat fundà els grups Teatro del Ateneo i Encuentro, i al seu poble natal el Teatro de Cámara Jorge Juan. També dirigí alguns muntatges del grup APAEX. Col·laborador de diverses revistes i diaris, especialment com a crític de cine i teatre, firmava les seues cròniques cinematogràfiques i teatrals amb el pseudònim “Juanón”. Però encara ha reeixit més com a autor dramàtic. Ha escrit, entre d'altres, les obres següents: *Después*, *La noche encendió una estrella*, *La luna se asoma al sótano*, *No*, *En el infierno del silencio*, *Detrás está la vida*, *No hay luz en la casa de enfrente*, *Diálogo con la muerte*, *Réquiem por una vampiresa*, *Fundido en negro*, *Sofia Büchner*, *El hombre que soñó que vivía*, *Vacío*, *Las mujeres secas* i *Enajenación erótica de una vieja comedianta*. Gran part d'aquesta extensa producció ha estat estrenada per destacats directors i artistes de l'escena espanyola i portuguesa, entre els quals cal citar aquí els alacantins Diego Serrano, Paco Herrero i Carmen Estrella. Una de les característiques de la producció de Martínez Beltrán és la força extraordinària dels seus personatges femenins. Escriptor molt prolífic, també té en el seu haver diversos guions cinematogràfics i de ràdio.

Martínez García, Amparo (1915-1995). Actriu característica i tiple còmica. Començà a actuar als 8 anys en un paper secundari en l'obra *Reinar después de morir*. En la postguerra entrà a formar part dels conjunts de Manolo Álvarez i de l'Orfeo. En aquesta última agrupació feia el paper de Doña Inés en *Don Juan Tenorio*. Per consell de l'empresari teatral Papí s'enrolà en una companyia lírica de Barcelona. Actuà en els famosos conjunts de Ricardo Mayral, Matilde Vázquez, Marcos Redondo i Pablo Gorgé, cantant tant òperes com sarsueles. Féu diverses temporades al teatre Madrid, amb Matilde Vázquez, i a l'Albéniz amb els artistes Pablo Vidal i Cristóbal Altuve. Treballava en el cor com a característica, però també ballava o realitzava altres papers més importants, fins i tot en òperes com *La traviata* o *Rigoletto*. Formà part de la companyia de Rambal, especialitzada en melodrames de lladres i serenos, amb la qual realitzà una gira per Amèrica l'any 1949. Amb Rambal féu també altres drames cèlebres: *Los 4 jinetes del Apocalipsis*, *El jorobado*

de *Nuestra Señora de Paris*, *Muerte y pasión* i *Las mil y una noches*. Seguí treballant en altres conjunts de sarsuela, com el de “Los ases líricos”, i els dirigits per Francisco Bosch i Antón Navarro. La mateixa Amparo Martínez recorda que per aquella època la censura impedia que es cantara en les òperes o sarsueles la paraula llibertat. Ja a Alacant, entrà a formar part del grup de Paco Hernández, amb el qual féu teatre valencià, alhora que per Setmana Santa, representava *La Pasión*, on Amparo Martínez interpretava el personatge de la Magdalena. Igualment féu parella amb l'actor alacantí Jaume Olmos. També treballà amb Tomás Valcárcel en algun muntatge líric o en espectacles d'elecció de la Bellesa del Foc. Els darrers anys de la seua activitat teatral estigué en la Peña Lírica Alacantina com a directora artística. Entre les seues obres preferides figuren *La tabernera del puerto*, *La del manojo de rosas*, *Los gavilanes*, *Don Quintín el amargao*, *Bohemios*, *La montería*, *La calasera* i *Los de Aragón*. Feia una interpretació magistral de la Nicasia de *La Dolorosa*. L'activitat artística d'Amparo Martínez, tant en el camp professional com en l'aficionat, es perllongà durant diverses dècades fins que es retirà als 74 anys.

Martínez Mollá, Manuel. Pintor escenògraf. Estudià en l'escola d'Art i Oficis d'Alacant i rebé lliçons dels pintors Lorenzo Casanova i Antoni Bielsa. Marxà a Madrid per a treballar durant dos anys en el taller del notable escenògraf Luis Muriel. Seguidament pintà tots els decorats dels teatres d'Oriola i La Unión, reeixint en l'escenografia de la sarsuela *La bruja*. Després de tornar a passar pel taller de Muriel, fou contractat pel teatre Circo Villar de Múrcia, on romangué dos anys restaurant els decorats i fent-ne de nous. Un dels seus millors i més esmerats treballs escenogràfics fou el de la zarzuela *Los mostenses*. També realitzà modificacions en les decoracions del Teatre Circ alacantí. Durant algun temps estigué a Barcelona, pintant en el taller de Francisco Chia. A finals del segle XIX fou contractat per l'empresa del Teatre Principal d'Alacant, on realitzà l'any 1899 els decorats del drama *Los perros del Monte de San Bernardo*, de Ventura de la Vega. En el canvi de segle romangué a la seua ciutat natal, encarregant-se de l'escenografia del Teatre d'Estiu i del Teatre Nou.

Martínez Soler, Ángel (1903-1994). Tenor còmic. Més conegut per Angelito Martínez, estigué molt lligat a l'Orfeó i a totes les agrupacions artístiques que nasqueren d'aquesta emblemàtica institució alacantina. L'any 1934 ja participava en un conjunt dirigit per Pepe Moreno i Lolita Latorre. Arribà a figurar en companyies líriques d'importància nacional. Després de la Guerra Civil continuà la seua activitat artística en la companyia dirigida per Artur Lledó, junt als artistes Pedro Terol i Antonio Prieto, que realitzà una gira per Madrid, Alacant i d'altres ciutats espanyoles. A meitat dels anys quaranta compatibilitzava el treball en un laboratori fotogràfic amb la participació en diferents agrupacions líriques locals, com la de l'Institut Nacional de Previsió, la de Jaume Olmos o la denominada “Selección Artístico-Alicantina”. També cantà o actuà junt a Ramon Neco, Francesc Cremades, Lolita Latorre, Ramón Castellanos, Teresa Barrachina, Chelo Marco, Paco Muñoz Buades, Arsenia Berrio i tots els artistes alacantins de l'època. A finals de la dècada dels quaranta col·laborà en les funcions matinals que se celebraven al Principal, a base d'obretes teatrals dirigides al públic infantil. En la següent dècada continuà estant molt actiu, col·laborant amb cantants alacantins, com Paco Latorre. També fou actor de les “huestes de Valcárcel”, que representaven als anys seixanta el *Don Juan Tenorio*. Posteriorment fou el director artístic de l'Orfeón Alicante, depenent de la CASE (Caja de Ahorros del Sureste de España), on cantà la triple Maruja Pérez Gil. Angelito Martínez fou, a més d'un excel·lent tenor còmic, un dinamitzador incansable del teatre local.

Martínez Yagües, Francesc (1869-1928). Nasqué al Pinós, on el seu pare era metge. Vingué a estudiar a l'Institut d'Alacant i després es llicencià en Dret a València. Botijós, no pogué exercir d'advocat, però aconseguí la plaça de secretari de la Diputació, essent també

secretari particular de diversos governadors civils. Col·laborador habitual de la premsa alacantina de l'època amb el pseudònim “el botijico”, escrigué en els setmanaris satírics *Alicante Cómico* i *El Cacauero*, i fou director de *La Opinión*. Políticament conservador, s'adscrigué al partit silvelista. És autor, junt a Josep Marià Milego, de la lletra de *Himne d'Alacant*, i escrigué tant en vers com en prosa. Pel que fa a la seua producció teatral, té el despropòsit *El Tenorio en el Orfeón* (1902), i la peça còmico-lírica *¡A la cárcel todo el mundo!* (1903), estrenada en la inauguració del primer Teatre d'Estiu alacantí. Morí a Barcelona.

Mas Pérez, Rafael (1928-1984). Primer actor. Està considerat com el dinamitzador teatral alacantí més important dels anys cinquanta, seixanta i setanta. Era fill del gran actor de teatre valencià Àngel Mas. Mai ha estat millor dit que mamà el teatre des del bressol, ja que quan només tenia sis mesos isqué a un escenari, fent de xiquet de bolquers en l'obra *Deixa'm la dona, Pepet*. Als 12 anys ja actuava a l'Orfeó, situat aleshores al carrer Girona, en papers apropiats a la seua edat. Posteriorment entrà en el grup Ruperto Chapí. Als anys cinquanta féu molt de teatre per Radio Falange, del grup dramàtic de la qual fou el primer actor. Tots els seus companys d'afició el consideren un dels més complets actors de la seua època. Així, a més de seguir l'escola sainetera del seu pare, també es convertí en un bon tenor còmic i un magnífic actor dramàtic. De fet, conreà tots els gèneres (comèdia, drama, sarsuela, sainet, etc.). En efecte, fou el primer actor del TEU, que dirigia Manolo Amengual i col·laborà amb el Teatro Club de la CASE, que portava Paco Herrero. A més, ha estat un autèntic dinamitzador del teatre alacantí, organitzant el 1965 el cicle de teatre espanyol universitari. El 1978 fundà el grup Nostre Teatre, format en part per la colla que treballà amb Paco Hernández durant la postguerra, com Maruja Hernández i Evarist García. Durant les tres primeres temporades aquest grup es dedicà a fer teatre narrat per la ràdio “La Voz de Alicante”, per passar a continuació a fer actuacions públiques a la Casa del Poble i d'altres sales de la ciutat i dels pobles de la província, aprofitant festes i actes culturals. A més de portar aquesta tasca, col·laborà amb tots els conjunts locals de l'època, com ara la Peña Lírica i el grup Pablo Sorozábal. També participà a nivell professional en alguna ocasió, com quan substituï un actor de la companyia d'Antonio Paso. Una altra faceta de Rafael Mas fou que escrigué articles i crítiques teatrals en el *Información*, en substitució d'Ernesto Contreras. Poc abans de morir rebé el premi al millor actor en un certamen teatral de falles, organitzat per la Junta Central Fallera de València. Rafael Mas era un especialista en la improvisació de frases i acudits de la seua pròpia collita: les anomenades “morcillas”. La seua bonhomia anava parella a la seua corpulència física, ja que, al dir dels qui el conegueren, sempre semblava amiatat entre els companys d'afició.

Mas Picó, Àngel (1892-¿). Primer actor. Fou un dels actors còmics més importants del panorama teatral alacantí del segon quart del nou-cents. Com tots els actors aficionats, que després se semiprofessionalitzaren, començà de ben xicotet en l'activitat dramàtica: als vuit anys actuà per primera vegada al teatre “Pussa”, que estava al carrer de l'Horta. Era barber de professió, però formà un grup teatral que, a petició del públic de les barriades de la ciutat i dels pobles de la comarca, ben prompte incorporà sainets valencians. El 1928 organitzà, junt a Paco Hernández, la Companyia de Drames i Comèdies Valencianes, que actuà els caps de setmana i dies festius a diferents locals públics alacantins. En la temporada 1931-1932 formà un conjunt amb Manolo Álvarez, amb qui treballà durant molts anys seguits al Saló Espanya, portant un extens repertori format exclusivament per teatre valencià. L'any 1935 es tornà a unificar amb Paco Hernández. Després de la guerra d'Espanya seguí actuant junt als esmentats Paco Hernández i Manolo Álvarez o en formacions dirigides per ell mateix, fins que es retirà dels escenaris l'any 1960 a causa d'una greu malaltia. Al llarg de la seua carrera artística, treballà junt a Lolita Millà, Teresa Barrachina i d'altres primeres actrius alacantines de l'època. Els seus majors èxits els aconseguí en la interpretació dels

sainets *Per la fam d'heretar, Nelo Bacora, Quelo Xufeta i Fora Baix!* Concretament, i segons tots els testimonis, en *Nelo Bacora* estava magistral. El seu fill, Rafael Mas, continuà l'afició artística familiar.

Massanet, Joan A. (1855-1913) Actor i autor. El seu pare era comerciant, raó per la qual, després de cursar estudis secundaris, es posà al front de l'establiment mercantil familiar. El 1882 s'afilià al partit democratamonàrquic i desenrotllà una intensa activitat política. Sufragà el periòdic *El Consecuente*, portaveu d'aquest partit, i col·laborà en altres periòdics d'Alacant. Publicà obres sobre Dret i temes religiosos, però Massanet fou acusat d'anticlerical a causa d'una poesia de to burlesc sobre el clergat de Sant Nicolau, motiu pel qual fou condemnat a desterrament, encara que no complí la condemna. Des de petit es destacà per la seua afició al teatre. Pertanygué a moltes societats dramàtiques, entre d'altres la Romea (1880). L'any 1889 organitzà i fundà l'Orfeo Santa Cecília. També escrigué la peça còmicobilingüe *Tic-tac* (1880).

Mateo, José Vicente (1931-2001). Actor i autor. Nasqué a Jumilla, però des del 1953 residí a Alacant. Fou senador progressista en la primera legislatura democràtica després del franquisme. Escrigué diverses narracions, per una de les quals obtingué el premi Gabriel Miró, i assaigs tan importants com el mític *Alacant a part* (1966). En el camp de la creació teatral, publicà *Dog, Chien, Hund & Co, reunidos* (1969) i deixà diverses peces inèdites, entre les qual reïx *Blanco y negro en el infiel de la balanza*. Col·laborador de la premsa, escrigué articles i donà conferències sobre temàtica teatral. En la vessant de la interpretació, només arribar a la nostra ciutat treballà en el Teatro de Cámara de l'IEA. Així intervingué, entre d'altres obres, en *Raquel encadenada*, d'Unamuno i féu el paper protagonista de *La mona no subió a la cruz*, de Benny Lai. Aquesta última peça estigué envoltada en la polèmica perquè tractava sobre la Passió de Crist a través de l'experiència d'un cura de poble, i les forces conservadores la tildaren de comunista. La censura l'autoritza solament dos dies abans de la representació.

Milego Inglada, Josep Marià (1859-1935). Autor. Intel·lectual de gran saber, arribà a ser catedràtic de l'Escola Superior de Comerç de Barcelona. Gran orador, políticament fou seguidor de Castelar, però la seua manca d'ambició personal no el motivà a dedicar-se a la política. Habitual col·laborador de la premsa alacantina, escrigué textos polítics, articles costumistes, poesies encomiàstiques, novel·les curtes, etc. Fou premiat en diversos jocs florals i certàmens literaris. És autor, junt a Francesc Martínez Yagües, de la lletra de l'*Himne d'Alacant*, escrit en la nostra llengua. La seua producció dramàtica està formada per les obres *El precio de una corona*, *Un consuelo*, *Mensajeros de amor* i *La corona de flores*, i els monòlegs *La gloria de Monóvar* (1885), *¡Triunfo del arte!* (1885), *Fortuna te dé Dios!* (1885), *¡Vida y muerte!*, *Los primeros laureles*, *Cotorritas y loritos* i *La gloria póstuma o maravillas de un siglo*, alguns dels quals estrenats a Madrid. Morí a Barcelona l'any 1935.

Millà, Lolita (1908-¿). Primera actriu. Nasqué a la Rambla, en el mateix cor d'Alacant. L'any 1924, encara molt jove, començà la seua activitat artística com a cançonetista de cupletés en un conjunt dirigit per l'actor alacantí Manolo Álvarez. Aquest grup es presentà al Teatre Chapí de Santa Pola i actuà pels teatrets societaris alacantins, com ara l'Agrupació Pugilista. Però com no tenia una veu potent, deixà la cançó. A partir de l'any 1928 formà part dels grups de Paco Hernández i d'Àngel Mas, dedicats, bé conjuntament o per separat, al gènere valencià. Amb aquests grans actors, Lolita Millà actuà en tots els escenaris públics i centres recreatius de la ciutat, especialment al Saló Espanya, però també feia "bolos" pels pobles veïns. De tant en tant, Lolita Millà s'independitzava, sobretot al final o al principi de les temporades. Així, durant la breu subtemporada de l'estiu de 1932 formà un grupet amb Manolo Álvarez per a actuar a la Plaça de Bous i al Saló Granados, i pel novembre de

l'any següent la veiem en un conjunt dirigit per Manuel Pérez. Però habitualment, com ja hem indicat, era la primera actriu dels conjunts de Paco Hernández o d'Àngel Mas. Com que aquests dos grups es dedicaven exclusivament al teatre valencià, en molts moments hi hagué una lògica rivalitat entre ells, i els dos es disputaren la gran actriu que era Lolita Millà. Tant és així que en la primera meitat dels anys trenta, que Paco Hernández treballà a València, aquest passà el sou diari d'un duro a Lolita Millà perquè no es contractés amb el grup d'Àngel Mas. Quan es tornaren a unir Paco Hernández i Àngel Mas, foren desplaçats alguns actors del conjunt d'aquest últim, i l'actriu se solidaritzà amb ells, negant-se en un primer moment a participar-hi. Rebé moltes ofertes per eixir d'Alacant, però les rebutjà. Després de la Guerra Civil interpretà obres en castellà perquè hi hagué una tàcita prohibició de fer teatre en valencià, enrolant-se en el conjunt del també alacantí Artur Lledó. En 1940 li feren un sentit homenatge. Les últimes actuacions foren l'estiu de 1943 junt a dos dels actors amb què més hi havia treballat: Manolo Álvarez i Àngel Mas. Es retirà de la vida artística i se n'anà a Madrid, on romangué durant bastants anys, per tornar a passar la darrer etapa de la seua vida a Alacant. Entre el més del centenar d'obres que formaren el seu repertori valencià, podem destacar *Pobres flors!*, *Per la fam d'heretar* o *Un defensor de l'eixut*.

Mingot Martí, José. Actor. Professionalment treballà en una empresa de segurs. A principis dels anys seixanta, i de la mà d'Emilio Antonio Pérez, director del Pequeño Teatro, debutà en l'escena en el paper principal de *El cuervo*. També col·laborà amb el Teatro-Club de la Delegació del Moviment, sota la direcció d'Antonio Sáez, interpretant *Tambien las mujeres han perdido la guerra*. Però on més actuà fou tant en el Teatro-Club Sureste, que dirigia Paco Herrero, com en el Teatro Español Universitario (TEU), que portava Manolo Amengual. Amb el primer féu, entre d'altres *La portera*; mentre que amb el segon cal citar, a tall d'exemple, *Inquisición*, *Media hora antes* o *El avaro*. El TEU ha estat possiblement el grup dramàtic alacantí més ambiciós del segle XX, però les portes del Principal se li obriren poques vegades, raó per la qual actuaven en diversos locals de la ciutat que podem denominar secundaris, com el teatre del Frente de Juventudes, que hi havia al carrer Calderón. També actuaven pels pobles i l'any 1966 participaren en els denominats "Festivales de España". Igualment, feren teatre en Radio Falange, amb obres com *Tovarich* i *El abogado del diablo*. Una vegada col·laborà en la companyia Lope de Vega, que dirigia Pepe Osuna, substituint l'afamat actor Pedro del Rio en l'obra *El cubil*, de Juan Alfonso Gil Albers. Amb aquest conjunt realitzà una gira per molts pobles de la Comunitat Valenciana. Formà part, com a secretari, del jurat del Premi Delfín de teatre breu que fundà l'any 1967 Miguel Martínez, propietari d'aquest conegut restaurant alacantí. Pepe Mingot ha sigut un actor amb experiència i recursos, que sabia improvisar sense problemes en els moments que la memòria li jugava una mala passada o fallava l'apunt o el traspunt, amb el quals encara treballaven.

Miquel, Emilia. Professora de música de l'Escola Normal de Magisteri. Mestre de molts músics i cantants, com ara la seua neboda, la precoç pianista Rosa Fernández Miquel o els futurs directors concertadors Horacio Ronda i Manuel Mira. Era una incansable organitzadora d'actes benèfics i festivals infantils.

Miquel i Madaleno, Vicent Eugeni (1852-1911). Autor. Nasqué a Altea. Periodista i advocat, d'idees republicanes i federalistes, i gran preocupat per les qüestions socials, fundà i dirigí moltes revistes, entre les quals destaca *Las Germanias*. Gran orador, arribà a ser president de la junta provincial del Partit Federalista de Pi i Margall. Fou membre destacat de la important lògia masònica alacantina Constante Alona. Dins de la seua producció reixen les obres polítiques, però conreà tots els gèneres literaris. De la seua obra en valencià cal destacar les poesies de tipus històric *La Guerra de les Germanies* i *L'expulsió dels*

moriscos, i el sàinet bilingüe *Micos i mones o l'estrena de la Plaça* (1888). La darrer peça, que està dedicada a l'eminent actor còmic Manuel Llorens, aprofita la inauguració de la nova Plaça de Bous d'Alacant per fer una al·legoria dels problemes que patia la ciutat. Més prolífic fou en la seua producció en castellà, formada pels drames *La expiación de un crimen* (1879), *El mártir del pueblo* (1883), *El grito del alma* (1887) i *Al borde del abismo*. També escrigué l'episodi dramàtic *Por la patria. Recuerdo del movimiento de Alicante del 8 de marzo de 1844* (1887).

Mira, Manuel. Director i mestre. Deixeble de la professora de música Emilia Miquel, amb la qual participà en diferents festivals benèfics. El 1918 fou mestre concertador d'una companyia quasi totalment alacantina que codirigia amb Jesús Sara. El 1920 estrena al teatre de La Latina de Madrid la seua sarsuela *Los dos fantasmas*. Residí a Madrid, on dirigí l'orquestra de diversos teatres. Amb el conjunt de Ramon Peña recorregué tota la geografia peninsular. També romangué una temporada sencera al Ruzafa de València, codirigint el conjunt del també alacantí Artur Lledó. El 1931, i amb aquest actor com a director d'escena, passà a encarregar-se de l'orquestra de la companyia de revistes de Celia Gámez. En el cim de la seua carrera, Manuel Mira arribà a dirigir l'orquestra del Teatro Real. L'última vegada que vingué a Alacant fou en octubre de 1943, acompanyant al conjunt de Luis Sagi-Vela amb motiu de la despedida de l'escena d'aquest gran artista.

Mira, Pepita. Primera actriu. L'any 1935 i durant la Guerra Civil formà parella amb el galant jove Ramon Ñeco, en un conjunt dirigit pels també alacantins Ramon Miró o Andrés Guariños, que representaven sàinets valencians. L'estiu de 1944 entrà en la companyia denominada "Selección Artístico-Alicantina", on figuraven la tiple còmica Arsenia Berrio, Teresa Barrachina, Chelo Marco, Francesc Cremades i Ángel Martínez, entre d'altres notables artistes alacantins. Al llarg de la seua trajectòria artística treballà amb Angeleta Nadal, Rafael Plana, Àngel Mas, Paco Hernández i tants d'altres artistes de la seua època. Entre les seues millors interpretacions figura *Tot lo que relluix*, de Paco Barchino.

Mollá, Empar. Actriu. Cupletista i actriu còmica. Sembla que nasqué a València. Formà part de la companyia de Leopoldo Gil que durant la primera i segona dècades del segle XX actuà al Teatre Nou i al Teatre d'Estiu alacantins. Aleshores sembla que s'afincà a la nostra ciutat. Assolí gran fama com a cupletista al teatre Novetats, la importància del qual ve del fet que ací debutaren i es formaren alguns dels més importants cantants lírics alacantins de la generació del primer terç del segle XX. A finals dels anys vint passà a formar part, com a "caricata", de la Companyia de Drames i Comèdies valencianes d'Àngel Mas, conjunt que ja no abandonà fins la guerra civil.

Montero Pérez, Adalmiro (1863-?). Autor. És un conegut escriptor procedent d'una família artesanal d'escassos recursos. A causa d'aquesta circumstància començà a treballar de molt jove i sols pogué cursar els estudis primaris en una escola pública. De formació autodidacta, fou un assidu col·laborador de la premsa de l'època, especialment d'*El Graduador*. Escrigué en prosa i vers, així com també algunes peces dramàtiques que quedaren inèdites, com ara les comèdies *Don Cándido* i *El capitán Flumarique*, el sàinet de costums alacantines *A la puerta de la fábrica*, el joguet còmic *El Capitán Centellitas*, el monòleg *D. Pepito o quien todo lo quiere* i l'apropòsit *Ya tengo monólogo*.

Morán, Pilar María. Primera actriu. Participà en el grup de teatre experimental TESPIS i en La Escena, dos conjunts alacantins aficionats dels anys cinquanta del segle XX. En la dècada següent fou actriu del grup Teatro-Club de la CASE (Caja de Ahorros del Sureste de España), que dirigia Paco Herrero, amb qui es casà. A pesar que sempre es mogué en el món teatral aficionat, ja que la seua autèntica professió era d'administrativa de la CASE,

interpretà moltíssimes obres, entre les quals podem citar, a tall d'exemple, *No me esperes mañana* i *A media luz los tres*. Era una actriu de gran caràcter i força emocional, alhora que tenia una total seguretat dalt de l'escenari.

Moreno Aznar, Pepe (1904-1972). Primer actor. Empleat en una fàbrica de conserves, compatibilitzà aquest treball amb la seua afició teatral. En l'any 1932 fou el primer locutor de Radio Alicante, junt a Lolita Latorre. Reeixí igualment en el repertori còmic valencià, ja que abans havia format part del conjunt de Paco Hernández i Àngel Mas. A més, Pepe Moreno era únic en la caracterització del *Tenorio*, raó per la qual el veiem habitualment el dia de Tots Sants dels anys trenta presentar admirablement el *Don Juan Tenorio*, de Zorrilla, formant parella amb Lolita Latorre o amb Cecilia Salazar, i en un conjunt on també podia figurar Manolo Álvarez, Antonio Prieto, Antuli Sanjuan i Álvaro Salazar. Després de la guerra, Pepe Moreno actuà en diferents conjunts locals i formà una companyia pròpia que es presentà a finals del 1945 al Saló Espanya. Era un dels actors habituals de les nombroses funcions de benefici que es feien pels motius més diversos. A més de galant jove, també feia papers de cantant còmic. Era un personatge molt popular entre els alacantins pel seu caràcter divertit i la seua simpatia.

Moreno Mateo, José Maria (1904-?). Compositor i mestre concertador. Nasqué a Oriola, però, sent encara petit, la seua família es traslladà a Alacant. Estudià música i perfeccionà diversos instruments. Pertangué a la Banda Municipal, a l'Orquestra de Cambra, a la Simfònica i a la Filarmònica. Fou mestre concertador en diverses funcions realitzades al Teatre Principal. Com a compositor reix en el ballet *Humo de Kif* i en el poema líric *Coronación*, amb llibrets de Tomás Valcárcel.

Moreno Ruiz, Domingo de (1919-1986). Cantant melòdic. Junt al seu germà, Pepe, foren els artistes alacantins de cançó melòdica més internacionals del segle XX. Pertanyien a una modestíssima família: el seu pare era anomenat "El vendedor que no molesta" perquè es dedicava a vendre loteria sense importunar els vianants. Domingo, el germà major, fou grum de l'Hotel Samper, però abans de la guerra civil ja provà fortuna cantant tangos en espectacles de varietats i en Radio Alicante. Participà en un concurs de cantants novells organitzat per la Comissió Gestora de les Fogueres. Seguidament formà un quintet en el qual participava l'alacantí Dalfi. L'any 1941 marxà d'Alacant en el Terceto Tropical de Barcelona, que dirigia el també alacantí Laredo, qui després fou un famós compositor de cançons melòdiques. Intentà fer carrera a Madrid, deambulant per la capital i vivint en condicions penoses fins que conseguí pujar a l'escenari del Teatre Albéniz de Madrid, junt al seu germà Pepe, en un número de la companyia de revistes del mestre Alonso. Seguidament, i amb el complement d'un pianista, formaren el Trio Moreno per a cantar cançons melòdiques, especialment ranxeras. L'any 1947 debutaren a Tànger i Casablanca, i feren una gira pel Nord d'Àfrica i Turquia, on estigueren una llarga temporada. Els dos germans Moreno acompanyats de la seua guitarra i amb un repertori de boleros, pasdobles i cançó espanyola i mexicana es convertiren en una famosa atracció internacional, que recorregué Terra Santa, l'Orient Mitjà, el Nord d'Àfrica i gran part d'Europa i Amèrica. Actuaren en el superfamós cabaret Maxim's, en Ràdio Montecarlo i davant de presidents i caps d'estat i de govern. Encara que cantaven en castellà, aprengueren a fer-ho en tres idiomes més: francès, anglès i italià. Han sigut dels pocs artistes alacantins que han triomfat en les sales de festa més importants d'Europa o en escenaris teatrals amb companyies de revista internacional. Artísticament se'ls coneixia com Hermanos Moreno.

Moreno Ruiz, Pepe de. Cantant melòdic. Germà menor de Domingo Moreno, els dos han sigut sense dubte l'atracció musical alacantina més coneguda fora de les nostres fronteres. Nasqué a Oriola, però als 3 anys ja residia a Alacant. El 1943, quan tan sols tenia 14 anys,

debutà al Teatre Principal amb el trio Veracruz, format per Dafli, el seu germà i ell mateix. Dos anys després actuaren per la província, i per tot Espanya, assolint un gran triomf al teatre Albéniz de Madrid amb la companyia de revistes del mestre Alonso. Als 17 anys agafà la guitarra, abandonà Alacant i se n'anà amb el seu germà a cantar cançons cubanes i mexicanes per tot el món. Els germans Moreno foren uns autodidactes que es forjaren ells mateixos. Els dos han cantat a Marroc, Turquia, Egipte, Irak, Jordània, Líbia, Síria, Líbano, Grècia, Itàlia, Holanda, França, Alemanya, Suïssa, Austria, Escandinàvia, Anglaterra, Argentina, Uruguay... en total 18 països. Actuaren amb la famosa orquestra d'Edith Piaf i cantaren junt a les més destacades figures del ball i la cançó internacional: Armando Orefiche, Lolita Garrido, Tino Rossi, Pétula Clark, Sacha Distel, Ives Montan, Gilbert Beaud, Jacques Brel, Tino Rossi, Françoise Hardi, Sandie Shaw, Fernandel, Totó, Juliet Greco, etc. Es casà amb l'artista alacantina Nita Manri, que acompanyà l'espectacle dels germans Moreno, convertit ja en Orquestra Moreno, en les seues gires artístiques per tot el món. Encara que els germans Moreno actuaren poc a Alacant, el seu amor a la terreta, on venien de vacances tots els anys, la seua simpatia i el seu caràcter modest els feien ser molt apreciats entre els seus paisans. Pepe Moreno també intervingué en la pel·lícula *Héroes del 95* (1947), amb Alfredo Mayo, i en *Bambú* (1945), amb Imperio Argentina. Els germans Moreno han gravat 14 discos "singles" i 3 "long plays". Els ritmes més populars del seu repertori foren *Pensando en Hawai*, *Barlovento* i *El cascabel*. També portaven cançons del compositor alacantí Laredo, com l'exitosa *Ni morena, ni rubia*, i de José Garberí. Pepe Moreno també composava cançons, una de les quals, *Así es Alicante*, és un record nostàlgic de la terreta. Afectat d'una lesió en la gola, es retirà en 1970 després de més de 25 anys de vida artística.

Mullor, Vicente. Actor dramàtic. Començà la seua afició teatral en l'Alacant de la postguerra. La seua bona planta i les magnífiques qualitats interpretatives l'ajudaren en aquesta tasca. Hom el recorda en les seues aconseguides interpretacions del *Tenorio*. A continuació s'enrolà en el conjunt de Lina Yegros, amb la qual realitzà alguna gira. Seguidament passà a treballar en la ràdio, començant de guionista i locutor en Radio Alicante. En 1950 formà part del quadre artístic de Radio Madrid. Féu obres de teatre, novel·les i serials, en moltes de les quals interpretava el personatge principal. El seu mestre en la declamació radiada fou Pedro Pablo Ayuso. A meitat dels anys cinquanta arribà a ser director del quadre artístic de la Cadena SER.

Muntaner, Francisca. Propietària d'una botiga especialitzada en decorats, maquillatge i roba per al teatre. Habitualment, els conjunts locals aficionats llogaven els vestits a la sastreria Muntaner o a la Casa Salazar. Però la de més solera, activa ja al segle XIX, era la Casa Muntaner, del carrer Llauradors, propietat de Francisca Muntaner. Fins i tot, alguns conjunts professionals també adquirien els vestits en aquesta famosa botiga fins que es generalitzà el sistema de les companyies en gira, les quals ja començaren a portar el seu propi vestuari.

Muñoz Buades, Francisco (1904-1975). Era professor de l'Escola de Comerç i un excel·lent comptable. Formà part de diferents agrupacions durant els anys quaranta del segle XX. Treballà entre d'altres amb Chelo Marco i Ángel Martínez. Era habitual que, per Tots Sants, el seu grup posara en escena *Don Juan Tenorio*, el personatge principal del qual era interpretat magníficament per aquest actor.

Nadal, Angeleta. Primera actriu. Durant la Guerra Civil participà en la companyia dirigida per Agustí Segura i Pepe Solves, que, amb un repertori tant en valencià com en castellà, actuava generalment al teatret de la Unió Tabaquera i, en festivals i funcions extraordinàries, a altres locals públics de la ciutat, com el Cinema Ideal. En la postguerra, la

repressió franquista també l'afectà. A finals dels anys quaranta formà un grup junt a Àngel Mas, Eduarda Torà, Andreu Guariños i Pepeta Mira.

Nadal, Josep (¿-1919). Director i gestor teatral. Més conegut per Pepín Nadal, fou un entusiasta organitzador de funcions de benefici, pels motius més altruïstes, en les dues primeres dècades del segle XX. Fou secretari de l'empresa PLC (sigles que responen a les inicials de "Poder, Lealtad y Constancia") la qual explotà el Teatre Principal des del 1911 fins al 1936. També fou gerent de l'empresa Teatro Nuevo SA, que en la segona dècada noucentista explotava el Novetats, l'Sport, el Teatre Nou, el Teatre d'Estiu i el Saló Espanya. En aquests locals secundaris alacantins, dedicats als gèneres musicals, actuà sovint la companyia lírica de la qual eren directors Pepín Nadal mateix i Pepe Sánchez. Morí prematurament l'any 1919, deixant als seus fills en una lamentable situació econòmica, raó per la qual se celebrà al Principal el dia 15 de maig d'aqueix any, una funció en el seu benefici. Al llarg de la seua carrera artística dirigí als millors actors locals de la seua època: Artur Lledó, Ernestina Fons, Gaspar Rodrigo, etc.

Navarro, Rafael. Actor. Tenia una veu de galant sobria i genuïna. En la primavera de 1935 triomfà a l'Alcázar de Valencia. En la postguerra actuava de tant en tant a Madrid, amb diverses companyies professionals. Però la crisi del teatre i les lògiques necessitats econòmiques l'inclinaren cap a la puixant indústria de la sincronització, com es denominava aleshores al doblatge cinematogràfic: Rafael Navarro posà la veu de Humphrey Bogart i d'altres estrelles de Hollywood. A finals dels anys cinquanta dirigí un estudi de doblatge a Barcelona.

Navarro Casanova, Alfonso. (1880-1966) Autor. Cursà estudis de Batxillerat i ingressà en Correus. Escrigué poesia, prosa i algunes peces teatrals, entre les quals cal citar les següents: l'apropòsit comicolíric *Artistas de ocasión* (1906); la sarsuela de tema oriental *El hechizo del Sultán* (1922), premiada per la Societat General d'Autors d'Espanya i amb música del mestre Alonso; l'autodenominat sàinet líricpostal *En la hora del reparto*; el monòleg *Lo que puede el interés* (1902); el sàinet *Esto sí que es lotería o la dicha está en ahorrar* (1926), que escrigué per participar en un concurs de la Caixa Postal d'Estalvis, i que, lògicament, lloa l'estalvi; la peça satírica *¡Viva la libertad!*; l'esbós de comèdia *Cosas de chico*, i el monòleg *El perfecto estado* (1910).

Ñeco Jaén, Ramón (¿-1998). Actor característic. Compatibilitzà la professió de portuari amb la seua afició artística. Era veí del populós barri alacantí de les Carolines, raó per la qual actuà molt al Cinema Carolines, situat al carrer Donoso Cortés de la citada barriada. L'any 1935 formà, junt a Pepeta Mira i Ramon Miró, un conjunt especialitzat en teatre valencià. En la postguerra participà al Principal en algunes funcions matinals on es representaven obretes teatrals dirigides al públic infantil L'any 1946 s'enrolà en el conjunt de Paco Hernández. També treballà amb Angelito Martínez. Estigué molt actiu els anys quaranta i cinquanta en diferents conjunts i realitzant funcions soltes de benefici. Hom el recorda en *El primer bes*, d'Artur Casinos, i, sobretot, en *Terra baixa*, d'Àngel Guimerà, on feia una interpretació magnífica.

Oliver, Antoni. Conegut artísticament com Tónico Oliver, nasqué a La Vila Joiosa. A partir de l'any 1929 formà part del conjunt de Paco Hernández i Àngel Mas, dedicat exclusivament al teatre valencià. Quan aquests se separaren continuà actuant en el conjunt d'Àngel Mas al Saló Espanya. Sembla que després de la Guerra Civil hagué d'exiliar-se durant alguns anys. A meitat de la dècada dels seixanta, ja en edat madura, col·laborà amb el Teatro-Club, que portava Paco Herrero, i amb el TEU, que dirigia Manolo Amengual.

Olmos Collado, José (1908-1995). Cantant de tangos. Més conegut pel nom artístic de Dalfi. L'any 1936 fundà el trio alacantí Dalfi, Dicamo i Laredo, de cançó mexicana. Després de la guerra formà un quintet, en el qual participà Domingo de Moreno, el major dels germans Moreno, que després foren cantants de fama internacional. Posteriorment s'especialitzà en cantar tangos i cançons melòdiques. Triomfà a Amèrica i allà mateix es retirà de la cançó. Uns anys després tornà a Alacant. Altre tanguista famós fou Juan Gosálbez Aracil, que se n'anà a l'Argentina, on es canvià el nom artístic pel de Roberto Luna i el compararen amb Carlos Gardel. Més cantants de tango dels anys quaranta, cinquanta i seixanta foren: Mario Campana (nom artístic de Juan Muñoz Vives), que fou contractat per Radio Belgrano de Buenos Aires; Germán Montenegro, nom artístic de Francisco Beamunt; Emilio Campillo i Pedro Soriano, de la Peña de Amigos del Tango; etc.

Olmos Mas, Jaume (1894-1976). Primer actor i director. Als anys trenta del segle XX formà part, junt a la seua dona María Martínez, de la companyia d'Àngel Mas i Manolo Álvarez, especialitzada en el teatre valencià i que tenia la seua séu al Saló Espanya. Posteriorment dirigí un conjunt líric, on figuraven les tiples Isabel Barberà i Marita Braceli, alhora que ell feia de tenor còmic. Durant la Guerra Civil organitzà un altre conjunt on participaren els germans Lolita i Pascual Latorre. Després de la guerra actuà amb Paco Hernández en teatre castellà, recorreguent molts pobles i ciutats manxegues, murcianes i andaluses. Una de les obres que representaven amb molt de cura i ostentació era la cèlebre *Pasión y muerte de Jesús*, de Zumel. Posteriorment dirigí grups locals junt als actors alacantins Angel Martínez i Ramon Castellanos. A finals dels quaranta i principis del cinquanta tenia una companyia pròpia de caràcter professional, on actuava tota la família: a més de Maria Martínez, també figuraven la seua filla Carmina, i el seu fill Jaume, que feia d'apuntador. En aquest conjunt recorregueren diverses regions de la geografia hispana. Entre el seu extens repertori, format bàsicament per obres còmiques espanyoles, tenien molt d'èxit la comèdia *Yo no quiero líos*, d'Alfonso Paso, i *Préstame, tu mujer, Pepe*, traducció al castellà de la peça valenciana *Deixa'm la dona, Pepet*, d'Artur Casinos. Jaume Olmos era un personatge bohemí i molt enamorat de l'art dramàtic, que intentà viure del teatre, però en la segona meitat dels anys cinquanta hagué de desfer la seua companyia per la crisi generalitzada que començà a patir l'espectacle teatral. Amb tot, en la primera meitat dels anys setanta encara actuava esporàdicament en la Peña Lírica. Jaume Olmos destacava en els papers còmics: possiblement la seua millor interpretació com a tenor còmic fou en el Perico de *La Dolorosa*.

Orozco Sanz, Pascual (?-1921). Autor. Periodista alacantí especialitzat en la crítica teatral i taurina, fou col·laborador de *La Granota*, redactor d'*El Liberal* de Madrid i Múrcia i director de les revistes locals *El Cacaero* i *Alicante Cómico*. Políticament fou molt liberal i anticlerical. Després de militar en el partit silvelista, en l'etapa de director de *La Región* (1918-1920) es manifestà com un regionalista moderat, seguidor de les idees de Francesc Cambó. Fou membre de la junta directiva de l'Orfeó alacantí. Entre la seua producció dramàtica, sols o en col·laboració amb d'altres comediògrafs locals, reïxen els joguets lírics *La mejor tierra del mundo* (1890), *El bando de Villacabritos* (1897), *Reparto social o el klup de Villaconejos*, *Baños de Mar o de Madrid a Alicante por doce pesetas* (1897) i *El Tenorio en el Orfeón* (1902). En valencià té un romanç de costums populars, titulat *Les danses* (1897), que fou premiat per l'Ajuntament en un certamen literari, i el joguet *Mambisos en Mutxamel* (1897), que és una obra de circumstàncies sobre la guerra de Cuba.

Ortega, Enriqueta. Coreògrafa. Tenia una acadèmia de ballet, amb els alumnes de la qual realitzà diversos muntatges de ballet, en la dècada dels cinquanta del segle XX, que es representaven al Teatre Principal. Era una persona molt exigent en el seu treball artístic.

Hom recorda el muntatge del ballet *Las sílfides*, de Chopin, els decorats del qual foren dissenyats per Manuel Baeza i pintats per Pablo Portes Andreu.

Ortells, Antonio. Actor. La seua professió era la d'administratiu però la seua afició ha estat el teatre i la pintura. Debutà als 16 anys amb el grup artístic de la Juventud Antoniana (1942), depenent dels pares franciscans. A principis dels anys cinquanta s'enrolà en el grup teatral de l'Escola Profesional de Belles Arts, que dirigia Juan Martínez Mataix, amb el qual posaren en escena *Las de Caín* (1952), dels germans Álvarez Quintero. Un poc després, els antics alumnes d'aquesta escola formaren el grup TESPIS (1955), de vida efímera, en el qual arribà a dirigir *El ajedrez del diablo*, de J. Calvo Sotelo, i *Una bomba llamada Abelardo*, d'Alfonso Paso. De manera quasi paral·lela començà a treballar amb el director Antonio Rives, amb qui romangué ininterrompidament durant més de 30 anys: primer en el Teatro de Cámara i posteriorment en el Teatro de los Vientos. Entre les moltes obres interpretades, cal destacar *Raquel encadenada* (1954), *Historia de una muñeca abandonada* (1968) *La señorita de Trevélez* (1971) i *Los milagros del jornal* (1982), per citar-ne només una de cadascuna de les dècades que estigué actiu. Cal esmentar també el monòleg de Chejov titulat *El daño que hace el tabaco*, on Antonio Ortells feia una interpretació magnífica. Col·laborà igualment en d'altres grups alacantins més, com ara La Escena, el Teatro de Mesa de l'Aula Gabriel Miró, el de la Congregació Mariana, etc. D'una altra banda, ha participat en programes de ràdio, en sessions de teatre llegit i en recitals poètics. En definitiva, Antonio Ortells ha estat un dels actors alacantins de teatre contemporani més constants de la segona meitat del segle XX.

Orts, Pascual. Cantant. A principis de segle participà junt a Rigoberta Samper en un conjunt dirigit pel mestre Francisco Sánchez Ponsó. El 7 de març de 1915 el veiem al Principal, junt a Ernestina Fons, Artur R. Úbeda i Josep Nadal. en una funció a benefici del també actor aficionat Paco Moyá, que hagué de retirar-se dels escenaris al quedar impossibilitat de la vista. En aquesta ocasió interpretà *El Anillo de Hierro*. També intentà l'escriptura dramàtica amb l'obra *¡Estaba juro!* (1920), estrenada al Cercle de Belles Arts per la popular cançonetista Antonia de Cachavera. Pascual Orts morí en la presó en la postguerra.

Pacheco Martínez, Carmina. Actriu. Filla de la també actriu Amparo Martínez, el teatre sempre ha format part de la seua vida. Pels anys quaranta, quan, en alguna de les funcions còmiques o líriques que es realitzaven a l'Orfeó d'Alacant, es necessitava una xiqueta, tiraven mà de Carmina. Aquesta experiència la familiaritzà amb l'escenari i la motivà a aprofundir en la lectura dels autors més importants del teatre mundial. Persona autodidacta, ha tingut especial atenció a la seua formació interpretativa i de direcció, raó per la qual coneix a fons les aportacions dels principals teòrics del teatre, com ara Hetkmon, Brecht, Duvignaud, Chejov, Blanchard o Stanislavski. Ha treballat en molts conjunts alacantins, entre ells el Grup de Teatre Valencià Paco Hernández, el TEU que dirigia Manuel Amengual, el grup de teatre popular del Club de Amigos de la UNESCO, el Teatro Vocacional i els Saineters. Els anys seixanta i setanta del segle que acabem de deixar han estat els de màxima activitat d'aquesta actriu, encara que actualment continua fent teatre. Al llarg de la seua trajectòria artística ha interpretat moltes obres, de les quals cal citar les següents: *El pan de todos*, d'Alfonso Sastre; *Un tal Judas*, de Claude Andre Puget i Pierre Bost; *Cuando el fuego se apaga*, de Jean Jacques Bernard; *Inquisición*, de Diego Fabri; *Casa de muñecas*, de Henrik Ibsen; *Anillos para una dama*, de Antonio Gala, *El jardín abandonat*, de Santiago Rusiñol i *Dones*, d'Isabel Clara Simó. Carmina té una veu molt dolça i ben impostada, alhora que sap donar el matís precís als diàlegs. Per això ha fet diverses lectures dramatitzades, especialment en la ràdio, així com ha realitzat nombrosos recitals poètics. També s'ha responsabilitzat de la direcció i del muntatge d'algunes obres

com *El caballo del caballero*, de Carlos Muñiz i *Los títeres de cachiporra*, de Federico García Lorca. Carmina és una actriu de caràcter i de gran força dramàtica, que té a més la virtut d'estar vacunada contra la vanitat.

Pacheco Martínez, José. Tenor. Fill de la coneguda actriu i cantant Amparo Martínez i germà de Carmina Pacheco. Començà la seua activitat lírica als anys quaranta, en el cor de l'Orfeó El 1945, quan només tenia quinze anys, debutà com a professional en el Teatro Madrid amb *Bohemios*, d'Amadeu Vives, formant part amb la seua mare de la famosa companyia de Matilde Vázquez. De tornada a Alacant participà en el grup Ruperto Chapí, quan l'antic Orfeó passà a dependre d'"Educacion y Descanso".

Pacheco Vassallo, Cristóbal (1842-?). Traductor i adaptador teatral. Obtingué el títol de Batxiller a Alacant i estudià Filosofia i Lletres a Madrid. Exercí primerament la docència i després fou bibliotecari. Ideològicament fou liberal, partit al qual pertangué. No escriví cap obra original, però en canvi traduí drames europeus d'autors consagrats. Les principals adaptacions que realitzà foren: el drama *Intriga y amor*, original d'Schiller, que fou estrenat al Principal alacantí el 19 d'abril de 1866 i el drama *Flora*, original de Federico Soulié i estrenat també al mateix escenari el 22 de gener de 1868.

Palazor López, Rafael (1856-1934). Actor i director artístic. Era barber, professió que realitzava en un establiment de la seua propietat situat a la Rambla. Persona intel·lectualment inquieta, formà part d'una lògia maçònica local. Però la seua passió fou el teatre. Actuà alguna vegada amb el gran Pedro Delgado. A més d'actor aficionat, fou un autèntic dinamitzador teatral. Bona prova del que diem és que figura com a fundador de totes les societats dramàtiques alacantines que es formaren durant les últimes dècades del segle XIX i primeres del XX. Així, en 1881 estigué en la fundació de la societat recreativa Minerva, i en la seua successora, la Ruiz de Alarcón. Igualment, formà part de la junta directiva, en qualitat de secretari, de la societat Echegaray (1885), continuadora en certa mida de l'anterior. També ocupà la direcció artística d'aquesta colla d'aficionats, que actuà en tots els teatres públics de la ciutat, especialment a l'Español, el Circo i el Principal. Posteriorment, al menys des de principis dels anys noranta, entrà en el grup Calderón de la Barca, el més estable de tots els centres recreatius de la ciutat, del qual arribà a ser president i director d'escena. Després d'uns anys en aquesta colla, al voltant de 1907 tornà a ocupar-se de la direcció artística de l'antiga societat Echegaray, que havia tingut una vida bastant irregular, amb espaiades letàrgies i persistents reparacions. Se li oferiren sengles funcions de benefici tant en el centre Calderón de la Barca, el 18 de febrer de 1906, com per la societat Echegaray el 3 de maig de 1908. També actuà en el centre dramàtic Guerrero-Mendoza. Els anys 1912 i 1913 es féu càrrec de la direcció de la nova agrupació El Arte. I durant el trienni 1915-1918 dirigí el quadre artístic de l'aristocràtica societat Tiro Nacional, més coneguda pel nom de Tiro de Pichón.

Palomar, Guillermo (1921-2000). Primer baríton. Nasqué a Alzira, d'on era el seu pare, però la seua mare procedia de Xixona. Als deu anys inicià els estudis musicals en la seua ciutat natal, ingresant en la Banda Municipal com a trompeta. L'any 1940 es traslladà a València per començar la carrera de cant amb el mestre Francisco Andrés, escola que ha donat cantants de tant renom com Cora Raga o Alfredo Kraus. Féu pràctiques teatrals en l'Institut Musical Giner de la Societat Coral El Micalet, pedrera també de grans cantants. Contractat com a primer baríton pel mestre Josep Serrano i d'altres companyies valencianes, recorregué bona part de la nostra geografia. Als 21 anys se l'emportà el mestre Torroba per estrenar a Madrid *Polonesa* i *La Niña Cuento*, companyia amb la qual recorregué la península sota la direcció d'Eugeni Casals. Posteriorment actuà al Principal Palace de Barcelona i féu una nova gira com a primer baríton en el conjunt de Pablo

Sorozábal, amb el qual gravà la sarsuela *La eterna canción*, de l'esmentat compositor. Seguidament entrà en la companyia del mestre Leopoldo Magenti, estrenant *Los veinte iguales* i l'opereta *La novia desconocida*. El 1944 rebé un premi de la societat valencianista Lo Rat Penat. Després de rompre el seu nou compromís per estrenar *La cotorra del Mercat*, de Magenti, i despedir-se del públic valencià al Gran Teatre de la seua ciutat natal, amb l'òpera *La Bohème*, se n'anà a Amèrica. En aqueix continent romangué durant la segona meitat dels anys quaranta, recorreguent-lo de Sud a Nord, i interpretant seleccions del millor repertori líric en l'espectacle *Cabalgata*. Durant bona part dels anys cinquanta fou contractat com a cantant i guionista o director pel Canal 4 de la Televisió mexicana per als programes *Operetas y Zarzuelas* i *Coplas, guitarras y castañuelas*, on tingué per parella a la famosa Estrellita Castro. Tot seguit triomfà també en la Televisió Nacional de Cuba. Posteriorment actuà amb Pepita Embil, mare de Plácido Domingo en la companyia on debutarà aquest "divo" de l'òpera. Després de 14 anys d'absència tornà, de bell nou, a Espanya, per a figurar en els conjunts de Pablo Civil, Sorozábal, Mendoza Lasalle, José de Luna, Ricardo Arribas, José María Damunt, Isaac Albéniz i Juan José Seoane, viatjant per tota la península. Al Teatro de la Zarzuela estrenà *La turista dos millones*, del mestre Cabrera. Es retirà l'any 1981 a Alacant, on fixà la seua residència. En la nostra ciutat, i amb el títol de professor de cant i declamació, impartí classes particulars de lírica a molts joves aficionats. El seu deixeble més reeixit ha sigut Rafael Coloma, baríton i gran cantant d'òpera i sarsuela, que està triomfant a nivell professional pels escenaris de tot Espanya. A més de realitzar esporàdicament alguna actuació i dirigir diversos grups lírics, Guillermo Palomar fundà amb els seus alumnes l'Agrupació Gales Líriques, la qual des del 1992 al 1996 efectuà més de mig centenar de concerts a Alacant i la seua província. També escrigué diverses cançons i deixà incompleta l'òpera *Tonasú*, a la qual li manca la música. D'una altra banda té un llibre de poemes al que posà música el mestre Garberí. Morí a Alacant el 14 d'agost del 2000. Guillermo Palomar tenia una veu ben timbrada i un temperament d'actor formidable.

Palomares Fabra, Gloria (¿-2000). Vedette. A meitat dels anys vint es donà a conèixer a Madrid, primer amb el quadre artístic de Narcisín i posteriorment amb el conjunt d'Artur Lledó, que actuà al Teatre Martin de la capital d'Espanya. Fou també primera vedette en la companyia d'Eulogio Velasco, amb la qual debutà al Teatro Real en l'obra *Maruxa*, d'Amadeu Vives. L'any 1928 triomfà al Price madrileny. Es casà amb l'empresari d'espectacles Alfonso Guixot Guixot, que gestionava molts teatres i cines de la ciutat d'Alacant i de diverses poblacions de les províncies d'Alacant i Múrcia.

Papí Albert, José. Actor. Començà a actuar al teatre de la societat dramàtica Calderón de la Barca. L'any 1918 formà part del quadre dirigit per Jesús Sara i Manuel Mira, junt a d'altres alacantins com ara Ernestina Fons, Paco Hernández i Francesc Cremades. Després de continuar alguns anys com a actor, fou nomenat governador d'Albacete en l'etapa de la II República. A l'acabar la guerra civil fou executat, com tants d'altres republicans. Era cosí germà del conegut empresari teatral alacantí Josep Papí Palomares.

Papí Palomares, José (1905-1966). Gestor teatral. Treballà com a actor secundari amb els conjunts alacantins més importants de l'època, com ara els d'Àngel Mas, Manolo Álvarez, Artur Lledó, Teresa Barrachina, etc. També formà part de la companyia del mestre Serrano i de la de Carmen Seco. Fou gerent teatral de l'empresari Alfonso Guixot, que regentava l'Ideal, la Plaça de Bous i d'altres locals de la ciutat i la província. Després de la Guerra Civil es féu amb l'arrendament del Teatre Principal, del qual fou gerent en la dècada 1941-1950, època en què s'arribaren a donar una mitjana de 269 representacions anuals i, en algun any concret 365 funcions, el màxim històric de l'esmentat coliseu. També fou gerent de l'Alkàzar d'Elx. Posteriorment muntà una agència artística que arribà a portar quatre

companyies a la vegada i que representava molts famosos cantants de l'època. Papí ajudà personalment o en la seua carrera professional a molts artistes alacantins, com ara Ernestina Fons, Amparo Martínez, Carmen Estrella, Dalvy, Pepe Espadero, Antuli Sanjuan, Ramon Castellanos, José Garberí, Paquita Manzanaro, Maruja de Castro, etc. Segons tots els testimonis fou un dels empresaris més volguts pels empleats del Principal, als quals ajudava en tot tipus de treballs. L'anomenaven "el Pigmalió" del teatre alacantí, perquè en la postguerra féu renàixer de nou el teatre a la nostra ciutat.

Pascual Devesa, Àngel (1890-1950). Autor. Nasqué a Finestrat, però residí a Alacant. Fou un metge molt conegut per les seues idees republicanes i valencianistes. President local de Izquierda Republicana, col·laborà en el periòdic republicà *El Luchador*. Fou fundador de l'Agrupació Regionalista Alacantina, que va significar la connexió amb l'Agrupació Valencianista Republicana, partidària de l'Estat Valencià dins d'un sistema federal espanyol i de la conjunció de totes les forces democràtiques. Home lligat a les fogueres, participà en diversos actes festers i fou president de la Gestora l'any 1936. Escrigué alguns poemes en valencià. Quant al gènere dramàtic és autor de *El Belén Municipal* (1931), una sàtira política de caràcter local. També escrigué, en col·laboració amb J. Lloret Company, el monòleg *Nunca olvida quien bien ama* (1906), editat en dues ocasions.

Pastor, Asunción. Primera tiple. Filla de l'eminent tenor alacantí Rafael Pastor Soler, que la formà en el cant. Participà en moltes funcions a benefici celebrades al Principal, com ara les gales amb motiu de la mort del mestre Chapí (1909) o les dedicades al Montepio Musical i l'Associació de la Premsa. El 1912 debutà amb gran èxit al teatre Novedades de Madrid. L'estiu següent tornà a actuar a Alacant i se li reté un homenatge al teatre Principal. Seguidament entrà a formar part de la companyia lírica de del gran baix alacantí Pablo Gorgé Samper. El 25 de novembre de 1915 participà junt a l'alacantí Ricardo Pastor i el baríton d'Asp Luis Almodóvar en una funció de cant als salons del Tiro Nacional de la nostra ciutat. Després marxà a Mallorca, a l'Argentina i d'altres països sud-americans en la companyia d'Eugeni Casals. Acabada la gira, vingué diverses vegades al Teatre d'Estiu d'Alacant en l'esmentat conjunt. L'any 1920 tornà definitivament a la seua ciutat natal, integrant-se en diverses companyies líriques locals fins que es retirà després d'una curta carrera artística. Actriu inspirada, amb una veu de gran extensió i molt estudiosa de la tècnica vocal, segons els seus contemporanis cantava com un àngel i declamava encara millor. Interpretà els papers més importants de la sarsuela gran.

Pastor, Francisco (¿-1920). Actor i empresari teatral alacantí. De jove treballà amb Rafael Calvo i després en diverses companyies de sarsuela, fins que arribà a dirigir-ne una, de pròpia. El 1889 se'n anà a Argentina per actuar al Teatro Pasatiempo. En la capital bonaerense fou empresari del Florida i posteriorment fundà el Teatro de la Zarzuela, on portà les principals companyies espanyoles de sarsuela, així com els conjunts d'òpera italiana més importants. Al final de la seua vida fou un dels més importants empresaris cinematogràfics de l'Argentina. Morí en Buenos Aires en el mes de març de 1920.

Pastor García, Rafael. Tenor. Contemporani del també tenor Rafael Pastor Soler, no hem de confondre'ls. El 9 d'abril de 1884 se li féu una funció d'homenatge al teatre Principal. Després d'un primer viatge a Amèrica, tornà el 1891. L'any següent actuà amb la colla de la Societat Antonio Vico, però on més col·laborà fou en el centre Calderón de la Barca. A principis de segle dirigí, conjuntament amb el mestre Francesc Fons, el grup de La Unió de Barbers i Perruquers. Formà part de les millors companyies líriques, amb les quals realitzà diverses tournées per la Península Ibèrica, sobretot a Madrid i València, i per Amèrica, on romangué fins l'any 1915. Retirat a la seua ciutat natal encara col·laborà en conjunts d'aficionats i funcions benèfiques o concerts de gala al Teatre Principal, com ara el 23 de

novembre de 1915 en què prengué part en una funció organitzada pel Tiro Nacional junt a Luis Almodóvar i Asunción Pastor. Tingué una dilatada vida artística de més de 30 anys.

Pastor Millet, Juan. Començà com a actor aficionat, a meitat dels anys seixanta, en el grup Alba del Club 47, en el qual participà durant 6 anys. El 1970 se n'anà a Madrid a treballar en el Teatro Experimental Independiente (TEI), on representà *La noche de los asesinos* (1970) i *Los Justos* (1973), entre d'altres obres. Posteriorment intervingué en el Centro de Investigaciones Teatrales (CIT), i el 1978 entrà a formar part del Centre Dramàtic Nacional, que dirigia Adolfo Marsillach, representant obres tan significatives com *El proceso*, de Kafka, i *Noche de guerra en el museo del Prado*, d'Alberti. Es formà amb William Layton i Arnold Taraborrelli, en el laboratori TEI. És titulat en Art Dramàtic i ha estudiat amb nombrosos mestre de l'ensenyament teatral tant a Espanya com a l'estranger. Fins al 1980 treballà d'actor de teatre, cine i televisió, amb els directors José Carlos Plaza, Manuel Gutiérrez Aragón, Fernando Fernán Gómez i Juan A. Bardem, entre d'altres. Se n'anà amb José Luis Gómez a Sud-amèrica, on dirigí dues obres de Valle Inclán. En la seua faceta de director ha estrenat a tots els teatres més importants de Madrid: el María Guerrero, el de la Comedia, l'Español, etc. Entre els autors que ha muntat cal destacar tant els contemporanis (Alfonso Vallejo, José Luis Alonso, Pamel Gems o T. Wilder), com els clàssics (Calderón de la Barca, Shakespeare, Cervantes, Moliere, a més d'Ibsen, Strindberg i Brecht). Actualment és professor d'Interpretació en la RESAD de Madrid. Ha fundat l'estudi Guindalera, que treballa en la triple vessant de formar actors i animadors teatrals, sensibilitzar les audiències joves dels instituts de secundària cap al fet teatral i representar obres de plena actualitat. L'últim, dels més de 30 muntatges que ha dirigit, ha estat *Cruzadas*, de Michel Azama, que és una reflexió molt actual sobre la tragèdia de la guerra. Juan Pastor entén el teatre com una experiència necessària per a la vida, raó per la qual les seues preocupacions són la renovació de la interpretació (utilitzant, entre d'altres, la tècnica Alexander), la formació de nous espectadors i la realització d'un teatre més o menys compromès però que no estiga condicionat per raons estrictament comercials.

Pastor Pastor, Vicent. Autor. S'especialitzà d'oficial tipògraf i fou administrador del diari *El Graduador*. Tanmateix, la seua vertadera afició fou el teatre, al qual dedicà el seu temps lliure. Fou un dels actors aficionats que pujaren a l'escenari de la societat Zorrilla del Raval Roig. També féu les seues incursions com a autor dramàtic en la nostra llengua. Té un monòleg titulat *Una missa de les cigarrereres en agraïment a la Santa Faç*, que és un romanç que relata els dos terribles incendis ocorreguts en la Fàbrica de Tabacs d'Alacant el 1844 i el 1900, així com la devoció de les fabricantes a la Santa Faç, on anaven tots els anys de romeria. També escrigué dos joguets còmics: *Un metge per afició* (1905) i *Monea corrent* (1906).

Pastor Soler, Rafael (1852-1931). Primer tenor i director d'escena. Germà de Ricardo Pastor Soler, forma part de la família Pastor, que donà bons cantants durant la segona meitat del segle XIX i primeres dècades del XX. Anomenat carinyosament "el bonico", actuà als escenaris de les primeres societats dramàtiques vuitcentistes, especialment a El Fénix i Bretón de los Herreros. Començà la seua carrera com a professional el 15 de juliol de 1882 al Teatre Circ Vell d'Alacant. A l'any següent debutà al Teatre Apolo, amb *El anillo de hierro*, formant part de la companyia que dirigia el també alacantí Miguel Soler. L'any 1884 se n'anà de gira a Buenos Aires. La temporada següent entrà en la companyia liricodramàtica de Pablo Gorgé, on figuraven diversos artistes alacantins i que actuava sovint al Teatre Circ Vell fins la desaparició d'aquest local l'any 1891. Posteriorment codirigí, junt al mestre Pablo Gorgé, però encarregant-se ell mateix de la direcció escènica, un conjunt líric que actuà al Circ Nou en les temporades 1891, 1892 i 1893. En aquesta colla figuraven la tiple Teresa Álvarez i el cantant Antonio Olmos Jover, ambdós alacantins.

A partir de 1895, Rafael Pastor i Pablo Gorgé tornaren a estar junts durant alguna temporada al Teatre Novetats d'Alacant i al Principal de València. També intervingué, a finals de segle, als escenaris de les societats dramàtiques alacantines Calderón de la Barca i Chapí. Se li reteren en vida diverses funcions de benefici, entre les quals cal citar les realitzades al Principal l'1 de gener de 1895 i el 18 de febrer de 1897. L'any 1904 ja estava retirat. Morí a Madrid l'11 de març de 1931. Tingué dues filles cantants: Asunción Pastor, que assolí gran fama com a tiple, i Enriqueta Pastor, que fou tiple còmica i cançonetista professional en els felïços anys vint.

Pastor Soler, Ricardo. Primer tenor. Germà del també tenor Rafael Pastor Soler, és un membre de la família Pastor, veritable saga de cantants alacantins actius durant les darrers dècades del segle XIX i primeres del XX. Es formà artísticament en les funcions d'aficionats que es donaven a la casa particular de Morata, al carrer Toneleros (avui Jorge Juan), així com també en la societat El Fénix. A primeries dels anys vuitanta del segle XIX actuà amb la colla de la societat Ruiz de Alarcón. L'any 1891 formà part de la companyia del Teatre Circ Nou, dirigida pel seu germà Rafael i per Pablo Gorgé, en la qual figuraven alguns alacantins. Com era habitual aleshores, el tenor Ricardo Pastor tingué diverses funcions benèfiques, entre les quals reix la celebrada al Principal el 19 d'abril de 1894 per la societat Calderón de la Barca. Seguidament, recorregué en importants companyies líriques tot Espanya i bona part del continent americà: Madrid, Barcelona, València, Sevilla, Saragossa, Bilbao, Valladolid, Cadis, Sant Sebastià, Pamplona, Melilla, La Habana, Mèxic, Montevideu, Buenos Aires, etc. Després de 36 anys d'una intensa carrera artística, tornà de Cuba l'any 1920 per a retirar-se a la seua ciutat natal. Ricardo Pastor abandonà l'escena amb la impressió personal que el seu treball artístic no havia estat suficientment valorat. A Alacant es dedicà a donar lliçons particulars de solfeig, declamació i veu. A Ricardo Pastor se li feren en vida diversos homenatges, entre els quals reix el realitzat el 30 de novembre de 1920 al Teatre Principal, amb motiu de la seua comiat dels escenaris. En 1930 encara participà molt activament en l'homenatge que se li tributà a la nostra ciutat al mestre Ruperto Chapí. Dins del seu inacabable repertori, reixen les òperes *El Trovador*, *Tosca* i *Il pagliacci*, cantades tant en castellà com en italià; mentre que, pel que fa a la sarsuela i l'opereta, cal citar les seues interpretacions de *La tempestad*, *El anillo de hierro*, *El duo de la Africana*, *El molinero de Subiza* i *La viuda alegre*.

Peral Ayala, José Antonio (1939). Autor. Més conegut en els ambients teatrals alacantins per J. D. Sutton. Nasqué a Sutton, Anglaterra, però des d'abans de cumplir el primer any resideix a Alacant. Realitzà la carrera de Dret a Madrid, on nasqué la seua afició teatral. La seua producció dramàtica comprén les obres següents: *Cosas de familia* (1960), *Las Chapas* (1961), *Soñaciones* (1963), *El hecho, el dicho y el deseo* (1964), *El Santo* (1965), *El Círculo de Pérez* (1966), *El león duerme* (1967), *Extraños habitantes en la calle* (1968), *Todas las velas no son muchas velas para Maryorik* (1970) i *Mañana* (1972). La censura impedí el muntatge per part del grup alacantí Alba-70 de *Todas las velas no son muchas velas para Mayorik*, perquè els censors consideraren que el personatge Mayorik era una referència al dictador Franco. Guanyà el premi Arniches, que convoca l'Ajuntament d'Alacant, en l'edició de 1972. Ha participat en congressos, xerrades, col·loquis i taules redones sobre teatre. Fou el primer president de l'"Asociación Independiente de Teatro de Alicante", institució que, gràcies als seus mil socis, pogué portar a la nostra ciutat els primers grups de teatre independent. Entre les obres que es representaren durant la presidència de José Antonio Peral, cal ressenyar *Equus*, *Terror y miseria del III Reich*, *La ópera del bandido*, *El desván de los machos* i *Sombras y quimeras*.

Peral Baeza, Gaspar (1924) Autor i investigador teatral. Llicenciat en Dret, hagué de dedicar-se al negoci familiar en una coneguda empresa de la indústria de l'alimentació. Fou

regidor de l'Ajuntament d'Alacant i president de la comissió de cultura. També ostentà càrrecs en l'"Instituto de Estudios Alicantinos". Fou un dels fundadors, l'any 1953, conjuntament amb Josep Albi i Antonio Rives, del Teatro de Cámara de l'IEA, on realitzà treballs d'ajudant de direcció. També estigué lligat als grups La Escena, La Carreta Teatral, Teatro de Mesa del Aula Gabriel Miró, Grupo Alba i Grupo de Teatro Independiente Alba-70, de l'últim dels quals fou President d'Honor. Crític teatral, ha impartit conferències, escrit articles sobre temàtica teatral i participat en els col·loquis celebrats l'any 1955 en la Universidad Menéndez Pelayo de Santander, sobre "Problemas actuales del teatro en España" invitat expressament per Alfonso Sastre. La seua passió pel teatre l'ha fet escriure *Un rincón donde dormir* (1957), i, en col·laboració amb Lorenzo Peral, *Cartas en voz alta* (1954) i *El reloj no vuelve atrás* (1958). Gaspar Peral té segurament la biblioteca teatral privada més important d'Alacant.

Pérez Aznar, Joan (1848-1914). Autor. Fou mestre de primària i periodista. Col·laborador de diverses publicacions, dirigí *El Constitucional*. Junt al seu amic, Joan Vila Blanco, fou sostenidor de les idees espiritistes a la ciutat. Fou condemnat per raons polítiques a 10 anys de desterrament. Conreà la poesia des de ben jove, recitant en les vetllades literàries de la societat progressista La Tertulia. Com a autor dramàtic estrenà al Teatre Espanyol les comèdies *Xoxim* (1879), escrita en valencià, i *Dos hijas* (1885). També és seu el drama *Gertrudis o la esclavitud yankee*, i el joguet còmic *Ah!, Oh! o el Príncipe de Baviera*, l'única peça que arribà a publicar. Morí al Palamó el 12 de novembre de 1914.

Pérez Iborra, Manuel (1889-1957). Director artístic. Director del quadre dramàtic de la societat Pérez Galdós (1918), situat al carrer Velázquez. Treballà amb la gran actriu alacantina Teresa Barrachina. L'any 1920 s'incorporà al grup de teatre del Cercle de Belles Arts, que dirigia Eduard Irlés.

Pérez Mas, Emilio Antonio. Director teatral. És industrial de professió. En la dècada dels seixanta formà i dirigí el grup Pequeño Teatro, depenent del "Hogar 20 de noviembre". Realitzà diversos muntatges de drames i comèdies contemporànies, com ara *El cuervo*, d'Alfonso Sastre, o *La cuerda*, de Patrik Hamilton. Una de les actrius que participà en aquest grup fou Carmen Navarro, filla del famós metge alacantí Baldomero Navarro.

Pérez Pascual, Modesto (1891-¿). Mestre concertador i compositor. Nasqué a Villena, però residí durant bastant temps a Alacant. Fou el mestre de l'orquestra del Saló Granados de Benalua. Treballà també amb el conjunt de l'actor alacantí Artur Lledó. És autor de les partitures de les següents obres líriques: *Los alemanes del Camerón*, *La República del Chiriguay*, *La venganza de una hermana*, *Las merluzas del Cantábrico*, *El Congreso de los Diputados* i *Los sucesos de agosto*.

Pérez Russo, Josep. Autor. Era un empresari que tenia l'arrendament dels parasols i cadires dels banys del Postigueta, i fou elegit el 1933 president de la foguera del Raval Roig. Estrenà, en col·laboració amb Rafael Ferrándiz Navarro, tres obres: la comèdia *Ardides de mujer*, la peça de temàtica foguerera *La bellea del Raval Roig* (1935) i la comèdia dramàtica *Maria Reyes* (1936).

Pinto Santonja, Josep. Tramoista. Més conegut per Pepe Pinto. La seua professió fou la de calafat, però la seua passió pel teatre el portà a treballar de tramoista i de dinamitzador de diversos grups teatrals alacantins. Fou president i coordinador del Grup de Teatre Valencià Paco Hernández, i soci fundador de la Peña Lírica i del grup Pablo Sorozábal, que actuava a la Casa del Poble. Encara que sempre s'ha mogut entre bambolines, també ha interpretat

petits papers. Un altre tramoista dels anys seixanta i setanta del segle passat fou Vicent Tormo Betoret, encarregat dels decorats en grups com l'Orfeó d'Alacant i la Peña Lírca.

Plana Marhuenda, Rafael (1904-1957). Actor. Es formà artísticament a l'Orfeó d'Alacant, on conegué la seua muller Manolita Sánchez Giménez. Pels anys trenta formà part de les companyies alacantines de Teresa Barrachina i de Paco Hernández, que actuaven al Monumental, al Teatre Nou, al Saló Espanya i d'altres escenaris locals. L'any 1935 marxà a València en el conjunt dirigit per Paco Hernández i feren una formidable temporada de teatre valencià al Novetats. Després de la guerra fou represaliat, com tants d'altres demòcrates, i estigué 3 anys a la presó. Immediatament després, per guanyar-se la vida decidí seguir fent teatre, que era l'activitat que coneixia ben bé, i muntà un grup teatral professional que durant alguns anys estigué actuant per molts pobles de la nostra geografia. Portaven un repertori còmic, líric i de varietats: era célebre la interpretació que feia Manolita Sánchez en l'opereta *Molinos de viento*; així com també el número de fi de festa titulat *¿Qué será?* A més de la seua muller, en el conjunt de Rafael Plana figuraven l'actriu Pepeta Mira, i els actors Josep Mira Galiana, Joan Moltó i Antoni García Aparicio, l'últim dels quals pels anys cinquanta treballà en Radio Alicante i dirigí un grup teatral d'aficionats. A meitat dels anys quaranta Rafael Plana i Manolita Sánchez es retiraren de la vida artística ambulat per la necessitat d'escolaritzar la seua filla, Maruchi Plana, que posteriorment seguí l'afició teatral familiar.

Plana Sánchez, Maruchi. Actriu. Filla de l'actor Rafael Plana i l'actriu Manolita Sánchez, els seus primers anys els visqué en l'Espanya de la postguerra, anant de poble en poble en la companyia ambulat del seu pare. En aquest ambient teatral, és lògic que amb tres anys ja pujara a un escenari. En la dècada dels cinquanta participà en els grups alacantins Teatro de Cámara de l'IEA i La Escena. Des del 1960, i durant 16 anys, formà part del grup teatral Talía, que dirigia el seu marit Antonio Terrés. Representaren desenes d'obres, des de *Las criadas*, de Genet, que fou la primera i la preferida per l'actriu, fins a *¡Qué bello es vivir!*, de Tono, que fou l'última. També col·laborà com a primera actriu en el Teatro Club, que dirigia Paco Herrero, i el TEU, que portava Manolo Amengual. Entre les moltes interpretacions en aquests grups de teatre independent, cal citar *La portera* (versió femenina de *El portero*, de Harold Pinter) i *Cuando el fuego se apaga*, de Jean Jacques Bernard. Obtingué el Premi Nacional de Teatre per *Milagro en el mercado viejo*, d'Osvlado Dragún, així com d'altres premis provincials. Es retirà de l'activitat teatral en 1976, quan el seu fill començà a anar a l'escola.

Portes Andreu, Jaime. Tenor còmic. La seua professió era la de cap d'estafeta de la "Caja de Ahorros del Sureste de España". En la postguerra formà part de l'Orfeó, institució de la qual fou secretari. En alguna ocasió cantà junt al baríton oriolà Pedro Sánchez Terol. Entre les seues millors interpretacions cal destacar el paper de Romo de l'opereta *Molinos de viento* i *El barberillo de Lavapiés*.

Portes Andreu, Pablo (1921). Cap tècnic de l'escenari del Teatre Principal. Des que entrà com aprenent als 13 anys fins que li donaren la invalidesa total absoluta, com a conseqüència d'un accident en el treball que li afectà gravement els ulls i que el deixà pràcticament sense vista, ha dedicat més de 50 anys a treballar en el seu volgut Teatre Principal. Ha fet de tot: encarregat de l'atrezzo, mueblista, adornista, tramoista i escenògraf. La dedicació absoluta a la seua professió era admirada pels artistes que passaven pel teatre, i bona prova d'això són els centenars d'autògrafs i carinyoses dedicatòries de les primeres figures del teatre espanyol. El seu treball fou reconegut el 19 de setembre de 1985, quan el nomenaren col·laborador honorífic del director gerent del Teatre Principal. Confeccionà molts decorats dels grups de teatre i ballet que actuaven al Principal, així com tots els

cartells de la façana. Especial importància foren els decorats realitzats els anys cinquanta i seixanta per al Teatro de Cámara de l'IEA, i per a l'Orfeón Alicante i el Teatro Club, depenents ambdós de la "Caja de Ahorros del Sureste de España". Entre aquestes escenografies cal destacar les realitzades per a les obres *Medea* (bocet de Francisco Pérez Pizarro), *La vida que te di*, *Un pueblo de papel* i *Don Juan Tenorio*. Però no para ací la cosa, perquè Pablo Portes també ha sigut autor dramàtic. Efectivament, té escrits vuit contes escènics, que s'estrenaren al Teatre Principal en sessions matinals dirigides a un públic infantil, entre les quals esmentem solament *El rapto de la Primavera* (1946), *Nicolás y rompecortezas* i *La princesita Lindaflor o la bruja Cucú la diñó* (1947), l'última en col·laboració amb Eduardo Irlés. També té una ambiciosa adaptació de *La Odisea*, en col·laboració amb Antuli Sanjuan, i d'altres obres més en solitari, com ara *Alicante por Chapí* (1948), *Feliz casualidad* (1950), *Yo no soy yo*, *Diablos y pases* i *Bebé*. Com a bon coneixedor de la història del Teatre Principal, ha publicat monografies, escrit nombrosos articles i contestat desenes d'entrevistes sobre el nostre primer coliseu. Però el que més trascendirà en el futur de Pablo Portes i la seua família, pel que serà més recordat per les generacions venideres, és per la conservació des del 1847 fins als nostres dies de l'arxiu del Teatre Principal i, encara que més parcialment, de molts altres escenaris de la ciutat. Es tracta d'un magnífic arxiu teatral, amb més de 30.000 programes i d'altres documents gràfics, que pot figurar entre els millors arxius d'Europa en la seua matèria. És una herència immensa d'un incalculable valor cultural, alhora que representa un testimoni impagable de la història contemporànea de la nostra ciutat.

Portes Bonifacio, Pablo José. Fill de Pablo Portes Andreu. El 1968 ingressà en la plantilla obrera del Teatre Principal com a aprenent. Actualment és oficial i cap d'utilleria del primer coliseu alacantí, on s'encarrega de cuidar l'ornamentació, el mobiliari, els ornaments, l'atrezzo, etc. Pablo José Portes Bonifacio continua l'honrosa tradició familiar que amb ell ha arribat a la cinquena generació.

Portes Espadín, José. Primer actor i director. Important actor de les dècades finals del segle XIX. Actuà al Principal alacantí en la companyia de Victorino Tamayo (1878), de la qual passà posteriorment a la de l'eminent José Valero. Triomfà als més importants teatres de Sevilla, Barcelona, Madrid i d'altres ciutats peninsulars. La darrer ocasió que actuà a la seua ciutat natal fou en la temporada de 1901. Tingué un fill, José Portes Torrecilla, que també fou actor.

Portes Giner, Pablo (1882-1947). Cap de guardarropia del Principal. Estigué lligat al Teatre Principal durant més de 50 anys de treball ininterromput entre les bambolines de l'escenari. Continuador de la tradició familiar, fou la tercera generació que seguí conservant l'esplèndid arxiu teatral alacantí, un dels més importants de tot Europa. El seu germà Eleuterio era electricista del Principal i la seua germana Victorina també formà part de la dependència del teatre. Igualment, un dels seus fills, Vicente, ha sigut cap de maquinària del local. Però qui recollí la torxa de la família serà el seu fill, Pablo Portes Andreu.

Portes Miranda, Pablo (1833-1913). Cap d'utilleria. Fou el primer delineant de la Diputació i, com a tal, dibuixà el primer plànol per a la construcció del barri de Benalua. Era també propietari del mobiliari, atrezzo i guardarropia del Teatre Principal, així com també de molts d'altres locals teatrals alacantins. Fill de Vicent Portes Puig i pare de Pablo Portes Giner, representa la segona generació de la família Portes, lligada a la vida i la història del primer coliseu alacantí.

Portes Puig, Vicente (1777-1859). Actor i gestor teatral. Fou director de la secció dramàtica del "Liceo Artístico y Literario" d'Alacant, creada el 1843. Vicente Portes fou

militar de professió i dues vegades condecorat per la reina Isabel II, però la seua afició teatral el portà a ser el primer director gerent del Principal quan s'inaugurà el local el 1847. Fou el conservador del mobiliari, utilitatge, vestuari i arxiu del Principal. Aquesta llavor de custòdia de l'"atrezzo" i, de manera voluntària però amb gran visió de futur, de recopilació dels programes i llibres de l'arxiu del primer coliseu alacantí fou continuada fins l'actualitat per quatre generacions més de la seua família.

Portes Torrecilla, José (1881-¿). Actor. Més conegut per Pepe o Pepito Portes. Nasqué a Albacete en una de les gires que feia el seu pare, l'actor alacantí José Portes Espadín. Al ser cridat per fer el soldat a principis de 1901, el seu pare li organitzà una funció al seu benefici, al Principal d'Alacant, per tal de poder redimir-lo econòmicament del servei militar. Debutà en el teatre Price de Madrid, en la companyia de Valentín González, i durant trenta anys actuà amb les principals figures de l'escena, aconseguint ell mateix una justa fama en el món de la faràndula. L'última vegada que el veiem actuant a Alacant fou a l'Ideal en l'estiu de 1928.

Poveda i Vilanova, Vicente (1862-1932). Mestre concertador i compositor. Estudià música i piano, i formà part de les orquestres de la ciutat. Muntà una acadèmia de música i fundà la Sociedad de Sextetos, que dirigia Pablo Gorgé i actuava al Café del Comerç. L'any 1902 fou un dels fundadors de l'Orfeó d'Alacant, una de les institucions culturals més importants i emblemàtiques de la ciutat. Dirigí l'Orfeó en la seua primera època i de 1924 a 1932. També fundà l'orquestra La Wagneriana i la seua successora, l'Orquesta Española. Com a compositor estrenà diverses sarsueles i revistes, algunes de les quals en col·laboració amb d'altres músics i lletraferits alacantins: *Por una credencial* (1883), *Aguadores y políticos* (1884), *Alicante Moderno* (1894), *Cinematógrafo alicantino* (1903) i *The Alicante-Biograph* (1903).

Prieto Puerto, Antonio (1905-1965). Primer actor. Nasqué a Asp l'1 de febrer de 1905, però prompte s'afincà a Alacant. En una primera etapa compatibilitzà l'ofici de dependent amb la seua afició dramàtica. Fou fidel company d'escena de l'actriu Teresa Barrachina durant els anys trenta, interpretant tota classe de drames i comèdies. Actuà també amb Paco Hernández en obres valencianes, aconseguint èxits apoteòsics. Després de la guerra, Antoni Prieto es professionalitzà definitivament, s'instal·là a Madrid i actuà per tot Espanya. Però vingué a Alacant en diverses ocasions, com ara a principis de 1941, en un conjunt dirigit pel també alacantí Artur Lledó, i en la primavera de 1943, amb Lina Yegros. També treballà amb els famosos artistes Margarita Xirgu, Enrique Rambal i María Fernanda Ladrón de Guevara, en la companyia de la qual marxà de gira a Amèrica l'any 1952. Durant la seua dilatada carrera artística interpretà centenars de drames i comèdies, incloent-hi les estrenes de diverses obres del teatre internacional, entre les quals reïxen *Te y simpatía* i *La gata sobre el tejado de zinc caliente*. Intervingué en nombroses pel·lícules, com *Cuerda de presos*, *Embajador en el infierno* i, la més popular de totes, *Los tarantos*, on féu de parella de l'inoblidable Carmen Amaya. Estigué actiu fins als anys seixanta: l'última obra que estrenà fou *La bella, la bestia y la virtud*, de Pirandello. Morí a Madrid el 4 de febrer de 1965, acabats de complir els seixanta anys. Malgrat la seua residència a Madrid en l'última època de la seua vida, Antonio Prieto mai no s'oblidà ni del seu poble natal ni d'Alacant, la seua ciutat d'adopció, alhora que tenia una gran estima per la nostra llengua, amb la qual tants èxits havia aconseguit. Premi Nacional d'Interpretació, al dir dels crítics era un actor sobri, eficaç en recursos i obsesionat per ser fidel a l'esperit dels personatges que interpretava. Antonio Prieto ha estat un dels millors actors de l'escena espanyola durant els vint anys immediatament posteriors a la guerra civil.

Quereda, Vicente. Decorador i tramoista. Treballava en la Fàbrica de Tabacs, però la seua afició teatral el féu encarregar-se de la tramoia d'alguns grups alacantins. Confeccionà i pintà centenars de decorats de paper, generalment de petit format, que després llogava a tots els grups aficionats locals de la postguerra. També actuava en papers secundaris en obres tan populars com *Don Juan Tenorio* o *Juan José*.

Ramos, Dora. Vocalista. El seu nom real és Manuela Alba i ha sigut una de les cantants alacantines amb més projecció fora de les nostres fronteres. Començà a cantar a finals dels anys quaranta en el Cau d'Art d'Alacant i tot seguit feren bolos pels pobles de la província. Cantava gènere espanyol, seguint l'escola de Juanita Reina i d'altres cançonetistes folklòriques de l'època. Després formà parella amb Paquito de Gómez, amb qui es casà. Quan actuaven els dos junts cantaven les cançons sud-americanes, que tant en voga estaven pels anys cinquanta i seixanta. La parella, amb el nom artístic de "Duo Ramos", realitzà gires per tot Espanya i bona part d'Europa: Portugal, França, Suïssa, Alemanya, Holanda, etc. L'èxit fou tan gran que arribaren a cantar en Rússia. Entre les cançons més populars de Dora Ramos cal citar *La reina Mercedes* i *No me quieras tanto*. Es retirà el 1977, després de més de 25 anys de vida artística.

Requena Rodrigo, Emili (1892-1931). Autor i actor. Formà part de la companyia de Paco Hernández i Angel Mas, però era barber de professió, a l'igual que aquest últim. Fou un treballador conscienciat i compromés amb la lluita de la classe obrera: l'any 1915 arribà a ser president de la Societat de Dependents de Perruquers i Barbers, i tres anys després fou nomenat president de la Joventut Socialista. La seua producció dramàtica està formada pels joguets còmics *Càstic de Déu* (1929) i *Visions* (1929), i les comèdies *El primer desengany* (1930) i *Glòria i dinés!* (1931). També escrigué una altra peça titulada *El secret de Quico*, que no sabem si arribà a estrenar.

Reus Palomares, Antonio (¿-2002). Director artístic. Després de la guerra civil dirigí, en col·laboració amb el mestre concertador Oscar Montiel, el grup que es formà a l'Institut Nacional de Previsió, on cantaren la tiple Concha Alcaraz de Diego, el tenor Alfonso Huesca, el baix Lluís Navarro i la tiple còmica Clotilde González, amb qui es casà. L'any 1945 fou director artístic del grup líric Ruperto Chapí d'"Educación y Descanso", codirigit musicalment per Pedro López Escudero. Aquest conjunt, que tingué una vida d'uns 5 anys, interpretà entre d'altres sarsueles *El ama*, *La tabernera del puerto*, *La del manojo de rosas*, *La canción del olvido*, *La alsaciana*, *La reina mora*, *La tempestad*, etc. En aquest grup figuraren, a més dels ja citats anteriorment, el baríton Paco Bertomeu, el també baríton Trifón Martínez, el tenor Francisco Beamunt, la tiple còmica Purita García, Paco Puig, etc. A primeries dels anys cinquanta formà el grup dramàtic Carlos Arniches, que interpretaren, entre d'altres, *La heredera*, de Ruth y Augustus Goetz, i *La tragedia de Marichu* i *No te ofendas*, *Beatriz*, d'Arniches. Aquest grup actuà al Principal i a molts locals societaris de les barriades alacantines.

Rhu, Ángela. Actriu. Era el nom artístic d'Ángela Ruiz. Actriu amb el grup de teatre independent dels anys seixanta Teatro Español Universitario (TEU), dirigit per Manolo Amengual. Interpretà diverses obres contemporànies, com, per exemple, *Panorama desde el puente*, d'Arthur Miller. Posteriorment se n'anà a Madrid on entrà en el món cinematogràfic, participant en papers secundaris en diverses pel·lícules, la més famosa de les quals fou *Molokai*, de Luis Lucía.

Rives Salinas, Antonio (1930-1999). Director teatral. Entrà en contacte amb l'art dramàtic ben jove, participant en la representació de *El divino impaciente*, de José María Pemán, a l'escenari del Teatre Principal: fou exactament el 31 de maig de 1949, el dia següent que

Franco visità Alacant per primera i única vegada. Després de diversos anys fent d'actor, s'inclinà definitivament cap a la direcció. En efecte, l'any 1954 fundà, amb d'altres aficionats a l'art dramàtic, el Teatro de Cámara de l'IEA (Instituto de Estudios Alicantinos). Aquest grup suposà un bufit d'aire fresc per al panorama alacantí de l'època, perquè cercaven un teatre alternatiu al merament comercial, preferint els autors novels i les obres més polèmiques. Amb tot, la seua programació fou bastant heterogènia, com ho demostren les obres escenificades: *El segador* (1954), de Azorín; *Medea* (1954), de Séneca; *Raquel encadenada* (1955), d'Unamuno; *La vida que te dí* (1955), de Pirandello; *Un pueblo de papel* (1956), d'Alejandro Cuéllar; *El sí de las niñas* (1957), de Moratín; *La mona no subió a la cruz* (1957), de Benni Lay, i *El zoo de cristal* (1959), de Tennessee Williams. En la primera època tingueren gran dificultat en conseguir actors entre la joventut, pels prejudicis que encara hi havia en la conservadora societat alacantina contra l'afició teatral en general i els grups de teatre independent en particular, que no eren ben vistos per les classes dirigents. Reberen ajuda de la Diputació, gràcies a la qual pogueren interpretar en el Teatre Principal, però sobretot actuaven a les aules culturals i centres d'ensenyament. A més, desaparegut l'IEA, es canviaren el nom pel de Teatro de Cámara de Alicante i no tornaren al Teatre Principal fins el 1968, amb l'obra *Historia de una muñeca abandonada*, d'Alfonso Sastre, inspirada en *El círculo de tiza caucasiense*, de Brecht. Altres muntatges d'aquesta segona època foren *Rumbo a Cardiff*, d'Eugene O'Neil; *La caña de pescar* (1960), de Claudio de la Torre; *El rey mudo* (1960), de José Mª Madern; *La discreta enamorada* (1962), de Lope de Vega; *El tiempo es un sueño* (1963), de Henri R. Lenormand; *La señorita de Trevélez* (1971), d'Arniches; *La renuncia* (1974), de Jerónimo López Mozo; *Ensayo general*, d'Ignacio Lloret; *El carnaval de las sombras*, de Luis Burguete i Vicente Ortuño; *Ultimar detalles*, de Carmen Resino, etc. Pel Teatro de Cámara passaren molts actors, i actrius, però cal destacar per la seua constància o per la seua qualitat interpretativa Concha Díez, Amparo Vera, Mercedes Manera, Maruja García Ferrer, Trinidad Lemos, Ramoncita Ruíz, Antonio Ortells, Vicente Asensi, Ramoncito Ruíz i l'apuntador Mariano Martínez. Als 25 anys d'existència del grup, els seus membres optaren per canviar-li el nom, passant a denominar-se Teatro de los Vientos, que estigué més o menys actiu fins a principis dels anys noranta. En aquesta darrer etapa representaren, entre d'altres obres, *Réquiem por los que nunca bajan y nunca suben* (1979), de Jerónimo López Mozo; *Los milagros del jornal* (1982), d'Arniches; *Las estrellas* (1982), d'Arniches, i *El sembrador de vientos* (1990), de Vicente Mojica. Antonio Rives també intentà l'escriptura dramàtica amb *Ahora que llega la primavera*. En definitiva, Rives té el mèrit de ser un dels primers en reivindicar l'obra d'Arniches i en introduir el teatre circular amb una peça de Chejov, alhora que estigué sempre atent a les novetats teatrals, tot intentant incorporar-les als seus muntatges, la majoria de les vegades amb encert.

Rodrigo Cortés, Gaspar (1878-1953). Primer baríton. Una de les figures líriques alacantines més importants del primer terç del segle XX. Deixeble del tenor alacantí Rafael Pastor Soler i del mestre Francesc Fons. Es formà en la societat María Guerrero, que es trobava a l'antic Hospital Civil, on actualment hi ha l'església de la Misericòrdia. Seguiren les actuacions al teatre Calderón de la Barca, del carrer Girona, i a l'escenari de la societat Chapí. El 30 de gener de 1899 debutà al Teatre Principal en la companyia dirigida per Pablo Gorgé Soler, amb la peça *Jugar con fuego*, de Barbieri. El 1904 tornà a triomfar al primer coliseu local amb la companyia de Ricardo Pastor. També formà part dels conjunts alacantins dirigits per Pablo Gorgé Soler i Pepín Nadal. Cantà tot el repertori de sarsuela gran i de "género chico" en el teatre Sport, junt als artistes alacantins Manolo Álvarez, Artur Lledó i Ernestina Fons. A continuació debutà amb molt d'èxit al Princesa de València i, a principis de la segona dècada del segle, a diversos escenaris de Madrid, Màlaga, Bilbao, Sevilla, Santander, Saragossa i Múrcia. També realitzà algunes temporades a Lisboa. Als 26 anys ja era un dels barítons espanyols més importants. Durant la segona i tercera dècada del

Nou-cents visitava freqüentment Alacant, on residien els seus pares, i participava en nombroses funcions de benefici, com corresponia al seu caràcter carinyós i modest. També actuà moltes vegades en les sales alacantines que es dedicaven al gènere líric: Teatre d'Estiu, Cinema Sport, Saló Espanya i Saló Granados. Una afecció en la vista l'obligà a retirar-se dels escenaris i a tornar definitivament a Alacant. El 2 de novembre de 1930 i el 28 d'abril de 1934 se li feren sengles homenatges al Teatre Principal, on prengueren part els més importants elements artístics de la ciutat. L'últim recital de la seua vida el donà en la ràdio local el 10 de gener de 1941, amb Ernestina Fons, una de les típles amb qui més havia treballat. Morí el 8 de gener de 1953, als tres dies de complir els 75 anys. Les seues magnífiques qualitats de baríton, amb una veu agradable, plena, expressiva i d'ample registre, unides als seus dots dramàtics i a la seua elegant figura, entusiasmaron el públic. En el seu extens repertori figuraven les òperes *La Traviatta*, *Il pagliacci* i *Rigoletto*; les sarsueles grans *Guerra Santa*, *La tempestad*, *El reloj de Lucerna*, *La generala*, *Maruxa*, *Las golondrinas* i *El lego de San Pablo*, l'última de les quals era l'obra dramàtica preferida pel cantant; les sarsueles curtes *La revoltosa*, *El grumete*, *Lisystrata* i *Molinos de viento*, i les operetes *La princesa del Dólar*, *El conde de Luxemburgo*, *Sangre de artista* i *La viuda alegre*.

Rodri, Reme. Vocalista. Començà a cantar als 12 anys en Radio Falange amb cançó espanyola, però després passà a la cançó moderna. Obtingué un premi, que concedia Ismael Merlo, en un festival al Teatre Principal. Estigué de gira durant dos anys pel Nord d'Espanya. En 1951 tornà a Alacant i, amb José Papí d'assessor artístic, cantà per diversos escenaris de la ciutat, especialment la Plaça de Bous, i per sales de festes de tots els pobles de la província. Era coneguda per "El torbellino microfónico". Treballà amb el primer ballarí Paquiro, Dorita Imperio i d'altres artistes alacantins dels anys cinquanta dedicats a les varietats. Després se n'anà a Madrid on estigué cantant durant 4 anys més fins que es retirà sobre el 1957. Arribà a gravar un disc. Una altra vocalista famosa de l'època fou Mali Goya.

Ronda Marhuenda, Horacio (1903-1991). Mestre concertador i compositor. Començà la seua formació artística amb la professora Emilia Miquel, qui el portà al Conservatori de Madrid perquè seguira els estudis musicals. Acabà la carrera de pianista als 18 anys i posteriorment amplia els seus coneixements de direcció i composició. El 1926 formà una companyia de sarsuela i opereta, codirigida amb Manolo Álvarez, amb la qual es presentà a Alacant. Amb un altre conjunt propi recorregué durant una dotzena d'anys bona part dels escenaris espanyols i d'altres d'Argèlia, Marroc i França. Treballà alguna temporada amb el mestre Guerrero. En la postguerra dirigí el grup líric de l'Institut Nacional de Previsió d'Alacant. El 1946 s'encarregà de la part musical, juntament amb Pedro López Escudero, de la companyia de sarsuela Arte Lírico, amb direcció escènica d'Oscar M. Seller. Per aquesta època donà un gir a la seua carrera artística en formar una orquestra per a tocar en diverses sales de festes alacantines. També intervingué en Radio Alicante, on promocionà cantants locals. En la vessant de compositor, a més de la sarsuela *Cap d'estopa* (1926), amb lletra del periodista alacantí Eduardo Garcia Marcili, composà nombroses cançons en col·laboració amb els millors vocalistes de l'època: Abbe Lanne, Xavier Cugat, Conchita Bautista, Domenico Modugno, José Guardiola, Lucho Gatica, Patachou, Lola Flores, Rita Pavone, Luis Mariano, Machín, Lolita Sevilla i Luis Aguilé, entre d'altres.

Rosillo, Ernesto (1893-1968). Compositor. Un dels compositors alacantins més importants del segle XX. Ernesto Rosillo era el nom artístic de Ernesto Pérez Rosillo. Nasqué a Alacant dins d'una família modesta. Als 12 anys ja dirigia una companyia lírica. Encara molt jove, i per quatre pessetes diàries, acompanyava al piano les pel·lícules mudes que es projectaven al Saló Novetats o a l'Sport, circumstància per la qual era conegut pel mestre

pel·lícula. El 1912 es traslladà a Madrid per continuar rebent lliçons del mestre alacantí Lluís Torregrosa, el seu primer professor. També Lluís Foglietti l'ajudà a pagar-se els estudis, que continuà amb Conrado del Campo. Seguidament anà a Argentina, per a fer-se càrrec de l'orquestra d'un del coliseus de Buenos Aires. Amb la col·laboració de Federico Romero i Fernández Shaw estrenà les seues primeres sarsueles, *La Serranilla* (1919) i *Las delicias de Capua* (1921), amb l'última de les quals aconseguí un gran triomf al teatre Cervantes de Madrid. L'èxit assolit per aquestes obres féu que els empresaris li obriren les portes de tots els escenaris madrilenys quan solament tenia 27 anys. La seua producció és molt ampla, com ho prova que estrenà més de 90 sarsueles, operetes i revistes, entre les quals cal citar les següents: *El último ensayo*, *La rubia del Far West* (1922), *La granjera de Arlés* (1923), *La vaquerita*, *Los babilonios*, *Lo que cuestan las mujeres*, *Todo el año es Carnaval*, *Momo es un carcamal*, *El país de la revista*, *La niña de la Mancha*, *Las pavas*, *Las mimosas*, *La pipa de oro*, *¡Al pueblo, al pueblo!*, *Las vampiresas*, *Luna de mayo*, *Las faldas*, *Llévame en tu coche*, *Historia de dos mujeres*, *Una noche fuera de casa*, *¡Ay, qué trio!*, etc. Dues de les estrenes de més repercussió es produïren el 1965: la sarsuela *El burlador de Toledo* i la revista de temàtica foguerera *Sol de Levante*, amb llibret de Guillermo i Rafael Fernández Shaw, peça que fou estrenada al teatre Principal d'Alacant. Morí a Madrid el 5 de desembre de 1968.

Ross, José. Baix cantant. A meitat dels anys quaranta formà part del conjunt líric de Jaume Olmos. A l'igual que passava amb d'altres bons cantants alacantins, les companyies en gira que venien a Alacant el contractaven per reforçar els seus conjunts lírics, i alguna vegada realitzà bolos i petites gires per Alacant i província. Tenia una veu de baix formidable, però també podia cantar com a baríton. Dues de les seues millors interpretacions eren les de *Marina* i *Katiuska*.

Rovira, Felipe (?-1890). Pintor escenògraf. Més conegut pel seu treball de dibuixant gràfic en diverses revistes locals, com *Alicante Cómico*, i per les il·lustracions de la *Crónica de Alicante* de Rafael Viravens. A partir de 1850 s'encarregà, junt a l'adornista Ramon Gorgé, dels decorats del Teatre Principal.

Rubert Mollà, Manuel (1869-1918). Autor. Fou el comediògraf alacantí més popular de la Restauració. Procedent d'una família modesta, compatibilitzà el treball d'oficinista amb la seua afició dramàtica. Fou actor amateur en diverses societats recreatives locals, com ara Ruiz de Alarcón, Bretón, Cervantes, Calderón de la Barca, Ventura de la Vega i Echegaray. Té una extensa producció teatral en castellà: els drames *Vida por honra*, *Víctima de ajena culpa*, *Natalia* i *María Josefa*, i les comèdies *Prueba de almas* (1908), *Las perlas mejores* (1911) i *Lo mejorcito del barrio*. Però foren els joguets escrits en valencià els que més fama li donaren: *Colauet i sa cosina* (1895), *Quatre casos fulminants* (1904), *Nelo i sa cunyà* (1908) i *Un diumenge per la nit*, l'última de les quals restà inèdita.

Sáez, Antonio. Director teatral. Director del Teatro-Club de la "Delegación del Movimiento", conjunt actiu a principis dels anys seixanta. Aquest grup interpretava al saló d'actes de la Caixa d'Estalvis Provincial i a la Plaça de l'Ajuntament. Entre les obres que posà en escena, cal destacar *También las mujeres han perdido la guerra*, de Curzio Malaparte, *Delito en la isla de las cabras* (1961), de Ugo Betti, i *Algo extraño en casa de los Brannican*, de Alejandro Corniero, premi Arniches de l'any 1962. Antonio Sáez era una persona molt meticulosa en la direcció. La seua dona Elena López Marcos també fou actriu en aquest grup.

Salazar Baeza, Cecilia (1894-1983). Actriu. Coneguda amb el sobrenom de "la bacallara". Com a actriu reïsqué en el gènere còmic, especialment en el teatre valencià. Dirigí el grup

de l'Ateneu Llibertari de Sant Vicent. Formà part de la companyia de Juan Baraja, la qual actuà al Saló Granados el 1919. L'any següent s'incorporà al grup de teatre del Cercle de Belles Arts, que dirigia Eduard Irlès. El 1925 formava part del quadre artístic La farándula, pertanyent a la societat Curro Alamares i dirigit per Juan Elices Henares. Junt al seu marit, Pepe Sogorb, als anys trenta actuava sovint a la societat Zorrilla del Raval Roig. Per aquesta època interpretava el dia de Tots Sants la Doña Inés de *Don Juan Tenorio*, junt a l'actor Pepe Moreno. També participà en diverses funcions de benefici. Una de les seues últimes actuacions fou el 9 de novembre de 1944, en una funció a benefici de la premsa. La família Salazar estava formada per diversos germans, Cecília, Assumpció (més coneguda per Suna) i Álvaro, que arribaren a formar companyia pròpia. La seua mare, entusiasmada amb la vocació familiar, muntà una botiga, denominada la Casa Salazar, al carrer Cienfuegos del barri vell d'Alacant, dedicada a llogar vestits, disfresses, decorats, llibrets i tota classe d'atrezzo per al teatre. Aquesta activitat la continuà Cecília i les seues cunyades, arribant a tenir més de 300 vestits d'època. La Casa Salazar significà un gran impuls per al món aficionat alacantí, ja que per aquí passaren tots els grups amateurs locals que, per la seua modèstia, no podien disposar de vestuari propi.

Salazar Moró, Josep Maria (1841-1898). Autor. El seu pare era un farmacèutic militar que procedia de Madrid, però la seua mare era alacantina. Obtingué el títol de Batxiller, fou perit de duanes i formà part del cos pericial d'empleats de les Antilles. Treballà en Puerto Rico, on col·laborà en diversos periòdics d'aquell país, fins que fou destinat a Salines. S'especialitzà en la crítica de teatre i música en diversos periòdics i revistes alacantines, com *La Crítica*. Dirigí durant molt de temps *El Eco de la Provincia*, òrgan del partit liberalconservador. Estrenà diverses peces còmiques al Teatre Espanyol d'Alacant, entre les quals cal citar les següents: el sàinet *Por una lección* (1883), la comèdia *El carro adelante* (1883), el drama líric *El puñal de cristal*, la revista *Aguadores y políticos* (1884), en col·laboració amb Antoni Galdó Chapuli, i la paròdia lircobilingüe *El fill de la tia Mascotta* (1885).

Salazar Navarro, Rodolfo (1880-1937). Autor. Fill del periodista Josep Maria Salazar Moró, fou empleat en la Diputació Provincial, treball que compatibilitzà amb el de periodista i escriptor. Col·laborà en diverses publicacions locals, com ara *La Peñola* i *La Crítica*, i en d'altres de Múrcia i Madrid. Entre els seus treballs literaris destaquen articles de costums alacantins, contes, llibres de poemes i alguna novel·la. També conreà tots els gèneres teatrals: escrigué els drames *Morir por el honor* i *Redención*, l'entremés *Del Café-Concert*, el monòleg *La razón en la locura*, el sàinet *El monaguillo travieso*, les sarsueles *A la vejez...bailoteo* (1901) i *La noche del estreno*, i la comèdia lírica *Náufragos de la vida* (1918).

Sánchez García, Mariano (1924-1992). Còmic. Més conegut pel nom artístic de Tito, fou un actor còmic molt popular a finals dels anys quaranta i primera meitat dels cinquanta entre el públic aficionat a les varietats. Féu parella còmica amb Josep Castillo, sota el nom de Tito-Casti i amb la maquetista Pilar Mallojera en el duet de balls còmics "Tito y Tina". També se'l recorda amb Rafael Mas en la parella anomenada "Tito y Blaqui". Després actuà en solitari, i s'anunciava com "Marianin, charlista cómico" o com Tito, nom amb el qual és recordat pels espectadors i actors de la seua generació. En les seues actuacions sempre saludava el públic amb la mateixa presentació: "Yo soy Tito,/ caradura, caricato,/ estraperlista,/ de todo menos artista." L'any 1953 deixà els escenaris per dedicar-se més intensament al seu treball d'impressor, ofici en què tingué diversos premis per la seua destresa. A finals dels setanta fou nomenat secretari general del Sindicat Comarcal d'Arts Gràfiques de l'Alacantí, de la Unió General de Treballadors. Tanmateix continuà amb les seues dues aficions: com a pescador de canya, activitat amb la qual guanyà un concurs

provincial, i, sobretot amb la seua afició artística, ja que seguí actuant esporàdicament. Fundador de la foguera “Del Remei a la Glòria” del barri de la Verge del Remei i pertanyent durant molts anys a la foguera “Obri l’ull” del carrer Alfons el Savi, féu de director d’una improvisada colla d’actors foguerers que posaven en escena sainets valencians o petits esquetxs bilingües durant les presentacions de les belleses de l’última foguera esmentada a finals de la dècada dels vuitanta i principis dels noranta. Aquest actor causava la hilaritat del públic només eixir a escena, com ara en la representació del sainet foguerer *Quatre pitos voladors*, d’Evarist Albert, quan aparegué a l’escenari amb un pollastre viu. Morí l’any 1992 després d’una llarga malaltia. Un dels seus fills és el prolífic escriptor i periodista Marià Sánchez Soler.

Sánchez García, José. Apuntador. Fou apuntador de la companyia de Paco Hernández en les representacions que realitzava a l’Orfeó d’Alacant, al Teatre Principal i a d’altres locals de la ciutat als anys quaranta. També fou soci de l’Orfeó des de la seua refundació després de la Guerra Civil. La seua vertadera professió fou la d’impressor i encarregat del taller d’una empresa d’arts gràfiques. Era germà del caricato Mariano Sánchez García.

Sanjuan Ribes, Antuli (1902-1982). Comediògraf i actor. Personatge bohemí, fou electricista de l’Ajuntament i del Teatre Principal. A més de col·laborar en la premsa alacantina, escrigué assíduament en nombrosos llibrets foguerers, en els quals ens ha deixat originals explicacions de fogueres amb una versificació senzilla i plena d’humorisme. Participà com a actor en diversos grups teatrals alacantins, especialment, a partir de 1929, en els dirigits per Àngel Mas i Paco Hernández. L’any 1935 actuà al Novetats de València amb el conjunt dirigit per Paco Hernández. Després de la Guerra Civil, i més concretament en l’estiu de 1943, formà part com a tenor còmic d’un conjunt líric dirigit per Manolo Álvarez. És un dels autors teatrals alacantins més prolífics, amb una extensa producció còmica tant en castellà com en valencià. En castellà té, entre d’altres obres, *Tierras pardas* (1937) i l’entremés titulat *Radio Sevilla* (1937), una paròdia de les proclames que feia per aquesta ràdio a començaments de la guerra civil el general Queipo de Llano, segons els republicans en estat d’embriaguesa, la qual cosa li valgué ser empresonat pel franquisme al final de la contesa. D’entre les obres valencianes reïxen *Ja ha aparegut la polsera* (1933), *Per fi ve el diputat* (1933), *La vellea de la foguera* (1934), *Una nit en el sonoro* (1937), *Benacantil* (1950), *Muses Llevantines* (1951), *La melopea misteriosa de Boni el dels granets* (1953), *Sempre fogueres o Alacant és la glòria* (1961), *Tenorio setanta-nou* (1979), *Les inocentades* (1979) i el divertit monòleg *L’atropellat*. És l’autor més important de l’anomenat sainet foguerer, encarregant-se de les jocosos posades en escena que acompanyaven la presentació de la Bellea del Foc durant el quinquenni 1956-1960. El 6 de febrer de 1975 se li realitzà un homenatge al Principal. La seua gràcia innata i el seu esplèndid sentit de l’humor els traspassava a l’escriptura teatral amb una extraordinària facilitat.

Segura, Agustí (1912-1980). Primer actor. Formà, en col·laboració amb Angeleta Nadal i Pep Solves, una de les més actives companyies d’aficionats dels anys trenta, la Companyia de Drames i Comèdies Castellano-Valenciana, que actuava sovint al teatret de la Unió Tabaquera i, més de tant en tant, a altres locals públics de la ciutat. Entre les seues estrenes més sonades, reïx l’entremés de "costumbres fascistas" *Radio Sevilla* (1937), d’Antuli Sanjuan, una paròdia de les proclames del general Queipo de Llano per Ràdio Sevilla durant la Guerra Civil. En la postguerra conreà el teatre valencià en un teatret del carrer Pelayo de les Carolines Baixes (darrere del Cinema Rialto), a la Societat Cultural Esportiva Carolines i fent bolos els caps de setmana per la província. En la seua companyia figuraven l’actriu Leonor Pastor, Ramon Neco, Amparo Martínez, Pepita Mira, Lolita Millà, Dorita Botella, Assumpció Cebal, etc. A més, com a president de les fogueres de Sant Antoni Alt, durant

bona part dels anys quaranta, i de la de Plaça Pius XII, des del 1958 fins a la seua mort, continuà la tradició de representar teatre valencià en nombrosos actes foguerers, tot proporcionant-los una qualitat artística fora d'allò que resultava habitual en aquest tipus d'actes. Agustí Segura, que era empleat de banca, tenia uns dots d'actor i una vis còmica inqüestionable. Els seus majors èxits foren *Arròs amb fresols i naps*, *Travesures de Miliet* i *Taronges de Corbera*.

Sellés Bosch, Lluís (¿-1926). Autor. Més conegut com “el Coixo Sellés”, fou un personatge curiós i popular. Estrenà al Principal la comèdia de màgia en tres actes *El pozo encantado* (1911), amb el subtítol *El pozo del Drak*, que s'inspirava en el Pou del Drac que, amb aigua dolça, hi havia a la mateixa arena de la platja. També és autor del joguet còmic *Una agencia de criadas* (1915) estrenat al Teatre Novetats d'Alacant.

Serraima García, Josep. Baix cantant i autor. La seua afició al teatre l'empenyé a incorporar-se a la Peña Lírica Alacantina pels volts de 1970, de la qual és actualment una de les seues ànimes. Entre el repertori d'aquest conjunt, cal destacar algunes de les sarsueles més populars de tostemps: *El último romántico*, de Soutulio i Vert; *La bruja*, de Fernández Caballero; *Gigantes y cabezudos*, de Ruperto Chapí; *Los de Aragón*, de Josep Serrano; *Los claveles*, de Josep Serrano; *Las leandras*, del mestre Alonso, i *La rosa del azafrán*, del mestre Guerrero. La Peña Lírica també reposà diverses obres dels germans Álvarez Quintero, com ara *El chiquillo* (1981), *El flechazo* (1981) i *La sangre gorda* (1988). Pepe Serraima té una veu de baix ben dotada i un gran sentit artístic. Ha participat, com a actor invitat, en diverses companyies líriques, com ara la de José Antonio Sempere, Voces Crevillentinas, Coral Ilicitana, Grupo Lírico Maestro Serrano i Amigos del Arte de Abarán. Té escrites més de dos centenars de cançons, inclosos diversos himnes a poblacions de la província, com ara els d'Oriola, Petrer i Finestrat. Ha participat durant més de 25 anys com a crític de fogueres, faceta en la qual ha acumulat nombrosos premis. Aquesta relació amb el món foguerer l'ha motivat a escriure diversos guions dramatitzats o entremesos per a les presentacions de les belleses de les fogueres de la Florida, el Mercat i Santa Isabel. És autor de dues peces més llargues de teatre foguerer: la sarsuela *Almas de fuego* (1984) i, en col·laboració amb Manuel Botella, la revista *El foguerer de honor* (1989). A ambdues posà música el mestre José Garberí. Així mateix, també és autor de dues peces líriques sense estrenar: *Carrozas de oro* i *Moros, cristianos y compañía*.

Serrano, Diego. Autor, actor i director teatral. Nasqué a Oriola l'any 1933. Cursà els primers estudis a Alacant i Filosofia i Lletres a Madrid i Ginebra. La seua afició teatral, en les tres vessants d'autor, actor i director, començà a París, on es traslladà el 1951. Passà uns anys viajant per tot Europa, i tant a Frankfurt com a Estocolm fundà un grup de teatre amb els emigrants espanyols. El 1957 es traslladà a Ginebra per a treballar com a funcionari de l'ONU i en aqueixa ciutat creà un altre grup teatral format per companys de treball hispanoamericans. De tornada a Espanya intentà professionalitzar-se en el teatre, i exercí d'ajudant de direcció amb José Tamayo i en la companyia Lope de Vega. La seua activitat professional la compaginà amb la seua activitat com a escriptor i periodista. Es casà amb la famosa actriu Elisa Ramírez, amb qui formà una companyia que actuà en diversos teatres de Madrid i d'altres ciutats peninsulars. També escriví guions per a Televisió Espanyola i per al cine. Posteriorment es dedicà al teatre infantil, fent un muntatge amb la seua obra *Fabulosos viajes de los ilustres sabios Caravaca y Portafolio*. De nou reconstruí una companyia pròpia amb el nom de Nueva Farsa. A més de l'obra esmentada, ha escrit, entre d'altres, *¿Cuando pongo la bomba?* (1969) i un volum titulat *Minofarsas* (1969), amb diverses peces breus.

Sevila Linares, Rafael (1847-?). Crític teatral. Fou maçó i milità en el partit zorrillista, que eren els republicans radicals d'esquerra. Periodista, fundà els periòdics *El Independiente* i *La Unión Democrática*, l'últim del quals dirigí durant bastants anys. En aquest periòdic portava també la crítica teatral. Té escrites algunes novel·les, però el citem aquí perquè és un dels crítics teatrals més interessants del segle XIX.

Simarro i Oltra. Pintor escenògraf. Pintà el sostre original del Teatre Principal, que representava una al·legoria mitològica del déu Apol·lo. Dissortadament part de l'escenari i de la sala, inclosa la famosa pintura del sostre, fou destruïda per una bomba llançada per l'aviació franquista el 28 de febrer de 1939. Simarro i Oltra fou també l'encarregat de l'escenografia durant les primeres temporades d'existència del Teatre Principal.

S'Harri, Luis. Ballarí. S'Harry era el nom artístic de Luis Serna Beltrán, un dels millors ballarins i coreògrafs de revista dels anys quaranta i cinquanta. Fou autodidacta ja que no tingué escola ni mestre, sinó que es formà imitant els ballarins professionals que actuaven, al cine o als teatres, en els espectacles de varietats. Començà a actuar l'any 1942. S'Harry s'inclinà pels números de claqué i per l'anomenat ball americà. Treballà amb l'artista alacantina Carmen Estrella i amb el mestre Garberí. Se n'anà a Madrid en el conjunt de varietats de Juanito Valderrama, amb el qual féu una gran gira. També estigué dos anys actuant al Teatre Martín de Madrid en la formació de Paquita Rico. Igualment formà part durant molt de temps de la comparsa de Pepe Blanco. Treballà amb moltes afamades vedettes dels anys quaranta i cinquanta, com ara Daina, Monique, Maruja Tomás, etc. La seua major il·lusió era ser coreògraf i dirigir ell mateix una bona revista, i en certa mida ho aconseguí en Madrid, on estigué una època com a coreògraf i mestre de ball de diverses companyies professionals. Tanmateix la seua mort prematura truncà una carrera prometedora. Altres ballarins alacantins de la seua època foren: la parella de ball clàssic espanyol Adela i Ricardo; la parella de fantasia espanyola fiormada per Tania i el gran ballarí Paquiro; Rafael de Tauriz, que ballava i cantava cançons folklòriques, etc. Una altra artista, Conchita Sirvent, formà amb el seu espós la parella anomenada "Los Oarrichena", especialitzada en balls de saló i en imitar a Ginger Rogers i Fred Astaire.

Sirvent, Paco. Artista de varietats. El seu nom artístic era Dalvy i la seua especialitat era fer paròdies de Charlot. En una d'aquestes insuperables imitacions, portava una maleta on es ficava dins per a després eixir sense ajuda de ningú. Per aquesta habilitat de contorsionar-se de manera increïble, algunes vegades ballant al ritme de la música, era anomenat també "l'home de goma". Treballà amb la maquetista Arsenia Berrio i tots els artistes de varietats dels anys quaranta, cinquanta i seixanta del segle passat. Posteriorment ha sigut director de la Banda *Los claveles*, tasca que ha desempenyat fins l'actualitat, pròxim a complir 75 anys.

Sogorb, Pepe. Actor. Marit de l'actriu Cecília Salazar, actuà junt a la seua muller en diversos conjunts del primer terç del segle XX. Era l'actor principal de la societat Zorrilla del Raval Roig (ara Societat Cultural Esportiva Marina). L'any 1934 entrà en el conjunt dirigit per Pepe Moreno i Lolita Latorre. Formava part també de les colles que es formaven el dia de Tots Sants per representar el *Don Juan Tenorio*, un dels papers principals del qual el realitzava la seua pròpia muller. Entre les obres alacantines que estrenà, cal citar *La bellea del Raval Roig* (1935), de Josep Pérez Russo i Rafael Ferrándiz Navarro.

Soler, Virgili. Autor. Sembla ser alacantí, perquè presentà en primícia absoluta dues peces a la nostra ciutat quan solament tenia catorze anys: *S'ha perdut el foraster* (1931) i *No es això lo que jo vullc* (1931) Els dos sainets foren publicades en la revista *Nostre Teatre*, on l'autor explica que ha escrit aquestes obretes còmiques pel seu desig de contribuir al progrés de la regió i del teatre valencià.

Soler García, Miguel (1851-1922). Baix cantant i director d'escena. Nasqué el 29 de setembre de 1851. Rebé ensenyament musical del mestre Adolfo Fons. Començà a cantar en un teatret casolà del carrer Argensola, i ben aviat assolí fama com a baix. El 1872 formà part del conjunt que actuava al Teatre Principal, dirigit per Pedro Delgado i el mestre Francisco de Pablo Villar. També treballà en la temporada 1872-1873 al Teatre Varietats d'Alacant. Aquests anys actuava junt a l'actor còmic alacantí Agustí Irles. Participà en l'homenatge que se li tributà al mestre Ruperto Chapí, el 28 de juliol de 1883, en presència del compositor, que dirigí l'orquestra. A començaments de la temporada de 1883-1884 cantà al Principal junt a Àngela Nadal, el baríton José Lacarra i el tenor alacantí José Asín Carratalá. Féu una altra temporada triomfal al Principal de València. Després se n'anà a Madrid, a dirigir la companyia titular de l'Apolo, amb actrius com Cortés de Pedral, Soler di Franco, Elisa Zamacois, etc. A principis de la temporada 1891-1892 debutà al teatre de la Zarzuela de Madrid, on aconseguí un rotund triomf. Anys després, concretament el 1910, arribà a ser director d'escena d'aqueix prestigiós teatre madrileny. No solament triomfà a la capital d'Espanya sinó també a Barcelona i a tot els grans escenaris peninsulars. Però mai no deixà de col·laborar en multitud de funcions soltes i de benefici que es realitzaren a Alacant. Després d'una vida artística plena d'èxits, es retirà a la seua ciutat natal el 1918 per a dedicar-se a l'ensenyament del cant durant els últims anys de la seua vida. Però seguí participant en totes les funcions de benefici que sol·licitaven la seua presència, com ara en l'homenatge a Carlos Arniches, realitzat el 10 de desembre de 1921, amb motiu del seu nomenament com a fill predilecte d'Alacant. Morí el 6 de setembre de 1922. Tenia grans dots d'actor i una magnífica veu de baix, encara que quan s'esqueia també cantava en la tesitura de baríton.

Solves, Pepe. Actor. Als anys trenta dirigí el quadre artístic del Club Esportiu Cultural Juventud. També formà un grup amb Juli Morote, Sunita Climent i la primera actriu Lluïsa Samper, que actuava a la Casa del Poble. Durant la Guerra Civil formà, junt a Agustí Segura i Angeleta Nadal, un conjunt que fou dels més actius de l'època i que representaven al teatret de la Unió Tabaquera. En la postguerra formà part del grup aficionat del Club Esportiu Marazul.

Stan-Oli. Còmic. Era un imitador excepcional de la parella formada per Stan Laurel i Oliver Hardy, d'ací que es posara de nom artístic Stan-Oli. Ell sols imitava aquests dos personatges de la pantalla, que formaven la inseparable parella de "el gordo y el flaco". Pels seus excel·lents dots per a imitar les veus d'estrelles famoses, també se l'anomenava "l'home de les mil veus". Començà la seua carrera artística a Alacant en els espectacles de varietats. Seguidament obtingué grans èxits a Barcelona. El 1952 fou contractat per Rina Cely per a fer una gira per Espanya. Tornà a Alacant i seguí actuant durant la resta de la dècada dels cinquanta, junt a vedettes com Paquita Manzanaro o Carmen Mairena.

Such i Serra, Joan (¿-1911). Compositor. De vocació musical, als 14 anys ja tocava el violí en les orquestres dels teatres Espanyol i Principal. Estudià a Madrid i Roma, i prompte fou director d'orquestra. Això no obstant no pogué viure solament de la música i es dedicà al comerç. De fet fou regidor durant alguns anys representant a la Càmera de Comerç i arribà a tenir la tinença d'Alcaldia d'Alacant. D'ideologia conservadora, pertangué a la facció silvelista. A més de gran músic, fou també un dels millors compositors de les dues dècades de finals de segle, raó per la qual rebé premis en els Jocs Florals. Escrigué música religiosa, composicions per a violí i valsos, però on més sobresurt és en les sarsueles, revistes i obres comicofríques. La seua producció lírica, en col·laboració amb diversos autors i músics alacantins, és la següent: *Un rapto*, *Para un chulo*, *una flamenca*, *Por una lección* (1883), *Mania per lo italià* (1883) *Les estrenes* (1884), *A la caza de aventuras* (1889), *La mejor*

tierra del mundo (1890), *Alicante Moderno* (1894), *Los fantasmas* (1897), *Cinematógrafo alicantino* (1903), *Los maestros*, *Independencia*, *En busca de mi mujer*, *Estrella errante*, *Tiple cómica*, *A tal marqués tal secretario*, *Todos artistas*, *La copla que mata*, etc.

Tafalla Campos, Vicent (1842- ?). Autor. Nasqué a La Vila Joiosa en una modesta però honrada família. Director del popular setmanari bilingüe alacantí *EL Cullerot*, d'ideologia anticlerical, sofrí per aquesta causa diverses denúncies i processos. El 1889 fou candidat per Alacant de la Coalició Republicana. La seua afició artística es dirigí al teatre i col·laborà en diverses societats dramàtiques locals, especialment la Calderón de la Barca, que disposava d'un bonic teatret al carrer Girona. Com a autor teatral té la sarsuela *Los primos* (1894), la revista *Alicante Moderno* (1894) i la peça *¡Maldita comedia!* (1894). En valencià té el passatemp còmic *Un defensor de Melilla* (1893), que té per excusa la guerra de Melilla d'aqueix any.

Terol Corbí, Josep (1902-¿). Compositor. Encara ben jove posà música a diverses sarsueles: *Alfonso, el enterao* (1918), *La última canción* i *La Estrella de Oriente* (1920), amb llibret de Lorenzo Aguirre, que era el seu oncle, i *Flor de la sierra* (1921), amb llibret de César Carrera, que obtingué el primer premi Chapí de sarsuela.

Terrés Gutiérrez, Antonio (1938-1987). Director teatral. Fundà i dirigí el grup artístic Talía, que pertangué al col·legi dels pares salesians i en els últims anys a "Educación y Descanso". Aquest grup es fundà en 1960 i tingué una intensa activitat fins a l'any 1977, que es dissolgué. Cal dir que l'any 1976 arribaren a actuar a l'Ateneu de Madrid. Entre les desenes d'obres representades, cal citar *¡Qué bollo es vivir!*, d'Antonio de Lara "Tono"; *Las criadas* i *Severa vigilancia*, de Jean Genet; *El amante*, de Harold Pinter; *La encantadora familia Bliss*, de Noel Coward, i *La pared*, de Rodrigo Rubio. Els components del grup Talía estaven molt compenetrats artísticament i els unia una sincera amistat. Entre els membres d'aquest conjunt cal citar alguns dels més constants: Finuchi Cascales, Chirri Martínez, Miguel Lidón, Antonio Huertas, Jesús Plana, José Vicente Guijarro i l'ajudant de direcció Mari Carmen Cascales. Una de les característiques més valorades d'Antonio Terrés com a director era que se sabia de memòria tots els papers de les obres que muntava. Antonio Terrés també fou actor en alguna ocasió, com per exemple en *La pared*, de Rodrigo Rubio, i col·laborà amb el TEU, en *El pan de todos*, d'Alfonso Sastre.

Teruel, Abelardo L. (1878-1944) Comediògraf i crític teatral. Nasqué a Oriola, però vingué a Alacant esent encara un xiquet. Estudià el peritatge mercantil a l'Escola de Comerç. Exercí a Barcelona, Madrid i Alacant. Com a periodista fundà la revista *La Pèñola*, i dirigí *El Espectador Ilustrado*, *El Eco de Levante* i *El Eco*. En aquests periòdics també portà la crítica teatral. Premiat en diversos jocs florals, la seua extensa obra dramàtica està formada per *Tinta China*, *¡No hay de qué!* (1901), *Predicar en brazos ajenos* (1901), *En confianza* (1901), *Máscaras y mascarones*, *La pulga* *The Alicant-Biograph* (1903), *El primer beso* (1904), *El rosario de la aurora* (1905), *Los dos crepúsculos* (1915), *La murga*, *El Memorialista*, *Saber vivir* i *La Riá*.

Tolo. Còmic. Tolo era el nom artístic de Josep Arques, un popular humorista dels anys quaranta i cinquanta. Fou un artista polifacètic molt apreciat en els espectacles de varietats: com a mímec era excel·lent i les seues paròdies humorístiques són molt recordades. Eixia a escena vestit de carrer, sense maquillar i portant únicament un gorret de filtre molt corrent. Alguna vegada en les seues funcions també utilitzà titelles. Hom el recorda actuar en una societat cultural de la plaça de Santa Isabel, al teatre Wanden (que era una carpa que s'instal·lava al cine d'estiu Iris Park), a la Plaça de Bous i al Principal Treballà molt amb el ballarí S'harry i en la companyia de la vedette Carmen Estrella. Amb ell es

semiprofessionalitzaren Evarist García i molts altres actors alacantins de l'època. Participà com a extra en la pel·lícula *La canción de Malibrán* (1951), de Luis Escobar, que es rodà a Alacant. Tingué moltes proposicions per anar-se'n a actuar a Madrid, però ell mai no volgué abandonar la seua ciutat natal.

Torá Abela, Eduarda (1901-1973). Formà part de la famosa companyia del mestre Serrano i de la de Carmen Seco. A partir de 1929 milità en l'agrupació de Paco Hernández i Àngel Mas, dedicat exclusivament al teatre valencià. Als anys trenta alternà entre els conjunts de comèdies valencianes d'Àngel Mas i Manolo Álvarez o el de Paco Hernández. El 1934 també actuà amb Pepe Moreno i Lolita Latorre. En la postguerra seguí treballant en diverses comparses locals. Un dels papers més aconseguits era el de la Brígida del *Tenorio*. Tordera Iñesta, Oscar (1899-¿). Mestre concertador i compositor. La seua vocació musical l'empuixà a realitzar els primers aprenentatges de violí i piano. Quan només comptava 17 anys marxà a Madrid a ampliar els seus estudis musicals. Des de l'any 1922 fou músic del teatre Apolo de Madrid. Posteriorment entrà de mestre concertador en diverses companyies, com, per exemple, la de Pedro Barreto, amb les quals no solament actuà a Madrid sinó que recorregué també les principals ciutats espanyoles. Pel que fa a la vessant de compositor, escrigué les partitures dels sainets lírics *Regal de mare* (1930) i *La cigarrera* (1930).

Tordera Lledó, Francesc (1826-1889). Autor. Nasqué en una modesta família alacantina. Treballà d'oficinista en el Govern Civil i en la Diputació. Fou l'ànima de la societat dramàtica El Fénix, i assidu col·laborador de diversos setmanaris locals, especialment de *La Tortuga*. Té una extensa producció poètica en valencià de caràcter festiu i costumista. Està considerat el precursor del teatre en valencià a Alacant. Escrigué tres comèdies: *Un fill digne d'Alacant o entusiasme contra el moro* (1860), sobre la guerra d'Àfrica d'aqueix any; *Casament i mig o dansa en la Vila Vella* (1863), on narra amb verisme els tradicionals balls d'aquest barri alacantí, i *La velada d'un mortitxol*, que descriu el ritu, molt estés aleshores per les comarques valencianes, del vetlatori dels albats o infants morts abans de l'edat de la raó.

Torreblanca Navarro, Pilar (1927). Actriu. Nasqué a Madrid, i, encara xiqueta, començà la seua activitat teatral al club esportiu Saratoga de Vallecas. Als nou anys es traslladà a Alacant per prescripció facultativa. Aquí entrà en el modestíssim grup teatral del club esportiu Marazul, que dirigia l'actor alacantí Vicente Fuentes. Pilar Torreblanca era una artista molt atractiva. Entre les desenes de papers femenins interpretats, els seus preferits eren el de Margarita de *La dama de las Camelias*, i el de Mary de *¿Quién me compra un lio?* La seua ambició era triomfar professionalment en el teatre i el cine.

Torregrosa García, Lluís (1871-1960). Compositor i mestre. Fou flauta de l'orquestra del Teatre Espanyol i oboe en el Principal. Als 16 anys marxà a Madrid a seguir estudis musicals i es col·locà com a primer oboe del Teatro Real. En 1912 fou el primer director de la Banda Municipal d'Alacant. A aquest càrrec sumà, a partir de 1915, el de director de la Societat de Concerts La Filarmónica i de l'Orfeó alacantí. El 1918 és nomenat professor d'oboe del Conservatori de Madrid i mestre de la Capella Reial. Entre la seua producció lírica reïxen les sarsueles *La cantaora*, *La cruz verde* (1903), *Marieta* (1907) i *La plantà*. És també autor del pasdoble *Les Fogueres de Sant Joan*, que tanta popularitat ha assolit entre els alacantins. Rebé un homenatge multitudinari el 13 de setembre de 1930 en la Plaça de Bous d'Alacant. Morí a Madrid el 8 de març de 1960.

Torres Climent, Antonio (1913-1946). Compositor. Cursà estudis musicals al Conservatori de Madrid. En l'aspecte escènic, la primera obra que escrigué fou la fantasia coreogràfica *Betarmos* (1935). En la postguerra estrenà diverses fantasies o poemes bíblics

amb llibret de Tomas Valcárcel: *Amatesamas, ¿Fue bella la Cenicienta?* i *Evocaciones de Navidad*. També posà música a l'auto sacramental *La cena del rey Baltasar*, de Calderón de la Barca, adaptat igualment per Valcárcel. Pel que fa al gènere sarsuelístic és autor, en col·laboració amb Candela Ardid, de *Luis el bufanda o el caballero del alto plumero* (1944), estrenat en el teatre Nuevo de Barcelona. Morí ben jove, quan sols comptava 33 anys d'edat.

Toto. Artista de varietats. Nom artístic d'Antoñita Salazar López, una estrella de la cançó i del ball que actuava en els espectacles de varietats. A principis dels anys trenta, essent encara ben petita, inicià la seua carrera artística al Teatre d'Estiu. També actuava a l'Orfeó, a l'Ideal i d'altres locals alacantins. Als anys quaranta cantava a l'estil de Celia Gámez. Després passà a ser vocalista de cançó moderna. Altra cançonetista de l'època que cantava i ballava molt bé, imitant l'escola de Celia Gámez i de Yola fou Aretinita.

Tresáncoras Reig, Artur (1935). Autor. Les seues activitats professionals es desenvoluparen en el ram de les empreses marítimes. Foguerer des de ben jove, ha exercit diversos càrrecs en les fogueres de Santa Isabel i Parc-plaça de Galícia, on des dels anys seixanta ha muntat espectacles amb ocasió de les proclamacions de les belleses d'aquests districtes. És col·laborador habitual de llibrets i revistes foguereres. Actualment, és un dels autors de teatre foguerer més prolífics, gènere que recuperà amb una producció fins ara de 13 peces: *Un cabàs amb quatre anses* (1988), *Anaven anant... anaven dient...* (1989), *Per qualsevol foguera* (1991), *El 54 o Cavallers, quina nit!* (1992), *Tres cabassos i un gosset* (1993), *Un foguerer en "el Seguro"* (1994), *Té mà de sant!* (1995), *Per Sant Joan, coca amb tonyina* (1996), *Per ningú que passe!* (1997), *Por el honor de una dama o por una dama de honor* (1998), *Tot un orgull per a un pare* (1999), *Quatre i una, no són cinc* i *El diumenge de les paelles*. Moltes d'aquestes peces han estat premiades en els concursos de teatre que convoca anualment la Comissió Gestora de les Fogueres de Sant Joan.

Truyol Solano, Francesc. Autor. Nasqué a Alacant, però ocupà el càrrec de secretari en diversos consolats, concretament el d'Alger on sembla que residí durant força temps. Escrigué una obra comicobilingüe, *Una oficina hispano-africana* (1890), que curiosament publicà a Maó. Precisament l'obra citada fa relació al seu treball en l'esmentat consolat i fou representada als teatres d'Alger i Orà.

Úbeda, Artur R. (¿-1930). Primer tenor. Començà a treballar des de primers de segle. Encara que era alacantí, debutà al teatre Lopez de Ayala de Badajoz, amb *La tempestad*, de Chapí, obra que fou sempre la predilecta del cantant. Recorregué els principals coliseus d'Espanya i alguns estrangers, com ara el de Filipines on actuà una temporada seguida. Era molt ben rebut pel públic de Madrid, València, Màlaga, Gijón i Oviedo. També actuà a Alacant, però de tant en tant i amb breus estades, fins que l'any 1907 vingué a la seua ciutat natal per a fer-se càrrec de la direcció artística de la companyia lírica del mestre Francesc Fons i l'actor Enrique Poveda. El 7 de març de 1915 el veiem junt a Ernestina Fons, Pascual Ors i Josep Nadal en una funció a benefici del també actor Paco Moyá, malalt de la vista. En aquesta ocasió interpretà *El anillo de hierro*, una altra obra de la seua preferència. Morí a Alacant el 24 de desembre de 1930, abandonat en l'Hospital Provincial.

Valcárcel Deza, Tomás (1903-1999). Director artístic. Nasqué a Torrevella, però muntà a Alacant una botiga de brodats. Fou el responsable des de 1940 fins al 1979 (exceptuant el breu parèntesi del quinquenni 1956-1960) dels festivals que es muntaven amb motiu de l'elecció de la Bellea del Foc. En efecte, bé com a delegat artístic o com a president de la Comissió Gestora de les Fogueres de Sant Joan, o les dues coses alhora, fou l'encarregat durant més de 30 anys dels actes d'exaltació festera, els quals assoliren un nivell artístic

apreciable. Aquestes funcions espectaculars consistien en la posada en escena de fastuoses estampes folklòricomusicals, relacionades d'alguna manera amb la festa o amb les tradicions alacantines. Valcárcel tenia una gran capacitat com a director, arribant a dirigir 700 persones en l'escenari, raó per la qual el públic l'anomenava el Cecil B. de Mille alacantí, comparant-lo amb aquest afamat director cinematogràfic i mobilitzador de masses. Treballà amb pràcticament tots els grups de teatre, bandes de música, corals i artistes de la ciutat. A més, formà una comparsa pròpia, que era coneguda com les "huestes" de Valcárcel, en la qual figuraven, entre d'altres, Carmen Bañón, Vicentina Cantó, Mari Luz Carratalà, Francisco Pérez, Fernando Ruiz, Mari Carmen Peiró Spiteri, etc. També escrigué el llibret de diversos drames religiosos o poemes bíblics: *Estampas bíblicas* (1942), *Evocaciones de Navidad* (1945), *Judas* (1947), *Jesús* (1947), i *Coronación*, basat en un text d'Òscar Wilde. Les obres religioses s'estrenaven normalment en Setmana Santa, circumstància que aprofità també per representar els autosacramentals *La cena del rey Baltasar* (1942) i *A María el corazón*, de Calderón de la Barca. Unes altres obres que posà en escena foren les seues fantasies *¿Fue bella la Cenicienta?* (1944), *Amatesamas, Encajes, alamares y marfiles* (1956) i *Humo del Kiff*; la comèdia *La venganza de don Mendo*; el drama poètic *Cui-Ping-Sing* (1963), d'Agustín, Conde de Foxà, i algunes peces del gènere líric com *La corte de Faraón* i *El asombro de Damasco*. També es destacà en la direcció de les representacions anuals del *Don Juan Tenorio* el dia de Tots Sants, on participaven més de 250 actrius i actors en una autèntica mobilització de masses. En total, Valcárcel arribà a muntar més d'un centenar d'espectacles, tots dirigits amb suma mestria i amb un magnífic efecte plàstic, que assoliren una popularitat indiscutible. Generalment, Valcárcel escrivia el guió de les funcions, dissenyava els decorats, confeccionava els esbossos dels vestits dels personatges, s'encarregava del muntatge i dirigia la funció. És a dir, feia alhora de director artístic i d'escena, controlant meticulosament tot l'espectacle des del principi fins al final. En definitiva, la seua figura abraça quasi mig segle de la història de l'escena alacantina.

Varó Asensi, Paco (1905-1992). Primer actor. Un dels actors còmics més recordats dels anys quaranta i cinquanta. Començà la seua formació teatral en la Societat Cultural Esportiva Carolines. Prompte s'especialitzà en el teatre valencià, gènere que aleshores gaudia d'una indubtable popularitat. Hom el recorda actuant en un escenari improvisat en un magatzem de graneres i canyís del carrer Doctor Buades de Les Carolines, barri on residia i on era molt volgut. També actuà molt en el Cinema Carolines, amb una colla d'aficionats del barri que ell mateix dirigia. Igualment, es féu càrrec del grup teatral que es muntà a l'Instituto Social Obrero (ISO). Amb la seua pròpia comparsa feia bolos per la província. Com a primeres actrius tingué, entre d'altres, a Assumpció Cebral i Leonor Pastor. Treballà igualment amb Paco Hernández, Àngel Mas, Evarist García, Alí Andreu Cremades i altres actors alacantins. Era pintor de professió, experiència que li serví per fer ell mateix els decorats del seu grup teatral. Fou un actor amb una gran vis còmica. Entre les seues interpretacions més aconseguides figuren *Nelo Bacora*, *Als bous de Castelló*, *Colombaire de profit* i *Una conferència*. A més de ser un excel·lent actor còmic, tenia una bona veu de tenor. Per això, a finals dels anys seixanta fou soci fundador de la Peña Lírica.

Villar Miralles, Ernest (1849-1916). Mestre concertador, compositor i autor. Nebot del gran mestre Francisco de Pablo Villar Modonés, es dedicà principalment a la música. Dirigí la societat El Estudio i Lope de Vega. Fou també director de les orquestes dels teatres El Fènix i el Circ. Posteriorment es traslladà a Madrid, Zumaya, Mazarrón, Vinaròs i Almeria com a director de banda. Finalment retornà a Alacant, on fou mestre director de la Capella de Música de Sant Nicolau. Pertangué a la maçoneria i col·laborà en la premsa alacantina d'aleshores. Morí a Novelda el mateix dia que la seua dona, el 27 de desembre de 1916. Com a autor dramàtic la seua producció roman inèdita. Escrigué els drames *Zulema o la maldición*, *Venganza contra venganza* (1869) i *Shara o las arras del agravio* (1883); la

comèdia *El Demonio son las suegras* i *Percances de familia*; el drama líric *Castilla y Comunidad*, i el joguet comicolíric *La noche buena de un artista*. A més de dramaturg i compositor, també fou poeta i assagista, ja que escrigué l'estudi biogràfic *Alicante artístico-musical*.

Villar Modonés, Francisco de Paula (1819-1880). Mestre concertador. Nasqué a Cartagena, però el 1836 es traslladà a Alacant amb la seua família. Dirigió el periòdic *El Constitucional*, òrgan del partit constitucionalista. Fou violí de la Capella de Sant Nicolau i director d'aquesta institució. S'encarregà dels cors i de l'orquestra del Teatre Principal durant quasi 30 anys. També fou empresari arrendatari del Principal, representant els músics i empleats d'aquest coliseu, des de 1867 fins a finals dels anys setanta. Com a empresari teatral, mantingué una programació brillant en tots els gèneres. Creà l'Orquesta de Conciertos (1877), que es convertí en l'oficial del teatre Principal fins a la mort del seu director, ocorreguda tres anys més tard. Efectivament, Francesc de Paula Villar morí el 22 de maig de 1880, després que el dia 6 d'aqueix mes se li oferí una funció d'homenatge al coliseu que tant havia estat lligat. Com a compositor era contrari a conrear la sarsuela, per això sols escrigué la música de diversos bailables: *Los sueños de oro*, *Alminda* i *El velo y la corona*.

Viñes, Pedro. Actor i regidor. És el nom pel que és conegut Pedro José López Viñes. Als 17 anys començà la seua activitat d'actor aficionat en el Círculo Medina d'Alacant amb l'obra *La encantadora familia Bliss* (1964), de Noel Coward. Seguidament col·laborà amb els grups alacantins La Caràtula, el TEU i el Club de la Unesco d'Alacant. En l'últim conjunt s'encarregà de la direcció de *Historias para ser cantadas*, d'Osvaldo Dragón i *Terror y miseria del III Reich*, de Bertolt Brecht. El 1968 col·laborà amb el Teatro de Cámara Independiente de Madrid, que dirigia Ramiro Oliveros. A partir de 1973 es professionalitzà com a regidor en el Teatro Experimental Independiente (TEI) de Madrid i en les companyies de Pablo Sanz i Núria Espert, entre d'altres. Ha treballat amb els directors José Carlos Plaza, Manuel Rato, Ignacio Occhi, Miguel Narros i José Luis Gómez, acompanyant-los en gires nacionals, i amb Víctor García en una tournée internacional, portant l'obra *Divinas palabras* (1977), de Valle Inclán. Després d'un parèntesi de més d'una dècada, a principi dels anys noranta ha tornat a dirigir grups aficionats locals. L'última obra que ha muntat es *La barca sin pescador* (1998), d'Alejandro Casona.

Viravens i Pastor, Rafael (1836-1908). Nasqué en una modesta família, estudià a l'escola pública i exercí de jove diversos oficis: oficinista de la Fàbrica de Tabacs, director de la Casa de Beneficència i de l'Hospital Civil, i Cronista i Arxiver de l'Ajuntament. Polític d'ideologia catòlica i conservadora, arribà a ser Tinent d'Alcalde. Molt polemista, fou redactor o col·laborador en diversos diaris locals. Té publicats diversos estudis històrics, el més famós dels quals és la *Crónica de la Muy ilustre y Siempre Fiel ciudad de Alicante*. El citem aquí perquè escrigué el drama *Los Mártires de la Libertad* (1853), que tracta de la rebel·lió liberal-progressista que tingué lloc a Alacant a principis de 1844 i el posterior afusellament, el 8 de març del mateix any, de Pantaleón Boné, cap de la revolta, i 23 dels seus companys. La repressió no acabà amb els sentiments liberals dels alacantins, sinó que, ben al contrari, el poble denominà els executats com els Màrtirs de la Llibertat i, fins la Guerra Civil, se celebrà tots els 8 de març un acte cívic en el seu record.